

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Katedra obecné antropologie

Robert Burton: Melancholie v raně novověké
evropské společnosti

Diplomová práce

Vypracoval: Bc. Jan Potoček

Vedoucí práce: Mgr. Jakub Marek, Ph.D.

Praha 2018

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci napsal sám za pomoci pramenů a literatury, které jsou řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 2. 5. 2018

Bc. Jan Potoček

Rád bych tímto poděkoval svému vedoucímu diplomové práce Mgr. Jakubu Markovi, Ph.D. za pomoc a příjemnou spolupráci při vzniku tohoto díla. Srdečné díky patří i mé rodině a přátelům, kteří mě po celou dobu všemožně podporovali a dodávali mi potřebnou sílu.

Obsah

Abstrakt	5
Úvod	7
1. Melancholie od antiky do 17. století	10
1.1. Antika	15
1.2. Středověk	25
1.3. Renesance a 17. století	32
2. Melancholie jakožto epidemická nemoc	44
2.1. Epidemie melancholie	45
2.2. Vášně duše, humanismus a mravní filozofie	52
3. Burtonova myslitelská pozice	63
3.1. Burton a lékařská tradice	66
3.2. Burton a přírodní filozofie a magie	68
3.3. Burton teolog a duchovní lékař	69
3.4. Burton mravní filozof	73
3.5. Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora	77
4. Burtonův melancholický svět a jeho léčba	85
4.1. Burtonův melancholický svět	85
4.2. Burtonova celková léčba	90
Závěr	98
Seznam použité literatury	101
Primární literatura	101
Sekundární literatura	102

Abstrakt

Cílem této práce je filozoficko-antropologická interpretace Burtonova pojetí konceptu melancholie, potažmo člověka a světa tak, jak je obsaženo v jeho díle *Anatomie melancholie*. Primární snahou bude postupné nalezení odpovědi na otázku, jak Burton tomuto konceptu rozuměl a jakým způsobem jej využíval ve své představě o *melancholickém světě*. Na základě toho bude následně určeno, v čem spatřoval lék proti melancholické chorobě, která sužuje celý svět a jaké podoby nabývala jeho léčba v *Anatomii melancholie*. Tomuto porozumění bude předcházet rozbor pohybující se na pomezí dějin pojmů a idejí, kulturních dějin a filozofické antropologie, s malým přesahem do oblasti dějin mentalit, který nejprve odhalí rozmanitost a bohaté dějiny konceptu melancholie a tím následně čtenáři přiblíží a zpřístupní myšlenkové i myslitelské prostředí, z něhož Burton vycházel při konstituci své představy o *melancholickém světě* a zároveň při stanovování jeho následné léčby. Zejména závěrečná část práce se pak bude opírat o kontextuální čtení Burtonovy *Anatomie melancholie*, přičemž pro celkové porozumění celé záležitosti bude nezbytné je doplnit i o krátkou literární analýzu, která poodhalí záměr samotného autora, jeho stanovisko a vztah k potenciálním čtenářům. V posledku se ukáže, že Burtonova kniha není pouze studií a léčbou melancholie, ale především rozbořením lidství a snahou o jeho nápravu.

Klíčová slova: Robert Burton, melancholie, vášně duše, melancholický svět, šílenství, humanismus, humorální teorie

Abstract

The aim of this thesis is to provide a close reading and a philosophical and anthropological interpretation of Burton's understanding of the concept of melancholy (as well as the concept of the human being and the world) as it is presented in his work *The Anatomy of Melancholy*. The primary objective will be gradually to respond to the following questions: How did Burton perceive the concept of melancholy? How did he make use of it within his notion of *the melancholic world*? Based on this, his vision of a remedy to the melancholic disease afflicting the whole world, together with the form of this treatment presented in *The Anatomy of Melancholy* will be thereafter shown and explained. This task will be preceded by an analysis situated on the edge between the history of ideas and intellectual history, cultural history, and philosophical anthropology with a small overlap with the history of mentalities. This analysis will firstly reveal the diversity and rich history of the concept of melancholy and, subsequently, open up the intellectual milieu and ideas which form the basis of Burton's notion of the problem of *the melancholic world* and its treatment. This thesis, especially in its final part, will rely on a contextual reading of *The Anatomy of Melancholy*. In order to acquire an overall understanding of the examined matter, it will be necessary to provide a short literary analysis aiming to expose the intention of the author, his viewpoint and his relation to his readership. As the conclusion will demonstrate, Burton's work is not only a study and a treatment of melancholy, but, primarily, an analysis of the problems of humanity and a search for their remedy.

Keywords: Robert Burton, melancholy, the passions of the soul, the melancholic world, madness, humanism, the theory of the four humors

Úvod

Když v roce 1652 vyšlo šesté vydání knihy nesoucí název *Anatomie melancholie*, byl její autor, oxfordský duchovní a učenec Robert Burton, už několik let po smrti. Spolu s ním postupně skonalo i svébytné renesanční období, ve kterém se střetávaly tradice středověkého, scholastického myšlení se znovuoživenými antickými přístupy a místo něj se rodila nová epocha, jež položila základy modernímu myšlení a vědě. Uprostřed či na pomezí těchto tří světů se pak nacházela samotná *Anatomie* a její autor. Ten v mnoha ohledech zůstal věrný svým předchůdcům a vzdával jim ve svém díle patřičný hold, jen aby je pak mohl o několik stránek dále opustit, překročit jejich stín a vyjít vstříc novému světu. A jak se později ukáže, tato hraniční pozice, toto bytí všude a zároveň nikde, se zdá být téměř nezbytným předpokladem pro splnění úkolu, který si Burton na počátku svého životního díla stanovuje, tedy porozumění melancholii v celé její šíři a následné poskytnutí léčby proti této chorobě, jež sužuje celou společnost.

Jak napovídá samotný název knihy, Burton se snaží koncept melancholie po způsobu lékařském rozpitvat a podívat se mu tak říkajíc pod kůži. Tím samozřejmě navazuje na tradiční hippokratovsko-galénské pojetí melancholie jakožto choroby, jejíž příčiny je třeba hledat v těle. Jeho anatomie však není pouze dílem lékařským, ale je komplexním rozbořem, který se opírá o celou řadu různých tradic a disciplín, jež se v dějinách evropské civilizace tímto konceptem postupně zabývaly a různými způsoby jej uchopovaly. Aby bylo možné se zorientovat v rozmanitosti různých pojetí melancholie, se kterými Burton pracuje, provedu v kapitole 1. *Melancholie od antiky do 17. století* stručný chronologický výklad těchto významných tradic, přístupů a motivů, které jsou s konceptem melancholie spojeny a byly určující v rámci procesu jeho utváření. Na základě daného výkladu pak bude možné porozumět tomu, proč a jakým způsobem Burton a jeho současníci pracovali s představou o společnosti a světě stíženým epidemií melancholie. Později bude ukázáno, že tato skutečnost, která bude rozebrána v kapitole 2. *Melancholie jakožto epidemická nemoc*, v jistém ohledu představuje hlavní motivaci autora zkoumat melancholii a podporuje jeho přesvědčení o nutnosti její léčby. K pochopení Burtonovy specifické představy o světě, který je zasažen melancholickou chorobou, je nejprve nutné vyložit jeho myšlenkové a badatelské zakotvení. Tomu se budu věnovat v kapitole 3.

Burtonova myslitelská pozice, kde se ukáže, že Burton k melancholii přistupoval z několika pozic navazuje na různé tradice, kterým byl v jistých ohledech věrný, ale zároveň je pro své účely často upravoval, kombinoval a dokonce inovoval. Na základě rozborů obsažených v těchto třech kapitolách, pak budu schopen v závěrečné kapitole 4. *Burtonův melancholický svět a jeho léčba* vyložit Burtonovu představu o všudypřítomnosti melancholie a následně i jím navrhovanou léčbu či nápravu této choroby.

Zatímco v prvních třech kapitolách se budu do značné míry opírat o výklady a závěry autorů, kteří se tomuto tématu v různých ohledech věnovali a stopa mého interpretačního počínání tak nebude příliš hluboká, v kapitole závěrečné se pokusím o hlubší porozumění Burtonovu pojetí melancholie, člověka a světa z filozoficko-antropologické perspektivy a současně o shrnutí tohoto porozumění. Má práce tak bude jistým anatomickým zkoumáním *Anatomie melancholie*, při kterém se budu postupně, čím dál tím hlubšími řezy, dopracovávat k samotné podstatě Burtonovy představy o *melancholickém světě* a léčbě obsažené v jeho knize. Pro svou práci využiji šestého vydání *Anatomie melancholie*, prvně publikovaného ve zmiňovaném roce 1652, přičemž jsem si vědom skutečnosti, že jednotlivá vydání se od sebe lišila rozsahem i obsahem, stejně jako se do jisté míry proměňovala pozice samotného autora.¹ Pokud budu na toto dílo v textu odkazovat, zohledním jeho původní členění a vždy uvedu daný oddíl (*Partition*), sekci (*Section*), článek (*Member*), pododdíl (*Subsection*) a stránku, na které se konkrétní pasáž nachází. Vedle anglické verze *Anatomie* využívám ještě českého překladu, který připravil Miroslav Petříček a doslov k němu připojil Karel Thein.² Pasáže pocházející z anglického originálu, které ve svém textu využívám a které nebyly do českého překladu zahrnuty, doplňuji vlastním překladem.

Mé badatelské počínání se bude pohybovat na pomezí dějin pojmů a idejí, kulturních dějin a filozofické antropologie, s malým přesahem do oblasti dějin mentalit.

¹ BURTON, Robert. *The Anatomy of Melancholy: what it is, with all the kinds, causes, symptoms, prognostics, and several cures of it*. New Edition. Philadelphia, 930 Market Street: E. Claxton & Company, 1883; (dále *The Anatomy of Melancholy*). K tomuto tématu viz *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 262, 274-275, 294, 300-301.

Sám Burton říká: „Pár věcí jsem v tomto šestém vydání změnil: něco vymýtil, něco napravil, spoustu přidal, protože od té doby se mi do ruky dostala spousta dobrých autorů všeho druhu, a jestliže jsem je předtím neuváděl, nebylo to kvůli předpojatosti, přehlédnutí anebo kvůli nevhodnosti.“ (BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006, s. 48).

² BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006; (dále *Anatomie melancholie*).

Primárním počinem bude dějinné uchopení konkrétní ideje (*melancholie*) a porozumění tomu, jak byla chápána, pojmána, využívána a reprodukována v jednotlivých etapách evropské civilizace (od antiky do 17. století) různými mysliteli v rámci různých tradic a disciplín a následně (a především) samotným Burtonem. Zejména výklad 3. a 4. kapitoly se pak bude opírat o kontextuální čtení Burtonovy *Anatomie melancholie*. Pro stanovení závěrů bude nezbytné rozbor doplnit i o krátkou literární analýzu, která poodhalí záměr autora, jeho stanovisko a vztah k potenciálním čtenářům.

V této práci si tedy kladu za cíl postupné nalezení odpovědi na otázku, jak Burton rozuměl konceptu melancholie a jakým způsobem jej využíval ve své představě o epidemické chorobě melancholie. Na základě toho se pokusím určit, v čem spatřoval lék proti této chorobě a jaké podoby jeho léčba nabývala v *Anatomii melancholie*. V posledku se ukáže, že odpovědi na tyto otázky odhalují, že Burtonova kniha není pouze anatomii a léčbou melancholie, ale především rozbořením lidství a snahou o jeho nápravu.

1. Melancholie od antiky do 17. století

Mnoho významných pojednání o melancholii spojuje skutečnost, že jejich autoři (nejen) v úvodu poukazují na to, jak náročné je tento pojem definovat a uchopit.³ Základní obtíž spočívá v tom, že tímto slovem bylo v průběhu dějin lidstva nazýváno nezměrné množství záležitostí, duševní chorobou počínaje a sentimentálním stavem romantického básníka konče. Proto je třeba na melancholii a předmět, který je takto nazván, pohlížet vždy v kontextu toho či onoho období a myšlenkového rámce a zároveň brát v potaz významové proměny, ke kterým v jednotlivých dobách došlo. V neposlední řadě je badatel, který se tímto tématem zabývá, často nucen užitý pojem filologicky prozkoumat a pokusit se ho propojit s konkrétní představou autora, který jej použil. Jedině tak je možno se vypořádat i s dalším problémem, tedy s tím, že k pojmu *melancholie* mají velmi blízko další pojmy, jejichž významy se často překrývají, ale také liší podle toho, v jaké době či kontextu jsou použity. Můžeme jmenovat například pojem *šílenství* (řec. *μανία, mania*), dále *splín* (anglické slovo *spleen*, které označuje orgán slezinu, od určitého období začalo označovat i nudný a lenivý způsob života), středověká *akédia* (lat. *acedia*, lenivost)⁴, rozlišení v rámci anglického jazyka mezi *melancholy* a *melancholia*, které se výrazně projevilo v období romantismu⁵ a v neposlední řadě v současnosti známý pojem *deprese*, který se poprvé

³ Zatímco například Timothie Bright, autor obsáhlého anglického díla zabývajícího se melancholií, hovoří o nekonečný podobách a variantách melancholií, R. Burton přirovnává snahu o pojmové sjednocení nesmírného množství melancholických symptomů a provedení úplného rozboru melancholie k přemožení sedmihlavé bestie či nalezení kvadratury kruhu. (RADDEN, Jennifer. *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva* [online]. New York: Oxford University Press, 2000, s. 8; dále *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*); (*Anatomie melancholie*, s. 54, s. 447).

⁴ Lat. *acedia*, česky akédia, apatie, lenivost, řec. *ἀκηδία*, nedbalost, lhostejnost.

⁵ Během romantismu došlo (minimálně v anglickém jazyce) k odlišení mezi *melancholií* (*melancholy*) a *melancholia*, které v předchozích dobách v podstatě neexistovalo. Jako *melancholie* se začaly označovat jisté charakteristické nálady, stavy, dispozice, které však nebyly ničím abnormálním a mohly se objevovat u jakéhokoliv člověka. Naproti tomu pojem *melancholia* označoval duševní (mentální) poruchu, která vyžadovala odbornou pomoc, jež mohli poskytnout pouze lékaři. Jedním z pravděpodobných důvodů pro toto odlišení bylo to, že pro odbornou veřejnost již nebylo nadále únosné, aby měl jeden termín tolik různých významů a označoval tolik, často protichůdných, stavů. Za zmínku stojí i to, že pojem *melancholia* byl více spojován s ženskostí, zatímco *melancholie* byla spíše záležitostí mužskou, což odráželo hlubší představy o vztahu mezi genderem a duševními stavy či chováním, které měly své kořeny již ve středověku. (*The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 21-22).

Pojem *melancholia* označující duševní poruchu byl pak na počátku dvacátého prvního století (po vydání Freudova díla *Trauer und Melancholie*, 1916) zcela nahrazen pojmem *klinická deprese* (jež původně označoval pouze projevy poruchy *melancholia*). Souvislost mezi *melancholií* a *klinickou depresí* zkoumá například J. Radden ve své knize *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva* a velmi pečlivě ukazuje, jak je ošemetné pohlížet na jednotlivé aspekty melancholie dnešními očima (zejména pak z perspektivy současné medicíny či psychiatrie). (*The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 21-22).

objevuje v 19. století s nástupem moderní psychiatrie a který následně zcela nahrazuje pojem *melancholie* v označení duševní choroby.

V naplnění těchto podmínek pak spočívá první úkol této kapitoly – tedy zmapovat a poukázat na předsudky spojené s tímto pojmem, napravovat před-porozumění a postupným prohlubováním znalostí o tom, jak byl koncept melancholie pojímán a používán, si nakonec připravit půdu pro pochopení Burtonova myslitelského a autorského počínu, v jehož základu daný koncept stojí. Spolu s tím souvisí i druhý úkol, který si zde kladu: poskytnout chronologický přehled studia a zabývání se melancholií, od vzniku tohoto konceptu až po 17. století, přičemž cílem bude opět zpřístupnění Burtonova myslitelského prostředí. Koncept melancholie tak bude zkoumán na dvou různých rovinách, které se však mnohdy překrývají a jediné společně utvářejí celkový obraz o melancholii, který je třeba nahlédnout. První rovina se týká vědeckého i nevědeckého uchopení melancholie jednotlivými mysliteli, autory, disciplínami a tradicemi, výsledkem jejichž snah byly různé teorie, definice, doktríny, koncepce a klasifikace. V druhé rovině je na melancholii pohlíženo jako na jistý motiv, topoi či tropus, který byl v několika různých podobách přítomný v mentalitě lidí jednotlivých časových období, myšlenkových a kulturních tradicích a sociálních sférách (nejen) evropské společnosti. V této kapitole bude reflektováno, že koncept melancholie byl z pohledu jak první, tak druhé roviny ovlivňován dobovým a kulturním kontextem. Zároveň se obě podoby tohoto konceptu – melancholie jakožto předmět badatelského či autorského zájmu a melancholie jakožto motiv a myšlenkové schéma – v určité spirále podmiňovaly a ovlivňovaly, jedna vycházela z druhé a navzájem byly v sobě obsaženy. Pro úplné porozumění Burtonovy pozice a záměru je tedy nezbytné vzít v potaz obě tyto roviny, jelikož v jeho koncepci melancholie se obě slévají v jedno a jediné jako celek umožňují autorovi držet představu o světě stíženém melancholickou chorobou, proti které je třeba hledat léku.

Pro účely práce bude tedy předmětem zájmu pouze období od antiky do 17. století a to v myšlenkové i geografické oblasti, kterou lze nazvat „evropská civilizace“ (s jistým přesahem na Blízký východ, konkrétně do arabského lékařství). Je však nutno podotknout, že studium a uvažování o melancholii se netýkalo pouze evropského myšlení a některé prvky ze vzdálenějších kultur (například té čínské) se do něho také dostaly.

S ohledem na první zmiňovanou rovinu se v této kapitole budu do značné míry opírat o jedno z nejrozsáhlejších přehledových děl o studiu melancholie *Saturn and*

*Melancholy*⁶ autorů R. Klibanského, E. Panofského a F. Saxla. S jejich pomocí bude mimo jiné ukázáno, že rozmanitost a pestrost konceptu melancholie a jeho nejasně vymezené hranice způsobily to, že se jím v průběhu dějin zabývalo mnoho disciplín a oborů. Vedle původních, antických lékařských spisů⁷ se postupně objevovaly spisy filozofické, spisy z oblasti etiky, s příchodem křesťanství se k nim přidala teologická pojednání, od raného novověku získaly na důležitosti politické úvahy či práce astrologické a okultní. Hojně výsledky, které přineslo bádání těchto různých disciplín, pak zpětně vedly k dalšímu nárůstu jednotlivých charakteristik melancholie a nejasnou hranici tohoto konceptu učinily ještě více neurčitou.

Přestože je tedy zřejmé, že studiem melancholie se nezabývala pouze jedna disciplína v jednom období, platí, že nejvýsadnější postavení měla až do poloviny 17. století lékařská doktrína, založená především na učení Hippokratově a Galénově, zatímco ostatní přístupy hrály spíše vedlejší roli.⁸ Tato kapitola se nicméně snaží zmapovat studium melancholie v celé jeho šíři a seznámit čtenáře s hlavními představiteli jednotlivých tradic a jejich myšlenkami. Jedině tak bude později možno určit Burtonovu intelektuální pozici, která, ačkoliv přijímá výsadní postavení lékařského pojetí melancholie, vychází ze spojení i dalších myšlenkových tradic a zároveň z jejich transformace a uzpůsobení, které pro své potřeby činí autor sám. Proto je nutné brát v potaz, že melancholie byla rozpracována v rámci různých (a často velmi vzdálených) teorií a konceptů, které náležely jak do sféry přirozených věcí, tak do sféry věcí nadpřirozených a duchovních.

Tyto různé vědecké i nevědecké teorie se zabývaly povahou a působením melancholie, ale ve značné míře také její příčinou a vznikem. V období antiky získala melancholie několik klíčových charakteristik, se kterými různými způsoby a v různých kombinacích jednotlivé obory a tradice pracovaly. Jednak to bylo ztotožnění melancholie s jednou ze čtyř tělesných šťáv člověka a v návaznosti na to představa o souvislosti mezi melancholií a působením šťáv. Za druhé to bylo chápání melancholie jakožto choroby či

⁶ KLIBANSKY, R., PANOFSKY E., SAXL, F.. *Saturn and Melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*. Nendeln/Liechtenstein: Kraus Reprint, 1979. Penguin classics, L 55; (dále *Saturn and Melancholy*).

⁷ Některé charakteristiky melancholie, pojednáváné v těchto spisech, byly ovlivněny představami, jež vyvěraly z oblasti mystiky, mýtu a řeckých dramát.

⁸ GOWLAND, Angus. *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*. *Babel: Littératures plurielles* [online]. 2012, 25, s. 221-257; (dále *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*).

poruchy, která souvisí jak s tělesnou, tak s duševní sférou člověka. A za třetí to byla představa o spojení mezi melancholií a povahou, charakterem či vlohou člověka.

Mezi nejvýznamnější a zakládající teorie týkající se melancholie pak náleží hippokratovské-galénské chápání melancholie jako tělesné i duševní záležitosti, kterou způsobuje nerovnováha šťáv v těle a dále její spojení s vrozenou povahou člověka; aristotelské spojení melancholie s genialitou a výjimečnou tvořivostí; teologické pojetí melancholie jakožto důsledku smrtelného hříchu či působení démonických sil a v neposlední řadě i teorie z oblasti přírodní filozofie a přírodní magie.⁹ Melancholie navíc často sloužila jako tématické podloží, kde se jednotlivé teorie, přístupy, ale i celé disciplíny střetávaly a nacházely společnou půdu.

Již nyní je patrné, že druhá rovina zkoumání melancholie – zaměřující se na melancholii jakožto motiv či myšlenkové schéma – není první rovíně příliš vzdálena. Cílem (nejen této kapitoly) bude vyzdvihnout jednotlivé výrazné, opakující se a určující motivy a představy, které byly s melancholií svázány. V tomto přehledu mi opěrné body poskytne kniha *Melancholie*¹⁰ autora László L. Földényiho, která obsahuje podrobnou studii evropských dějin utváření a chápání konceptu melancholie. Při pohledu na tyto dějiny vychází mimo jiné najevo, že představy o melancholii a melancholickém člověku úzce souvisely s lidským úsilím porozumět sobě samému a okolnímu světu a zároveň určovaly vztah člověka a kosmu. Jednou z nejvýraznějších charakteristik melancholického člověka pak bylo to, že stál mimo „běžné“ bytí či na jakémsi rozhraní dvou světů, dvou stavů či dvou nálad.

Vedle této představy existovalo nezměrné množství rozličných a někdy i protichůdných motivů týkajících se melancholie, které se objevovaly v různých kulturně, jazykově i časově odlišných oblastech. Nicméně je možné mezi nimi pozorovat souvislou a v jistých ohledech koherentní linii, která se táhne od antiky a s jistými odbočkami a slepými uličkami pokračuje až do moderní doby. Do této linie náleží představa o negativních charakteristikách melancholického člověka, jejíž počátky sahají až k

⁹ Zejména pak Hippokratova humorální teorie, jejíž součástí byl i koncept melancholie jakožto šťávy, choroby a povahy (později temperamentu), překvapí svou odolností, s jakou přečkala bezmála 15. století z dějin evropské civilizace. Sice byla nakonec s rozvojem moderní medicíny překonána (a představa o tělesných příčinách melancholie se postupně vytratila), ale přesto v jistých, silných dozvucích rezonuje i dnes a to nejen u laické veřejnosti.

¹⁰ FÖLDÉNYI, László F. *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*. Praha: Malvern, 2013; (dále: *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*).

Hippokratovi a která se prohloubila zejména v rámci křesťanského středověkého myšlení (kdy byl melancholický stav spojován s hříšností). Stejně tak tradiční spojení melancholie se stavy strachu a smutku, jež zpravidla nemají zjevné příčiny, se s pravidelností objevovalo v každém období od antiky až po romantismus. Jako jeden z prvních jej zmiňuje Hippokratés, jeho tezi potvrzuje Galén a později například i T. Bright či R. Burton.¹¹ K těmto dvěma, opakujícím se motivům lze připojit ještě zmiňované spojení melancholie s genialitou, výjimečností a kreativním stavem, které má původ v myšlenkách Aristotelových a které se výrazným způsobem odrazilo v oblasti umění.¹² S tím dále souvisí motiv objevující se v tradici přírodní filozofie a magie, v gnosticismu a novoplatónském myšlení – tedy představa o působení nadpřirozených či skrytých sil na člověka, kdy byla melancholie buď důsledkem, či zprostředkovatelem tohoto působení. Tím, jak postupně docházelo k abstrakci a rozmělnění konceptu melancholie, začal být využíván i k metaforickému označení neživých objektů a mohl charakterizovat povahu celé společnosti, doby či světa. Posledním motivem, který je pravidelně asociován s melancholií, je stav lenivosti a zahálky, proti kterému nejlépe pomáhá práce a činnost.¹³ Je otázkou, co způsobilo tuto nepřetržitou kontinuitu a postupný vývoj pojetí melancholie i přes veškeré její rozličnosti, nicméně není úkolem této kapitoly ani práce hledat na toto přesvědčivou odpověď.¹⁴

Různá pojetí a chápání melancholie vedle sebe často koexistovala, navzájem se překrývala a doplňovala a to i přes to, že se mnohdy velmi lišila či si odporovala. Nicméně se zdá, že odbornou veřejnost, natož pak laiky, tato skutečnost příliš nezatežovala. Příkladem může být to, že v anglické společnosti 16. století neexistovalo jasné rozlišení mezi melancholickou chorobou a melancholickou povahou.¹⁵ Z pohledu moderní medicíny se zdá být překvapivá skutečnost, že nebylo přesně určeno, zda je daný člověk postižen vážnou chorobou a je třeba ho podrobit léčbě, nebo zda má „jen“ takovou povahu.

¹¹ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 10.

¹² *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 10-15.

László L. Földényi ve své knize nabízí přehledný popis toho, jak se melancholie stala předmětem (ale i způsobem tvoření) nejprve u malby, později v hudbě a v období romantismu zejména v básnictví. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 148-154).

¹³ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 17-18.

¹⁴ Otázkou souběžné koexistence různých konceptů týkajících se melancholie po dlouhé období se mimo jiné zabývá M. Foucault ve své knize *Dějiny šílenství*, 1961.

¹⁵ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 6.

V této kapitole mi tedy primárně nepůjde o to poskytnout nějaké jasné, precizní vymezení melancholie či podrobné historické zmapování jejího vývoje, ale naopak poukázat na její různorodé a obsahově bohaté aspekty, které jednak umožnily jednotlivým disciplínám pojmenovat a řešit problémy, se kterými se v daném období setkávaly, ale zároveň způsobovaly, že se značné množství nových problémů a otázek vynořovalo a žádalo si odpovědi. Kapitola je rozčleněna do tří částí, které odpovídají třem historicko-kulturním etapám evropské civilizace, přičemž každá z těchto částí kapitoly se věnuje melancholii ve dvou zmiňovaných rovinách, které však nejsou striktně odlišeny a výklad mezi nimi volně přechází. Dějinné etapy – antika, středověk a renesance přecházející do 17. století – slouží pouze pro lepší orientaci ve výkladu. Stanovovat nějaké striktní časové hranice mezi jednotlivými obdobími by bylo pošetilé jak s ohledem na vývoj konceptu melancholie, tak s ohledem na celkové kulturní dějiny a dějiny idejí. Teorie i motivy týkající se melancholie se v různých podobách cyklicky opakovaly, mizely a pak opět vynořovaly, a proto je nelze jednoduše přiřazovat k jednotlivým obdobím dějin. Stejně tak přechody a hraniční body mezi jednotlivými etapami dějin evropské civilizace, které koncept melancholie formovaly, jsou v tomto případě z historiografického hlediska natolik těžko uchopitelné, že nebudou v rámci této kapitoly a práce explicitně definovány.

Jak již bylo řečeno, mým hlavním záměrem zde je poskytnutí výkladu týkajícího se rozmanitého konceptu melancholie a jednotlivých myšlenkových a kulturních tradic, které se jím zabývaly, který následně umožní správné porozumění myslitelské pozice R. Burtona, jeho postoj k problémům soudobé společnosti a následně i jeho řešení těchto problémů. Než se však obrátíme k problémům evropské společnosti na počátku 17. století, je třeba se vrátit až do dob před Sokratovských filozofů.

1.1. Antika

Všechny zmiňované představy o melancholii mají původ či se nějak váží na prvotní, určující spojení melancholie a tělesných šťáv, konkrétně černé žluči. Klasická řečtina pojmenovala tuto tělesnou látku *μέλαινα χολή* – jde o spojení slov *μέλας* (*melas*, černý) a *χολή* (*cholé*, žluč). Tím dala za vznik termínu *μελαγχολία* (*melancholia*), který již neodkazoval pouze k jedné ze čtyř šťáv, ale také k chorobě či stavu, který tato šťáva podle

dobových představ způsobovala. Později pojem převzala stará francouzština (*mélancolie*) a z něj pak vzniká dnešní *melancholie*.¹⁶

Představa o tělesné šťávě, která svou povahou ovlivňuje (tělesný i duševní) stav člověka, ale také jeho povahu či charakter, byla poprvé jasně popsána a definována v rámci humorální teorie, kterou vytvořil na konci 5. století př. n. l. Hippokratés.¹⁷ Podle autorů R. Klíbankého, E. Panofského a F. Saxla vycházel tento systém čtyř humorů (z lat. *humores*, šťávy) ze tří starodávných principů: jednak hledání základních elementů (či kvalit), které určují strukturu makrokosmu i mikrokosmu a dále potřeba nalézt číselný výraz, který by takovouto strukturu vyjadřoval. Třetím principem byla teorie o harmonii, symetrii (perfektní proporci).¹⁸ A tak je třeba, dle zmiňovaných autorů, hledat počátky humoralismu u pythagorejců, jejichž myšlení s těmito principy pracovalo a připravilo půdu pro pozdější vznik humorální teorie. Pythagorejci přišli s konceptem čísla 4, které představuje základní princip přírody i člověka (celého kosmu) a je ideálním počtem, který vyjadřuje rovnováhu a symetrii. Číslo 4 odkazuje ke kategoriím jako jsou například čtyři roční období nebo čtyři elementy (země, voda, oheň a vzduch). Vedle toho poskytli definici zdraví jakožto rovnováhy různých kvalit a nemoci jako převahy (či nedostatku) jedné kvality oproti ostatním.¹⁹

Avšak pro vznik úplné teorie humorů bylo nejprve třeba, aby číslo 4 mělo nějakou fyzickou podobu (ne pouze symbolickou), kterou by bylo možné v přírodě, v člověku empiricky nahlížet.²⁰ Tohoto kroku bylo dosaženo v myšlení Empedoklově a jeho následovníků, kteří v 5. století př. n. l. rozvinuli pythagorejskou doktrínu čtyř elementů. Empedoklés ke čtyřem elementům přiřadil čtyři kosmické entity (slunce, země, nebe a moře), z jejichž kombinace vznikají, podle této doktríny, všechny věci ve světě (i člověk). Tím sjednotil mikrokosmos a makrokosmos – člověk i svět jsou tvořeni stejnými entitami.²¹ Jeho následovníci pak definovali kvality, které náleží ke každému ze zmiňovaných elementů (ke vzduchu náleží chlad, k zemi suchost, atd.). Tím bylo určeno, že lidské tělo v

¹⁶ Latinský doslovný překlad pro černou žluč (*ātra bilis*) se zas zachoval například v anglickém názvu pro trudomyslnost, melancholii (*atrabiliusness*).

¹⁷ Jako zásadní dílo týkající se humorální teorie se uvádí *O podstatě člověka*, jež je připisováno Hippokratovu příbuznému Polybiovi, nicméně základní myšlenky s největší pravděpodobností pocházejí od Hippokrata samotného. (*Saturn and Melancholy*, s. 8).

¹⁸ *Saturn and Melancholy*, s. 5.

¹⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 5

²⁰ *Ibid.*, s. 5.

²¹ *Ibid.*, s. 6-7.

sobě obsahuje kvality (chlad, suchost...), jež náleží jednotlivým elementům. Jako poslední krok bylo třeba stanovit, jaké konkrétní tělesné částice odpovídají těmto kvalitám a elementům. To učinil Hippokratés, který jako částice určil čtyři šťávy, jež bylo skutečně možno nalézt v lidském těle (byly tedy přístupné lékařské vědě).²²

Šťávy jsou, dle Hippokrata, zodpovědné za to, zda je člověk nemocný či zdravý – pokud jsou v rovnováze, způsobují zdravý stav člověka, naopak pokud jedna ze šťáv dominuje či je jí nedostatek, způsobuje chorobu. V doktrínách a teoriích následujících století bude popsáno mnoho příčin toho, proč mohou být šťávy v nerovnováze, nicméně již Empedokles přišel s myšlenkou, že jednotlivá roční období a také období lidského života (dětství, mládí...) způsobují dominanci jedné šťávy.²³ Důležitým rysem humorální teorie je také to, že šťávy nejsou zodpovědné pouze za zdraví člověka, ale také jeho povahu, rozpoložení a vlohy.²⁴ Tato představa vznikla jako nucená reakce antických lékařů na fakt, že se v praxi nesetkali s člověkem, jehož šťávy by byly v rovnováze (tedy zcela zdravý člověk by nemohl existovat). A tak se z přebytku jednotlivých šťáv začala u daného člověka odvozovat povaha či náchylnost pro určité chorobné i mírnější stavy.²⁵ Na základě toho postupně vznikne teorie o čtyřech temperamentech (která však získá finální podobu až ve vrcholném středověku) a o melancholii se začne v rámci lékařství zajímat obor fyziognomie a předchůdce dnešní psychologie.

Zároveň tato tradice utváří v podstatě neřešitelný konceptuální problém, který byl zmiňován v úvodu: má být melancholie klasifikována jako jako nemoc, povahový rys či snad chvilková nálada? Situaci zkomplikuje i rovněž zmiňovaná skutečnost, že pojem *melancholie* bude již od dob zavedení humorální teorie (která má dominovat studiím o melancholii až do konce raného novověku) označovat jak tělesnou látku černou žluč, tak nemoc, kterou tato látka způsobuje, ale i jistou povahu člověka, která však není nutně považována za chorobnou.

* * *

Mohlo by se zdát jako překvapivé, jak neproblematicky viděli řeční lékaři v této záležitosti vzájemné působení a vztah duše a těla. Sám Hippokratés v několika svých

²² *Saturn and Melancholy*, s. 7-9.

²³ *Saturn and Melancholy*, s. 10.

²⁴ Důležitý byl opět Empedoklův přínos, který se pokusil o vytvoření psychosomatické teorie povahy, tedy o popsání vzájemného působení tělesné a duševní stránky člověka. (*Saturn and Melancholy*, s. 6).

²⁵ *Saturn and Melancholy*, s. 11-12.

spisech definuje melancholii jako chorobu, která vzniká v těle a způsobuje různá tělesná onemocnění (bolest hlavy, onemocnění jater či žaludku), avšak zároveň také ovlivňuje duševní rozpoložení a je příčinou například bázně či smutku.²⁶ Nicméně tento přístup byl umožněn tehdejším chápáním člověka a jeho umístění ve světě. Člověk byl považován za součást kosmu, ve kterém se vše mísí a je propojeno a kde neexistuje striktní rozlišení mezi duchovní a materiální (hmotnou) stránkou.²⁷ Černá žluč (*humor melancholicus*) tedy nebyla chápána jako čistě tělesná věc, ale bylo možno na ní pohlížet jako na součást vnitřně propojeného svazku sféry tělesné a duševní, jež obě náleží do celku světa a jsou jím určovány. Z toho pak vyplývá nejen její (z novodobého pohledu) dvojaké, psychosomatické působení, ale také to, že na ní mají vliv síly, které existují vně člověka – melancholii tak může způsobovat či ovlivňovat například již zmiňované roční období, ale také počasí, okolní krajina či působení hvězd a vesmírných těles. Melancholie má však v tomto systému zvláštní postavení. Hippokratés o ní hovoří jako o jistém narušení rovnováhy mezi mikrokosmem a makrokosmem, kdy postižený člověk porušuje zákony kosmu a *vytrhne* se z běžného řádu věcí.²⁸ Jelikož člověk jako celek je součástí kosmu, základním úkolem lékaře má být snaha uvést postiženého do souladu s kosmickým řádem (jehož základním principem je zmiňované pythagorejské číslo čtyři).²⁹

Souvislost mezi melancholií a narušením rovnováhy či vybočením z normálního stavu není jedinou negativní představou, která je s melancholií spojena. Ta získá již v tomto prvním období celou řadu nelibých nálepek, kterých se v rámci hlavního proudu myšlení v podstatě již nikdy nezbaví. Příčin pro slučování melancholie s něčím nežádoucím bylo hned několik: prvně, černá žluč byla antickými lékaři často považována za degeneraci žluté (červené) žluči a někdy také krve.³⁰ Vedle ostatních šťáv (a zejména pak krve)³¹ měla tradičně nižší postavení. Za vesměs škodlivou ji považovali nejen lékaři jako Hippokratés, ale již mnohem dříve se o ní takto vyjadřovaly postavy z řeckých dějin jako byl například Agamemnón, Sofokles či samotný Homér.³² Fakt, že má tato šťáva černou barvu, spoluutvářel představu o tom, že se jedná o něco vadného, až nebezpečného,

²⁶ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 14-15.

²⁷ *Ibid.*, s. 12-13.

²⁸ *Ibid.*, s. 15.

²⁹ *Ibid.*, s. 49-50.

³⁰ *Saturn and Melancholy*, s. 13.

³¹ Krev byla naopak nad ostatní tělesné kapaliny vyvyšována jako vznešená a nejdůležitější část lidského těla. (*Saturn and Melancholy*, s. 13-14).

³² *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, st 12-13.

jelikož pojem μέλας (černý) v přeneseném významu znamenal „zlý“ či „špatný“. Ve středověku se toto přesvědčení ještě více prohloubilo, jelikož černá barva asociovala duševní chorobu a smrt.³³ Na rozdíl od ostatních šťáv se melancholie navíc vyznačovala příznaky duševních proměn jako byla například deprese, strach a dokonce šílenství (o kterém bude ještě pojednáno níže).³⁴ Stejný osud postupného odsouzení postihl i melancholický charakter (později *temperament*), nicméně vždy platilo, že melancholická choroba byla posuzována mnohem vážněji a s větší obavou než pouhá melancholická povaha.

Od tohoto veskrze negativního vnímání melancholie se značně odlišovala představa o spojení melancholie a geniality, která má svůj původ u Aristotela. Byla rozpracována v díle *Problemata Physica*³⁵, konkrétně v části (knize) XXX, I. Autorství tohoto díla je tradičně připisováno Aristotelovi, nicméně jeho skutečným autorem byl zřejmě Aristotelův žák Theofrastos. Tato představa opět staví na tom, že melancholický člověk je v rámci celého kosmu něčím výjimečným, nicméně v tomto případě se nejedná o výjimečnost, která by byla nutně „nežádoucí“. Má jistou ambivalentní povahu, která spočívá v tom, že melancholický člověk trpí svým vytržením z řádu kosmu a nabývá tak zvláštního, bolestného postavení, které s sebou však přináší možnost významných duchovních (i tělesných) výkonů.

Aristotelská přírodní filozofie zde slučuje výše uvedený lékařský koncept melancholie se dvěma představami o šílenství, které připravily půdu pro spojení mezi melancholikem a výjimečností. První představa byla mýtického rázu a pocházela ze 4. století př. n. l., kdy došlo ke změně chápání šílenství (které tak získalo i pozitivní obsah) a jeho propojení s melancholií. Vznikla představa o „vznešené“ melancholické povaze významných postav řeckých bájí jako byli například Héraklés, Aiás či Bellerofontés. Ti se nacházejí na jistém bytostném rozhraní mezi božskou sférou a pozemským životem, jsou jakýmsi vyvrženci, kteří nikam nepatří.³⁶ Svými schopnostmi a činy jsou mimořádní, avšak zároveň jsou stíženi šílenstvím, které na ně seslali bohové. Tento dvojaký aspekt

³³ V antice sice také existovalo spojení mezi duševní chorobou (například melancholií) a nocí, nicméně noc mohla představovat sféru či prostor, ve kterém je možno nahlédnout „něco nového“ a tedy neměla pouze čistě negativní obsah. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 68).

³⁴ *Saturn and Melancholy*, s. 14.

³⁵ ARISTOTLE. *Problems II*, Book XXX. Translated by W. S. Hett London and Cambridge, Mass.: Heinemann with Harvard University Press, 1957, Book XXX, 1., 953a-955a.

³⁶ *Saturn and Melancholy*, s. 16.

života héroů výstižně vyjádřil zmiňovaný L. L. Földényi: „[...]šílenství je důsledkem jejich mimořádnosti a za svou mimořádnost mohou děkovat tomu, že v sobě nosí možnost stát se šílenými.“³⁷ Šílenství (řec. *μανία*, *mania*) jim jednak zpřístupňuje svět bohů, umožňuje jim nahlédnout do nadpřirozených sfér a doprovází jejich hrdinské činy.³⁸ Jejich určení pak dává za vznik melancholii – nacházejí se na rozhraní, přecházejí mezi bytím a nebytím a jejich stav jim umožňuje odkrýt vnitřní pravdy světa, které je nutí pochybovat o jejich vlastní existenci.³⁹ Při pohledu na okolní svět pak tito melancholici „brečí jako Hérakleitos či se smějí jako Démokritos“, jelikož svou situaci vnímají jako tragickou a komickou zároveň.⁴⁰ Na základě této nové souvislosti mezi melancholií a šílenstvím, tak následně mohl být melancholický člověk spojován s jistou výjimečností a zároveň se schopností hlubšího, duševního prožitku.

Druhá představa šílenství je platónská a je rozpracována (společně se vztahem k melancholii) v dialogu *Faidros*, částečně v dialozích *Symposion* a *Ústava*. Platón rozlišoval mezi božským šílenstvím (*mania*), které je jistým darem (seslaným na člověka) a šílenstvím pozemským, které je nežádoucí chorobou, jež zatemňuje rozum a oslabuje vůli. Božské šílenství umožňuje jisté spojení s božskou sférou a možnost získat přístup k idejím a je tedy pro člověka v podstatě žádoucím stavem. Melancholie se však v Platónově pojetí váže pouze na druhou podobu šílenství a je považována za vážnou duševní chorobu, která má blízko k šílenství (bláznovství) a která člověka naopak připoutává k pozemskému světu.⁴¹

Teprve Aristotelés propojil platónskou představu „nadpozemského“ šílenství s tradiční podobou melancholie, tak jak ji vykládalo lékařství. V jeho pojetí ztrácelo šílenství

³⁷ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 24.

³⁸ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 23.

³⁹ Porozumění hlubších souvislostí a pravd světa je schopnost, která byla v antickém Řecku připisována věštcům. Zde vzniká významný motiv věšteckých schopností melancholika. Schopnost nahlížet pravdu, která leží jaksí mimo čas, je v myšlení Aristotelově spojena se stavem extáze (vytržení), které může dosáhnout člověk šílený (postižený mánii), ale taktéž i člověk melancholický. Melancholii spojuje s mánii i Hippokratés. Podrobněji je toto téma rozebráno L. L. Földényim v kapitole *Zasvěcení*. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 22-40).

⁴⁰ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 42-45. Burton se o těchto dvou postavách vyjadřuje takto: „Filozofa Hérakleita přivedlo hluboké přemýšlení o lidských životech k slzám, plačky nařikal nad jejich bédností, pošetilostí a bláznovstvím. Naopak Démokritos propukal ve smích, celý jejich život se mu zdál veskrze směšný a tak jej ovládlo jeho veselí, že ho občané Abdér pokládali za blázna; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 66).

⁴¹ *Saturn and Melancholy*, s. 17. V dialogu *Faidros* Platón hovoří o melancholii jako o symptomu duše tyranu a obdobně v *Ústavě* tvrdí, že melancholik se stává tyranem. (PLATÓN, *Faidros*, překlad F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 2014, 248e; PLATÓN, *Ústava*, překlad F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003, 573b-573c).

svou božskou a mýtickou povahu a bylo sjednoceno s přirozenou melancholií, která byla postavena do kontrastu s melancholií jakožto (duševní) poruchou či chorobou. Obě dvě podoby melancholie způsobovala černá žluč, avšak u každé z nich různým způsobem. Pokud je, dle této doktríny, černá žluč narušena například špatným trávením či změnou teploty, může způsobit melancholické choroby jako je například epilepsie, paralýza, deprese či šílenství.⁴² Takovéto choroby jsou pouze dočasným narušením, které nezpůsobuje trvalé následky. Naproti tomu stojí přirozená (vrozená) melancholie, která se u člověka objevuje, pokud v něm černá žluč převažuje nad ostatními šťávami.⁴³ Ta způsobuje, že se daný člověk svou povahou trvale odlišuje od ostatních lidí (přičemž nemusí nutně trpět žádnou chorobou). Specifická kvalita černé žluči působí na duši a vyvolává v ní jisté stavy, které mohou být trvalé a určovat charakter člověka. Povahu této melancholie však určuje také teplota a množství černé žluči – Aristotelés v souladu se svým učením o *střednosti* (a nežádoucích krajnostech) stanovuje, že výjimečný stav a povaha melancholika nastává pouze v případě, kdy je v jeho těle přiměřené množství černé žluči, která není ani příliš horká ani příliš studená.⁴⁴

Výjimečnost a genialita byla v Aristotelově pojetí s melancholickým člověkem nadále spojována, avšak místo představy o jejím božském původu, byla vysvětlována jazykem přírodních věd. Melancholikova výjimečnost (abnormalita) byla dána převahou černé žluči v jeho těle, která způsobovala, že jeho charakter a duševní stavy byly jiné než u ostatních lidí. Melancholikem zmítaly silnější vášně, vyznačoval se prudšími reakcemi a náchylností k silnějším vjemům, zvláště pak vizuálním. Na základě těchto vjemů pak jeho paměť produkovala takové představy, které silně působily na mysl člověka a často byly považovány za halucinace.⁴⁵ Tím se melancholik přiblížil Platónově božskému šílenství vyznačujícím se výjimečnými intelektuálními a kreativními výkony a také představě o věšteckých schopnostech melancholika. Melancholie tak v rámci této koncepce získala nový, pozitivní obsah a abnormalita melancholika přijala podobu výjimečnosti a geniality.

46

⁴² *Saturn and Melancholy*, s. 29.

⁴³ *Saturn and Melancholy*, s. 30.

⁴⁴ V aristotelském textu se píše, že příliš studená černá žluč způsobuje strach či deprese, zatímco příliš horká způsobuje zánět, extázi či stavy mánie. (ARISTOTLE. *Problems II*, Book XXX. Translated by W. S. Hett London and Cambridge, Mass.: Heinemann with Harvard University Press, 1957, Book XXX, 1., 953a-955a).

⁴⁵ *Saturn and Melancholy*, s. 35.

⁴⁶ *Saturn and Melancholy*, s. 40-41.

Pseudo-aristotelský *Problém XXX, I.* hlásal, že všichni výjimeční muži byli melancholičtí, přičemž nešlo jen o bájně hrdiny, ale i o umělce, politiky a filozofy.⁴⁷ Jejich výjimečnost, jak již bylo řečeno, spočívá ve zvláštní pozici, kterou zaujímají v rámci celého kosmu – jsou schopni nahlédnout to, co ostatní nevidí, avšak jejich poznání jim nepřináší pouze pocit vyvolenosti a možnost vykonat úžasné činy, ale také sžíravé vnímání vlastního nedostatku a zoufalství nad konečností člověka a světa.⁴⁸ Tato představa měla být po dlouhou dobu antickými a středověkými mysliteli opomíjena či redukována na pouhou frázi o geniálních podivínech. Nakonec však došlo k jejímu plnému oživení a skutečnému uchopení v rámci myšlení italské renesance, zejména pak v učení zakladatele novoplatónské akademie Marsilia Ficina.

* * *

Následujícím stoletím nicméně dominovala Hippokratova lékařská doktrína melancholie a představa o melancholickém hrdinovi byla zcela zatlačena do pozadí. Postupně se objevilo několik koncepcí, které se od Hippokratovy humorální teorie odlišovaly, avšak jejich význam nebyl pro budoucí pojmání melancholie velký a jejich vliv byl spíše okrajový.⁴⁹ Na melancholii bylo pohlíženo jako na chorobu způsobenou nerovnováhou jednotlivých šťáv, která vyžaduje léčbu. Jediné, co z aristotelské koncepce přetrvalo, bylo spojení mezi melancholií a intelektem a jeho rozlišení mezi přirozeným stavem a dočasnou chorobou.⁵⁰

Přestože byla melancholie spojována s intelektem člověka a duševní činností, představa o tomto spojení zajímala v podstatě pouze lékařskou disciplínu. Například antická mravní filozofie, v centru jejíhož zájmu byla péče o stabilitu a ctnost duše, neviděla v melancholické chorobě žádné přímé ohrožení duševního rozpoložení. V této tradici se objevuje jen několik málo komentářů, které by dávaly do souvislosti melancholii a možnost dosažení ctnostného života. Mezi ně patří například pasáž v *Etice Nikomachově*, kde jsou melancholici popisováni jako nemravné, zhýralé osoby, které jsou ovládány svými představami.⁵¹ Obecně se však melancholii ze strany mravních filozofů nedostávalo

⁴⁷ Aristotelés zmiňuje například Sokrata a Platóna. ARISTOTLE. *Problems II*, Book XXX. Translated by W. S. Hett London and Cambridge, Mass.: Heinemann with Harvard University Press, 1957, Book XXX, 1., 953a-953b).

⁴⁸ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 44-45.

⁴⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 44-48.

⁵⁰ *Saturn and Melancholy*, s. 42.

⁵¹ ARISTOTLE, and RACKHAM, H.. *The Nicomachean Ethics*. London: W. Heinemann, 1926, VII.vii.8, s. 416-417, VII.x.34, s. 426-429, VII.xiv.56, s. 444-447.

přílišného zájmu, především z toho důvodu, že byla chápána spíše jako tělesná choroba a tedy jako záležitost lékařů.⁵²

Jak dále ukazují R. Klibansky, E. Panofsky a F. Saxl, v období po Aristotelovi se objevily dva přístupy, které vycházejí z předpokladu, že melancholie se váže na intelekt a zároveň že představuje nežádoucí chorobu. První je přístup stoický a v podstatě odpovídá výše nastíněnému přístupu mravních filozofů. Sice odmítá, že by moudrý muž mohl být postižen šílenstvím, avšak nevyklučuje představu o melancholickém stoickém mudrci, kterého sužují vášnivé stavy duše.⁵³ Melancholie je brána za čistě škodlivou, chorobnou záležitost, která může postihovat ty, kteří se věnují hlubokému rozjímání a intelektuálním výkonům.⁵⁴ Druhý přístup představuje učení Rufa z Efesu, který kauzální spojení mezi intelektuální činností a melancholií ještě více stvrzuje a zcela tak převrací původní Aristotelovu myšlenku.⁵⁵ Melancholie zde není předpokladem pro výjimečné nadání a činnost, ale naopak chorobou, která postihuje hloubavé učence.

Rufus z Efesu vytvořil doktrínu, kterou lékařští myslitelé následujících období pouze doplnili (respektive zjednodušili), ale jinak ve své podobě sloužila jako základ pro lékařské pojetí melancholie.⁵⁶ On sám čerpal z Hippokratovy teorie a ve shodě se svými předchůdci označil za příčinu melancholie přebytek či narušení černé žluči.⁵⁷ Černá žluč však v jeho pojetí měla trochu jinou (horší) povahu i postavení mezi ostatními šťávami: mohla se vyskytovat ve dvou podobách – buď jako ochlazený, odpadní zbytek krve, který se nazývá přirozenou černou žlučí (a tedy je jednou ze čtyř šťáv) a způsobuje jisté, méně škodlivé nemoci, nebo mohla mít podobu spálené žluči (*melancholia adusta*) a v takovém případě byla považována za nemocnou podobu žluče, která způsobuje člověku škodu.⁵⁸ Rufus dále převzal aristotelské rozlišení mezi vznikem melancholie na základě špatného stravování a mezi jejím vznikem v důsledku trvalé převahy přirozené černé žluče. Na základě toho pak určil vhodné léčebné postupy.⁵⁹ Stejně jako jeho předchůdci, i Rufus hovoří o věšteckých schopnostech melancholického člověka.

⁵² *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7.

⁵³ *Saturn and Melancholy*, s. 43.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 50.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 50.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 54.

⁵⁷ Zároveň poukázal, rovněž ve shodě s Hippokratem, na jistou vzdušnou kvalitu černé žluči (přebytek pneumatu), která je příčinou špatných stavů duše. Stejnou charakteristkou se vyznačuje i víno (jak tvrdil i Platón), nicméně jeho účinky na duševní rozpoložení jsou pouze dočasné.

⁵⁸ *Saturn and Melancholy*, s. 53.

⁵⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 52.

Druhý zmiňovaný aristotelský motiv – rozlišení mezi přirozenou melancholií, která se vyznačuje trvalou změnou povahy člověka, a dočasnou chorobou, jejíž účinky nejsou dlouhodobé – zas výrazným způsobem přispěl k rozvoji teorie o čtyřech charakterech člověka. Černá žluč není v prvním případě příčinou nemoci, ale pouze určuje duševní rozpoložení jedince. Úplným základem této myšlenky byly Hippokratovy poznatky o tom, že tělesné složky mohou (vesměs negativně) ovlivňovat duševní pochody a stavy. Ve stejné době začala různé povahy lidí popisovat charakterologie a rozvinula se i disciplína nesoucí název fyziognomie, která empiricky zkoumala tělesné znaky lidí, jež mají odpovídat jejich povaze. A tak se postupně vytvořila představa o tom, že tělesné šťávy (respektive jejich kvality) nejsou pouze zdrojem jistých chorob, ale určují také lidskou povahu a tělesnou konstituci, a že tělesné rysy odpovídají určitému typu povahy.⁶⁰

O ucelený systém jednotlivých charakterů se pokusil lékař druhého století n. l. Galén. Ten se mimo jiné zasloužil o to, že se Hippokratovy a Rufovy myšlenky týkající se melancholie staly ortodoxní doktrínou, která platila až do dob Burtonových a později. Galén patrně ještě nebyl toho názoru, že by převaha jedné šťávy zcela určovala lidskou povahu, nicméně prosazoval nutné spojení mezi vnitřním ustrojením člověka, tělesnou konstitucí a jeho charakterem. V tomto smyslu se pokusil o vytvoření jisté klasifikace, ve které jsou jednotlivé tělesné znaky (výška, barva vlasů...) a dále i povahové rysy (plachost, veselost, smutnost...) určovány kvalitami a šťávami.⁶¹ Vliv, který připisoval jednotlivým šťávám, vypovídá o tom, že jeho myšlení bylo ještě ovlivněno kosmologickými představami a systémem čtyř elementů a zároveň přijímalo principy fyziognomie. Jeho teorie se nicméně od těch budoucích odlišovala tím, že jednotlivé lidské povahy neurčovala dominance jedné šťávy, ale působení různých kvalit (vlhkost, chlad...)⁶²

Galénův systém sice ještě přesně neodpovídal pozdějšímu jasnému rozlišení mezi čtyřmi charaktery (temperamenty) člověka, které jsou určovány tělesnými šťávami, nicméně lze s jistotou říci, že v několika následujících stoletích došlo k rozvinutí jeho systému a vznikla jasná představa o čtyřech charakterech člověka a to ještě před tím, než tuto doktrínu ovlivnily myšlenky arabských učenců. Následující teorie a koncepty přinesly, i z důvodu nepřesného pochopení Galénových myšlenek, jisté radikálnější hodnotové rozčlenění jednotlivých charakterů, kdy flegmatická povaha byla posuzována nejkladněji,

⁶⁰ *Saturn and Melancholy*, s. 55-56.

⁶¹ *Ibid.*, s. 57-59.

⁶² *Ibid.*, s. 64-65.

zatímco melancholik byl brán za veskrze špatný typ.⁶³ Byly mu přisuzovány nežádoucí vlastnosti, které měly často blízko nebo se přímo překrývaly s klasifikovanými duševními chorobami. Často tak v lékařských spisech docházelo k svévolnému zaměňování dvou kategorií, které Aristotelés tak striktně rozlišoval – melancholické povahy a melancholické choroby.⁶⁴

1.2. Středověk

Koncept melancholie procházel postupnou změnou, která jej od jeho původní podoby z dob Empedoklových v jistém ohledu oddálila. Zde se můžeme opřít o výklad L. L. Földényiho, který hovoří o procesu *krocení* a *zevšednění* melancholie, jež probíhal v období přechodu mezi antikou a středověkem, přičemž jeho počátky sahají již do období helénismu.⁶⁵ V rámci učeného lékařství začala být chápána především jako choroba, jež vzniká a dotýká se těla, zatímco její duševní projevy – a to jak poruchy a chorobné stavy, tak i žádoucí intelektuální výkony melancholického génia – byly zatlačeny do pozadí jako méně významné. Obecně se pak středověcí lékaři tématem melancholie příliš nezabývali a vesměs pouze shrnovali myšlenky Rufa a Galéna, které jim zprostředkovali arabští učenci.⁶⁶ To vše se odehrávalo na pozadí širších proměn myšlenkového i praktického přístupu a chápání postavení člověka ve světě. Původní jednotný vztah duševní a tělesné sféry, který se odvíjel od existence člověka v rámci kosmu, byl narušen a jedinec byl postaven do kontrastu s univerzem.⁶⁷ Lékařská disciplína, která se zabývala melancholií a teorií humorů, se tak postupně zbavovala kosmické představy, jež tělesné šťávy chápala jako součást kosmu a tedy přístupné působení nadpozemských sil (kosmických živlů) a zároveň schopné bezprostředně ovlivňovat duši člověka.⁶⁸

Původní představa, že působení či nadbytek jedné šťávy je vždy příčinou *abnormálního* stavu (ať už choroby, povahy či výjimečnosti), získala mírnější podobu. Každý člověk je (v rámci této tradice) ovlivňován působením nějaké šťávy a ta určuje jeho povahu, která je již *normálním* stavem. Přebytek či narušení šťáv stále způsobují tělesné i

⁶³ *Saturn and Melancholy*, s. 64.

⁶⁴ *Saturn and Melancholy*, s. 65.

⁶⁵ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 48-50.

⁶⁶ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 5.

⁶⁷ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 50.

⁶⁸ Každá šťáva stále odpovídá jednomu ročnímu období, životní etapě či úseku dne, ale také různým objektům z přírody (kovy, nerosty) a následně i planetám. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 51).

duševní choroby, ty jsou však léčitelné běžným lékařským postupem, jež vychází z empirických poznatků. Aristotelická představa o spojení melancholie a mimořádných schopností, které s sebou přináší bytostné zoufalství, nemá v tomto konceptu místo. Mimo jiné i proto, že člověk byl až do počátku renesance posuzován především s ohledem na to, jak ctnostný a bohubilý způsob života provozuje, a ne podle jeho duševní vynikavosti či intelektuálního nadání.⁶⁹ Naopak dochází (například díky Galénovi či Vindicianovi) k postupnému rozvoji klasifikace a typologie jednotlivých lidských povah, který vyvrcholil ve 12. století, kdy francouzský scholastický myslitel Vilém z Conches určil jména čtyř základních charakterů (*phlegmaticus*, *melancholicus*, *sanguinicus* a *cholericus*), čímž je v podstatě dokončena teorie o čtyřech lidských temperamentech.⁷⁰ Tato teorie vycházela ze zmiňovaných myšlenek Galénových, které postupně převzala a zpopularizovala scholastická filozofie a teologie, ale velkou měrou také škola v italském Salernu (*Schola Medica Salernitana*) a francouzské školy ze 12. století.⁷¹ Typickým rysem středověké medicíny a přírodní filozofie bylo i kladení důrazu na přísnou systematičnost, podrobný rozbor a metodickou přesnost.⁷²

Již bylo naznačeno, že se melancholií nezabývali pouze lékaři a myslitelé evropského kontinentu, ale také arabští učenci. Jejich koncepty a teorie do značné míry vycházely z řeckého lékařství (především z Hippokrata, Rufa z Efesu a Galéna) a zároveň je v mnohém doplnily či rozšířily.⁷³ Jejich přínos však nespočíval toliko v rozvoji teorie temperamentů, jako spíše v rozpracování pojetí melancholie jakožto choroby způsobené tělesnou šťávou.

Významným představitelem tohoto směru byl například perský lékař přelomu 10. a 11. jedenáctého století Avicenna, který ve své doktríně spojil hippokratovský koncept čtyř šťáv a galénskou (potažmo Rufovu) teorii o spalování tělesné šťávy. V jeho pojetí mohla melancholická choroba vzniknout působením každé jednotlivé šťávy, pokud dochází k jejímu spalování.⁷⁴ Mísení jednotlivých šťáv s černou žlučí pak způsobuje různé duševní

⁶⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 68.

⁷⁰ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 51.

⁷¹ *Saturn and Melancholy*, s. 104.

⁷² *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 5.

⁷³ Například perský lékař 10. století 'Alī ibn al-'Abbas al-Majusi a další převzali Rufuovu myšlenku, že vedle melancholické šťávy (přirozené černé žluči, jež je odpadním zbytkem krve) existuje ještě spálená žlutá žluč (*melancholia adusta*). Zároveň však schéma rozšířil o další tři varianty nepřirozené melancholie: spálenou červenou žluč, spálenou černou žluč a spálenou krev. (*Saturn and Melancholy*, s. 86).

⁷⁴ *Saturn and Melancholy*, s. 87.

stavy a nálady. Na tuto představu pak navázali renesanční myslitelé jako byl například M. Ficino, P. Melanchthon a později i R. Burton.⁷⁵

Dalším důležitým přínosem arabského lékařství bylo rozlišení mezi různými druhy melancholických poruch a projevů. Například filozof Averroes, který žil ve 12. století na území dnešního Španělska, odlišoval různé podoby melancholie podle toho, kterou část mozku postihovala.⁷⁶ Před ním se o něco podobného pokusil ještě irácký lékař Ishaq Ibn Imran či perský lékař 'Ali ibn al-'Abbas al-Majusi, který rozlišoval mezi poruchami představivosti, chápání či paměti.⁷⁷ Toto rozlišení později získalo na významu v rámci scholastického myšlení, kdy nejenže napomáhalo klasifikování jednotlivých melancholických poruch (melancholie byla primárně považována za poruchu představivosti), ale zároveň umožnilo vědecké odlišení mezi melancholií a šílenstvím.⁷⁸ Posledním významným aspektem arabského učení byla představa, že činnosti duše (například myšlenky) mohou ovlivňovat tělo a způsobovat tak například melancholii.

Obecně se učení arabských lékařů a myslitelů orientovalo spíše na praktickou, léčebnou stránku věci a poskytlo mnoho návodů a rad týkajících se léčby melancholie. Jednotlivé léčebné postupy měly odpovídat konkrétním podobám melancholie a poruchám, jež způsobovala. Pacientům byl arabskými lékaři doporučován rozmanitý soubor léčivých prostředků jako bylo například vhodné jídlo, pití, dostatek spánku a odpočinku, ale také povznášející konverzace, hudba či vyhýbání se přílišné duševní námaze.⁷⁹ Poslední doporučení vycházelo z představy o příčinném spojení přílišné duševní námahy (například učenců) a melancholické choroby, které bylo tolik zdůrazňováno antickými lékaři a filozofy. Obecně se tedy i arabští lékaři drželi hippokratovsko-galénské myšlenky, že černá žluč může za určitých okolností působit na duši a způsobovat jí újmu.

Hlavní zásluhu na tom, že si arabské učení o melancholii našlo cestu zpět do evropského myšlení, měl jednak lékař 11. století Konstantin Africký a dále také již zmiňovaná lékařská škola v italském Salernu. Konstantin Africký, původně muslimský učenec, který konvertoval ke křesťanství a ze severní Afriky se přestěhoval na Apeninský poloostrov, byl překladatelem děl arabských učenců, mezi které patřil například zmiňovaný

⁷⁵ *Saturn and Melancholy*, s. 89.

⁷⁶ *Saturn and Melancholy*, s. 91.

⁷⁷ *Ibid*, s. 91.

⁷⁸ *Ibid*, s. 93.

⁷⁹ *Ibid*, s. 85.

Ishaq Ibn Imran či 'Ali ibn al-'Abbas.⁸⁰ Konstantinovo dílo, které významným způsobem ovlivnilo středověké lékařské pojetí melancholie, dále vycházelo z učení Galéna a Rufa z Efesu, jež mu tak vděčí za to, že byli i nadále uznáváni jako lékařské autority.⁸¹ Lékařská škola v Salernu se zas díky přijetí arabského učení zasloužila o to, že byli středověcí vzdělanci seznámeni s antickou doktrínou melancholie jakožto tělesné a duševní choroby a zejména pak se zmiňovaným Galénovým učením o působení kvalit a šťáv, ze kterého později vznikla představa melancholie jako jedné ze čtyř přirozených lidských povah a teorie o čtyřech temperamentech. K budoucímu rozvoji této teorie pak přispěla tím, že přibližně od 13. století se zde vydávaly různé spisy a brožury, ve kterých byly popsány a vykresleny jednotlivé temperamety a obsahovaly také fyziognomické charakteristiky a obecnější popisy stavby těla.⁸² Obě pojetí melancholie se pak často prolínala a navazovala na sebe, a tak byl například melancholický temperament spojován s duševními chorobami a nezdravým tělem.

Jak již bylo řečeno, středověká společnost se tedy snažila melancholii zkrotit a podrobit. Vzniká přísná klasifikace jednotlivých chorob a povahových rysů.⁸³ Převládala touha spolehlivě rozpoznat jednotlivé temperamety a porozumět problémům a nebezpečím, které každý z nich představuje.⁸⁴ Melancholický typ i melancholická choroba jsou důsledkem toho odsuzovány ještě více než dříve a v rámci jednotlivých klasifikací, ale i lidových představ nesou všemožné negativní charakteristiky, které se týkají jak povahy a duševních schopností (plachost, lenost, smutek, nepřátelskost, lakomství...), tak tělesné konstituce (slabost, nemotornost, pomalost, shrbená ramena, tmavá kůže, malé oči...).⁸⁵

Nejpřísnější ortel však nad melancholikem vyřkla křesťanská teologie a mravní filozofie. Ty pohlížely na melancholii buď jako na chorobu nebo jako na jistý projev hříšnosti (ať už nabýval podoby dočasného rozpoložení či jednání, nebo trvalého temperamentu). Středověký melancholik již nebyl považován za někoho, kdo je schopen nahlížet skryté pravdy světa, ale stává se spíše obětí příliš hloubavého způsobu života

⁸⁰ *Saturn and Melancholy*, s. 91.

⁸¹ *Ibid*, s. 82-83.

⁸² *Ibid*, s. 114.

⁸³ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 135.

⁸⁴ Takovéto klasifikace či systémy vytvořil například biskup sv. Vidicianus (přelom 7. a 8. století), později pak například Johannes von Neuhauser (13. století) a již zmiňovaná lékařská škola v Salernu. (*Saturn and Melancholy*, s. 113-115).

⁸⁵ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 53. Jediné pozitivní rysy, které jsou s melancholickým typem spojovány, jsou například schopnost svědomitě se učit, silná vůle, trpělivost či dobrá paměť. (*Saturn and Melancholy*, s. 115-118).

plného fantazírování, nechává se unášet svou bujnou představivostí.⁸⁶ L. L. Földényi k tomuto říká: „Bytí, to není nerozluštitelné tajemství, ale přehledný řád zaručený Bohem.“⁸⁷ Melancholik je pak někým, kdo se tomuto řádu vzpírá, a je proto společností zavrhován. Stává se hříšníkem, protože se uzavírá před Bohem, pochybuje o Boží milosti a je náchylný k ďábelskému pokušení.⁸⁸ Melancholický temperament tak vedle všech ostatních negativních charakteristik získává ještě nálepku hříšníka.

Středověcí teologové rozlišovali mezi melancholií, která vzniká z vlastního přičinění člověka, nebo která je zásahem Božím, jehož účelem je jednak potrestání lidského hříchu a jednak odrazení od hříchů budoucích.⁸⁹ Pokud melancholie vzniká z vlastního přičinění, jedná se z křesťanského hlediska o jistou neřest a bývá spojována s hříšnou *akédia*⁹⁰ a *tristitia*.⁹¹ V díle mnicha ze čtvrtého století Jana Kassiana je *akédia* definována jako hříšný, duševní stav sklíčenosti, který byl považován za poruchu duše (nikoliv těla) a občas byl ztotožňován s melancholií.⁹² Jeho vnějším projevem byla lenost, strnulost, malátnost a neschopnost intelektuálního výkonu. Kassián pokládal za původce tohoto stavu ďábelské moci, které vystavují člověka pokušení – v jeho pojetí byli obětmi především mnichové žijící v asketickém osamění. Průvodním projevem *akédia* byla sklíčenost či zármutek (*tristitia*).⁹³ *Akédia* mohla být později chápána jako výraz rezignace středověkého melancholického člověka, který se odvrací od světa a uzavírá se před ním a zároveň před Boží milostí.⁹⁴ I on trpí neskonálním smutkem (*tristitia*), který je způsoben vědomím jeho vlastní smrtelnosti a konečnosti. Obecně však byla *akédia* a *tristitia*

⁸⁶ AUGUSTIN. *O Boží obci knih 22*. Praha: Vyšehrad, 1950. Kozoroh (Vyšehrad), XVI.,2, s. 134-138.

⁸⁷ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 54.

⁸⁸ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 54.

⁸⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 75-78; Například lékař Gaspar Ofhuys a renesanční malíř Hugo van der Goes vysvětlují melancholické šílenství jako Boží trest za pýchu velmi nadaného jedince, který se ukájí vlastními úspěchy a dopouští se tak mravního prohřešku. (*Saturn and Melancholy*, s. 80-81).

⁹⁰ *Akédia* jako jistý druh netečnosti postihoval, dle představ některých duchovních učenců, například mnichy a askety. K tomuto tématu viz *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 69-71).

⁹¹ *Saturn and Melancholy*, s. 78. Svatý Pavel rozlišuje mezi bohubýlým smutkem (*tristitia secundum Deum*) a smutkem libým světu (*tristitia saeculi*). (viz *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition*). A Gowland dodává, že tento koncept o dvojím utrpení byl využit v patristických dílech a později ve scholastických typologiích neřestí a vášní, kde docházelo ke spojení mezi tímto utrpením a hříšnou *akédia* či leností. (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 8).

⁹² Později byla *akédia* překlasifikována na jeden ze sedmi smrtelných hříchů (lenost). (*The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 69-73).

⁹³ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 71.

⁹⁴ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 71.

středověkými teology i mravními filozofy dávana do souvislosti s melancholií a s působením černé žluči jen výjimečně.⁹⁵

Zásadní však byla představa o spojení melancholie (respektive černé žluči) a prvotního hříchu. Touto představou se ve svém encyklopedickém díle *Cause et curae* zabývala svatá Hildegarda z Bingenu, podle níž vznikla melancholie v momentě, kdy Adam okusil jablko a tím zhřešil.⁹⁶ V jejím pojetí je melancholie a všechny ostatní odchylky od harmonického stavu trestem uloženým nejen pouze na jednotlivce (tak jako například tomu bylo u trestu antických hrdinů), ale na celé lidstvo.⁹⁷ Mravně-teologický přístup, jehož představitelkou byla i Hildegarda, tedy pohlížel na melancholii jako na symptom pokažené lidské podstaty nesoucí důsledky prvotního hříchu a jejímž projevem byl určitý zármutek či zoufalství z hříchu (*tristitia pro peccatis*).⁹⁸

Dalším zastáncem této myšlenky byl například zmiňovaný Vilém z Conches. Ten však spojoval prvotní hřích primárně s temperamentem – podle jeho představy člověk ztratil ten pravý temperament, který mu náležel v ráji, a místo toho mu byly přisouzeny jeho degenerované formy (ty, které se ve světě běžně objevují).⁹⁹ Propojení šťávy a teorie a křesťanské představy hříchu provedl i francouzský kněz Hugues de Fouillois (známý především pro své dílo *De medicina animae*),¹⁰⁰ který je navíc zasadil do doktríny o spasení. Tento počín pak našel mnoho následovníků v období reformace, kdy byly melancholie a hříšnost ne zřídka dávány do souvislosti s otázkou spasení, zatracení a predestinace.¹⁰¹

⁹⁵ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 8.

⁹⁶ *Saturn and Melancholy*, s. 78-80.

⁹⁷ *Saturn and Melancholy*, s. 80.

⁹⁸ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 8.

⁹⁹ *Saturn and Melancholy*, s. 106.

¹⁰⁰ Autorství díla *De medicina animae* bylo dříve připisováno francouzskému teologu Hugovi ze Svatého Viktora.

¹⁰¹ Viz BAMBOROUGH, J. B. *Burton and Hemingius. The Review of English Studies: New Series* [online]. Oxford University Press, 1983, 34(136), 441-445 a LUND, Mary Ann. *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy* [online]. *Studies in Philology*; 2008, Vol. 105 Issue 4, s. 533.

Autoři R. Klibansky, E. Panofsky a F. Saxl se domnívají, že u křesťanských myslitelů jako byl Vilém z Conches či Hugues de Fouillois se spojuje antická kosmologie, teorie šťáv a charakterologie se středověkou mravní teologií – rozmanitost lidských typů, jejich nerovnost a původ temperamentů jsou vykládány pomocí Bible a Božího zjevení. (*Saturn and Melancholy*, s. 105-106).

Tato mravní teologie se snažila o odborný výklad, ale zároveň i o osvětu v oblasti lidského jednání a správného bytí, která byla namířena na širší veřejnost. K jejímu rozvoji napomohlo i to, že hippokratovsko-galénské lékařství bylo v této problematice částečně odsunuto přírodní filozofií, která vytvořila novou teorii temperamentů, jež mohla jednodušeji přijmout mravní a teologický rozměr. (*Saturn and Melancholy*, s. 108). Zatímco medicína se ve středověku vyučovala na lékařské fakultě, přírodní filozofie se vyučovala na artistické (filozofické fakultě), která však zpravidla neměla v této epoše tak velkou prestiž jako fakulty lékařské, právnické a teologické. (*Renesanční filosofie*, s. 26-27).

Melancholický stav však nemusel být nutně pouze odloučením a odvrácením se od Boha, ale mohl také pocházet z přílišného lpění nad Bohu a ze strachu z jeho nezměrné moci.¹⁰² Melancholie jakožto psychosomatická choroba je v této koncepci opět spojována s hlubokým rozjímáním (tak jako ve stoickém myšlení či u Rufa z Efesu), nicméně v tomto případě ho doprovází ještě samota, osamocení člověka, tak jako postihovalo Kassiánovy mnichy. Takový člověk se ve svém hledání Boha naopak Boží milosti vzdaluje, uzavírá se do samoty a utápí se ve vlastních myšlenkách a fantaziích. Nechává se zmítat svými vášněmi, černá žluč v jeho těle působí (skrze výpary) na jeho představivost a narušuje jeho soudnost. Kvůli svému fantazírování je pak společností odsouzen jako duševně chorý člověk, který narušuje racionální řád světa.¹⁰³

Samotu a uzavření se Bohu dával do souvislosti s hříšností již svatý Augustin a křesťanská teologie tuto myšlenku udržovala po celé období středověku.¹⁰⁴ Konstantin Africký (a před ním například svatý Jeroným) uvádějí příklady zbožných mnichů, kteří ve svém hloubání propadli melancholii a ve svém směřování se vzdálili Bohu. Melancholik tak není pouze ten, kdo se vzpírá křesťanskému řádu a stává se heretikem, ale i člověk, který ve své přehnané oddanosti ztrácí půdu pod nohama a podlehne ďábelským svodům.

105

V rámci středověkého křesťanského myšlení, které mělo vliv i na lékařství, získává melancholie podobu duševní choroby, která v sobě zahrnuje téměř všechny druhy duševních chorob a ve své nejzazší formě je totožná s šílenstvím. L. L. Földényi vysvětluje, že šílenství středověkého melancholika je možno nahlížet jednak z vnějšku, z pozice společnosti, která daného člověka posuzuje, nebo naopak zevnitř, z pozice melancholika samotného. Křesťanská společnost melancholika degraduje na šílence kvůli jeho neracionálnímu odmítnutí Boží milosti a vzepření se nastolenému řádu. Avšak šílenství, které pociťuje melancholik sám, je způsobeno jeho vnitřním rozporem, který spočívá v touze být nezávislý na Bohu a zároveň neschopností tuto touhu uspokojit. A je to

¹⁰² Takto o melancholikovi hovoří například zmiňovaný Konstantin Africký. Podle něj se takový člověk Bohem hluboce a upřímně zabývá, miluje ho a zároveň se ho obává a je si vědom své vlastní nicotnosti. Takové vědomí mu pak přináší značné utrpení a žal, které nabývají podoby nemoci. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 56, 60).

¹⁰³ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 65.

¹⁰⁴ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 64.

¹⁰⁵ Představu o ďáblu jakožto původci melancholie zmiňuje vícero autorů, mezi nimi například Rhazes, Psellos, Gordonius, Paracelsus, Luther, svatá Tereza či Galgerandus (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 69, 70).

právě tento vnitřní rozpor, který se manifestuje duševními chorobami, zejména melancholií.¹⁰⁶ Vnitřní rozpor melancholika mohl v očích některých teologů nabývat i podobu rozhodování se, zda se přiklonit k Boží milosti, nebo následovat ďábelských svodů a milost zavrhnout. Představa o ďábelském původu melancholie nabývala s postupem času na popularitě a byla často využívána i jako nástroj v ideologickém boji mezi různými denominacemi.

Jediný pozitivní aspekt melancholie, který byli středověcí teologové schopni připustit, bylo její spojení s asketickým životem, který je prost všech tělesných rozkoší a umožňuje zbožnému člověku, aby se soustředil na to, co je nejdůležitější – žít bohulibým způsobem.¹⁰⁷ Nicméně převládající postoj k melancholii byl po většinu středověku antagonistický: melancholie je choroba, která je společnosti nebezpečná a je tedy třeba proti ní hledat léku či prosit o Boží pomoc. Toto postavení melancholika se však mělo s příchodem novověku změnit, přičemž zásadní roli v této proměně hrálo jednak oživení aristotelských myšlenek z díla *Problemata Physica* a také vzrůstající vliv alternativních disciplín jako byla astrologie či okultní vědy.

1.3. Renesance a 17. století

Postoj, který evropská společnost následujícího období zaujala k melancholii, a i její obecný způsob pojmání světa a člověka, začal být formován v renesanční Itálii 14. století. Podle R. Klibanského, E. Panofského a F. Saxla zde došlo ke spojení několika znovuoživených přístupů, které měly v následujících staletích zásadním způsobem ovlivnit vědecké disciplíny a nauky, které se zabývaly melancholií, ale které rovněž utvářely celkovou povahu evropského myšlení. Mezi ně náležel aristotelský koncept duševní výjimečnosti popsany v *Problému XXX, I*, dále platónské a novoplatónské myšlení, atomismus, oživený stoický a epikurejský zájem o ctnostný život a vášně duše a v neposlední řadě rozvoj okultních a hermetických nauk, kde zejména démonologie a astrologie sehrály s ohledem na studium melancholie důležitou roli.¹⁰⁸ Tyto myšlenkové proudy, které společně tvořily myšlení humanismu, zasáhly v podstatě všechny dosavadní teoretické disciplíny a měly značný vliv i na tradiční hippokratovsko-galénské lékařství.

¹⁰⁶ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 67.

¹⁰⁷ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 77.

¹⁰⁸ *Saturn and Melancholy*, s. 94-96; *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 274.

Současně s rozvojem humanistického myšlení, které hojně čerpalo z mnoha, do té chvíle přehlížených antických zdrojů, docházelo k postupnému oslabování dominantní aristotelské scholastiky, která zejména v oblasti přírodní filozofie neměla po dlouhá staletí žádného konkurenta. Zpochybnění či odmítnutí aristotelské přírodní filozofie jakožto jediného správného způsobu nahlížení na hmotný svět (kosmos) bylo umožněno především díky novým vědeckým objevům (jako byl například mikroskop či teleskop), které vyvrátily principy této všeobecně uznávané doktríny.¹⁰⁹ Boření tradičního systému, položení základů pro novou vědu a „odkouzlení“ světa je možno spojit se jmény F. Petrarcy a Pico della Mirandoly, ale zejména pak s M. Koperníkem, Tycho Brahem, G. Brunem, J. Keplerm, G. Galileiem nebo F. Baconem, které v průběhu 17. století následovali například R. Descartes a Isaac Newton. Nový badatelský přístup pak spočíval i ve změně vědeckých metod, které namísto scholastických spekulací a řešení hypotetických otázek dosadily pozorování a experiment, jež byly prováděny za pomoci nových přístrojů. Vědecké výsledky byly následně sepisovány do různých traktátů či pojednání, které se díky knihtisku rychle šířily po celém kontinentě. V období 16. a 17. století probíhá postupné slučování přírodní filozofie a exaktních věd, které mělo za důsledek matematizaci a mechanizaci prvně zmíněného a rozšíření pole působnosti exaktních věd.¹¹⁰ Společně s touto transformací tradičních vědeckých disciplín docházelo k jejich různému překrývání a slučování. A jak bude dále předvedeno, byla to právě melancholie (či obecněji vášně duše), které umožnily, aby došlo (k dříve spíše neobvyklé) události, že se tyto jednotlivé disciplíny setkaly na jedné půdě a zabývaly se společným tématem.

Jak se humanistická filozofie (zejména novoplatonismus) postupně rozšiřovala do zaaalské Evropy, prolínala se tedy se scholastickým myšlením a aristotelskou přírodní filozofií, které nicméně dominovaly většině evropských univerzit až do 17. století.¹¹¹ Rozšíření jednotlivých myšlenkových směrů, které se v renesanční Itálii objevily,

¹⁰⁹ GRANT, Edward. *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, str. 275; (dále *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*).

¹¹⁰ Grant do exaktních věd řadí tyto disciplíny: astronomie, optika, geometrie, mechanika, fyzika, chemie, biologie, geologie, meteorologie, psychologie, múzická umění, lékařství. Podle Granta byly od dob Aristotela považovány za odlišné od přírodní filozofie, nicméně během raného novověku došlo k jejich opětovnému sloučení, které vedlo k vědecké revoluci a umožnilo zdokonalení obou, původně izolovaných, vědeckých linií. Zmiňované disciplíny se následně v průběhu 19. století (se vznikem moderní vědy) od přírodní filozofie oddělily a staly se samostatnými, specializovanými obory. *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 303).

¹¹¹ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7; *Renesanční filozofie*, s. 382, 399.

usnadnilo vedle zmiňovaného knihtisku i to, že jednotlivá díla byla překládána do národních jazyků. Do anglického prostředí vzdělanosti, ve kterém později působil R. Burton, se zmiňované nauky dostaly v průběhu 15. a 16. století a to i díky vlivu anglikánské církve, která je prosazovala proti katolické scholastice.¹¹²

Raně novověké evropské odborné lékařství se i nadále opíralo o základy hippokratovsko-galénské medicíny a rozšiřovalo je o příspěvky středověkých lékařů.¹¹³ Zároveň stále platilo, že v rámci studia příčiny, podstaty a léčby melancholie představovalo hlavní a vůdčí disciplínu, která si nárokuje monopol na odborný výklad této záležitosti. Od konce středověku však docházelo k tomu, že se předměty zájmu, které původně náležely pouze lékařské disciplíně, stávaly čím dál tím více předměty i jiných disciplín. A takovým případem byl i vědecký zájem o melancholii. Druhým významným jevem pak bylo to, že učené a univerzitní lékařství nebylo již tolik schopné odolávat tlaku různých alternativních nauk (například astrologie a démonologie), které do něj začaly postupně vnikat. V důsledku toho se lékaři začali více zajímat o koncept melancholie a rozšířilo se tak množství odborných pojednání, které se jí zabývaly, přičemž tento proces vyvrcholil v polovině 17. století.¹¹⁴

Představiteli postupného sblížování lékařství s astrologickými a magickými představami, jehož počátky sahají již do 13. století, byli například italský myslitel a lékař Marsilio Ficino, italský učenec Giovanni Pontano či alchymista, astrolog a lékař Paracelsus.¹¹⁵ M. Ficino, tento již ve své době všeobecně známý humanista, byl jedním z nejvlivnějších stoupenců novoplatonismu a svou překladatelskou a publikační činností se zasloužil o to, že se platónské a Plotínovo myšlení, ale také aristotelská představa melancholického génia, dostaly do širšího povědomí novověkých myslitelů. Ve své rozsáhlé, trojdílné práci *De vita libri tres* (1480–1489), jejímž hlavním tématem bylo lidské zdraví a duševní blaho, kombinuje několik myšlenkových tradic – aristotelskou přírodní filozofii, Platónovu a Plotínovu filozofii, dále Hippokratovu, Galénovu a Avicennovu medicínu a například Boëthiovu a Augustinovu teologii.¹¹⁶ Tyto tradice pak doplňoval myšlenkami z oblasti astrologie a magie. Jako první ve své době hovořil o

¹¹² Obecně měla reformace nesmírný vliv na proměnu vědeckých disciplín, jejich předmětů zájmu a celkově na proměnu vnímání světa.

¹¹³ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 5.

¹¹⁴ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 6.

¹¹⁵ *Saturn and Melancholy*, s. 95.

¹¹⁶ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 87-88.

spojení mezi výjimečností (genialitou) a melancholií, kdy tato duševní vynikavost (genialita) představuje jistou kompenzaci za nepříjemné melancholické stavy. V následujícím období se bude toto téma ve studiích a uměleckých ztvárněních melancholie pravidelně objevovat.

Druhým významným prvkem, který se v jeho díle nachází, je představa o vztahu mezi vlivy vesmírných těles (zejména Saturnu a Merkuru) a melancholickými stavy a intelektuálním životem. Ficino s ohledem na to rozlišuje, podobně jako Aristotelés či Rufus z Efesu, mezi přirozenou melancholií (jež má svůj původ v části krve, která získává formu černé žluči) a melancholií, která je způsobena spálením (vyprahnutím) žluči, přičemž takovou melancholii ztotožňuje s mání či šílenstvím. Naproti tomu přirozenou melancholii pokládá za příčinu lidské moudrosti a duchovní výjimečnosti, avšak pouze v takovém případě, kdy, jak tvrdil již Aristotelés, je správné povahy (má vyváženou teplotu a je suchá). V opačném případě jen zamlžuje mysl temnými výpary a pokud je navíc smíchána s hlenem, způsobuje lenost a pomalost.¹¹⁷

Ficinova léčba škodlivých forem a symptomů melancholie byla zaměřena na tělo, jelikož byla založena na myšlence, že pouze ve zdravém těle může existovat zdravá mysl (duše). Z toho důvodu doporučoval takové praktické léčebné kroky jako bylo odstranění přebytku černé žluči, zvlhčování těla,¹¹⁸ lázně, přijímání správné potravy a obecně dodržování správné životosprávy.¹¹⁹

Jiné spojení lékařské praxe s odlišnými disciplínami (tentokrát s teologií a démonologií) bylo zas možné najít v dílech *Hrad v nitru* (1577) a *Kniha o zakládání*, jejichž autorkou byla Terezie z Ávily. Ta zastávala názor (který byl ve shodě se soudobým teologickým učením), že melancholii způsobují zlé, démonické síly. Ve svých pracích poskytovala návody či poučky o tom, jak správně nakládat s postiženým pacientem a popsala různé druhy léčby, které je vhodné aplikovat (od lékařských zákroků přes tělesné tresty až po duchovní útěchu). Nicméně v jejím pojetí nebylo možno melancholii zcela

¹¹⁷ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 87-88.

¹¹⁸ Toto doporučení odpovídá tradiční hippokratovské představě o tom, že nejlepším prostředkem proti melancholii je působení takové věci, která je opačné povahy než původní příčina. A jelikož byl melancholický stav spojován se suchostí a chladem, logickým protilekem byla vlhkost a teplo. Tím se vyvažovaly důsledky, které černá žluč způsobovala a opět se nastolovala rovnováha. (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 2-3).

¹¹⁹ FICINO, Marsilio, Carol V. KASKE a John R. CLARK. *Three books on life*. Binghamton, N.Y., 1989. v. 57., s. 129-133, 149.

vyléčit, člověk mohl pouze doufat v Boží milost.¹²⁰ Stav melancholika Terezie přirovnává k šílenství a slučuje jej se stavem, kdy člověk nemá žádné zábrany, je zmítán vášněmi a jeho mysl je zatemněna. Zároveň se takový člověk ve svém utrpení a strachu vzdaluje Bohu a obává se ztráty milosti.¹²¹

Různé přístupy (od lékařského, přes teologický až po právnícký) ve své práci využíval i nizozemský lékař, okultista a démonolog Johann Weyer. V jeho díle *De praestigiis daemonum* z roku 1563, které se věnuje čarodějnictví, hrálo zásadní roli jeho chápání melancholie. Tu považoval, po vzoru tradičního lékařství, za chorobný stav související s nerovnováhou tělesných šťáv. Zároveň byl, stejně jako Terezie z Ávily, přesvědčen, že na vznik takového stavu mají vliv d'ábelské síly. Melancholický člověk je pak (zejména skrze smutek) náchylný k tomu, aby v něm nadále tyto nadpřirozené síly působily a skrz černou žluč zatemňovaly jeho mysl a narušovaly jeho představivost.¹²² Výsledkem tohoto působení může být to, že člověk trpí halucinacemi a bludy, o kterých se on (i jeho okolí) mohou mylně domnívat, že jsou reálné. J. Weyer na základě tohoto výkladu poukazyval na nevhodný přístup inkvizice, která takovéto lidi soudila jako praktikující čarodějnictví, ačkoliv s nimi mělo být zacházeno, dle jeho názoru, spíše jako s duševně chorými lidmi.¹²³ Stejného názoru byl i italský kněz a démonolog F. M. Guazzo. V jeho pojetí byla představivost jakousi bránou, skrze kterou mohou do těla proniknout zlí duchové.¹²⁴ Jeho závěry se však naopak mohly stát argumentem, který používala inkvizice při usvědčování z čarodějnictví. Stejně tak bylo k trestání čarodějnictví využíváno dílo anglického a skotského panovníka Jakuba I. nesoucí název *Daemonologie* (1597), ve kterém byla posedlost d'áblem spojována s působením melancholie na představivost.¹²⁵

Jedním z nejobsáhlejších lékařských děl pojednávajících o melancholii bylo *Treatise on Melancholy* (1568), které se později stalo vzorem pro ještě rozsáhlejší Burtonovu *Anatomii melancholie*. Jeho autorem byl anglický lékař, duchovní a mimo jiné také vynálezce moderního těsnopisu Timothy Bright. Dílo obsahuje velmi složitou, až matoucí klasifikaci různých melancholických chorob, šťáv a stavů a dále podrobný výklad vzájemného vztahu mezi tělem, mozkem a srdcem, který osvětluje, jak je možné, že

¹²⁰ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 107-109.

¹²¹ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 113-144.

¹²² *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 96.

¹²³ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 96.

¹²⁴ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 91.

¹²⁵ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 94-95.

procesy v těle mohou působit na mysl, narušovat paměť či představivost a způsobovat různé vášně duše.¹²⁶ Nejzásadnější je však Brightovo rozlišení mezi přirozeným melancholickým stavem a mnohem závažnějším zoufalstvím (utrpením) sužovaného svědomí, které má příčiny v hříchu a v Božím působení. Jeho lékařsko-teologický výklad neměl pouze teoretický význam, ale dostal i podobu praktického popisu toho, jak se s oběma stavy vypořádat: zatímco proti melancholii pomůže klasická léčba těla, sužované svědomí vyžaduje duchovní útěchu (*consolatio*).¹²⁷

Přes všechny tyto přesahy teologického myšlení do oblasti medicíny se převážná většina křesťanských myslitelů otázce výkladu a léčby melancholie spíše vyhýbala a přenechávala je lékařské vědě, jak ukazuje například přísné rozlišení mezi tělesnou melancholií a utrpením sužovaného, hříšného svědomí, které vypracoval T. Bright.¹²⁸ Obdobné odlišení duchovních a lékařských záležitostí provedli i další angličtí kalvinisté (puritáni) jako byl W. Perkins, R. Bolton či R. Baxter.¹²⁹ Zájem anglických duchovních o ostatní vědy (jako bylo lékařství či přírodní filozofie) byl běžnou záležitostí a jistou motivací pro jejich vědecké počínání mohla být touha lépe poznat Boží stvoření.¹³⁰ Nicméně dbali na to, aby bylo zkoumání Bible a hmotného světa striktně odlišeno.

Stejně tak v renesanční mravní filozofii byla pojednání o melancholii spíše ojedinělou záležitostí, zejména proto, že humanističtí mravní myslitelé často vycházeli z římských stoiků, kteří o melancholii v podstatě neuvažovali jako o duševním problému. Přesto i v této oblasti došlo k jistému spojení s tradičním lékařstvím a teorií temperamentů. Melancholie zde mohla být chápána jako jistý lidský stav, který se týká mravnosti. Úkolem mravní filozofie, jež se snaží poskytnout praktickou léčbu a péči o duši člověka (*cultura animi*), pak má být snaha podrobit tento stav podrobnému zkoumání. Představitelem takového smýšlení byl například anglický filozof Francis Bacon. Podle něj je možné o duši

¹²⁶ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 120-121.

¹²⁷ *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, s. 120-121.

¹²⁸ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 9.

¹²⁹ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 9. Ohledně odlišného teologického postoje R. Burtona viz LUND, Mary Ann. *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy* [online]. *Studies in Philology*; 2008, Vol. 105 Issue 4, s. 533; BAMBOROUGH, J. B. *Burton and Hemingius. The Review of English Studies: New Series* [online]. Oxford University Press, 1983, 34(136), 441-445.

¹³⁰ E. Grant například dokládá, že F. Bacon považoval zabývání se Písmem stejně důležité jako zkoumání přírody (čili produktu Božího stvoření), ale ve svém spise *Nové organon* výslovně varuje před vzájemným mísením teologie a přírodní filozofie, jež by vedlo k bludům či herezi. (*A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 296-298); BACON, Francis. *Nové organon*. 2. vyd. Praha: Svoboda. Filozofické dědictví. 1990, aforismus 65; BACON, Francis a Rose-Mary. SARGENT. *Selected philosophical works*. Indianapolis, IN: Hackett Pub., c1999, s. 106.

pečovat pouze tehdy, jestliže je k dispozici dostatečné množství informací o povaze, charakterových rysech a zdravotních údajích dané osoby, přičemž tyto informace je třeba získat pomocí pozorování a empirického zkoumání.¹³¹ Z toho důvodu musí mravní filozofie převzít některé z postupů lékařských věd. Následně je nutné zkoumat duševní stavy, nálady a odchylky (čili vášně duše) a poté stanovit léčbu, která bude zaměřena primárně na duši (mravně-útěšné léčby).¹³² Od tradičního lékařství se tedy tento přístup liší zejména tím, že léčbu melancholie zaměřuje především na duši a na rozdíl od antické mravní filozofie pracuje s myšlenkou, že jde o stav, kdy dochází k oboustrannému, vzájemnému působení duše a těla. Mezi zastánce této představy patřili například biskup Nicholas z Modruše, Stefano Guazzo či Michel de Montaigne.¹³³

Od konce středověku se však, jak již bylo naznačeno, vedle lékařského, teologického či filozofického výkladu o původu melancholie objevuje představa, která má své kořeny v pythagorejském a Empedoklově učení a která jistým způsobem zjemňuje melancholickou bezútěšnou situaci, do kterého ho postavila středověká společnost. V této tradici jsou melancholie a jiné chorobné duševní stavy zapříčiněny nadpozemskými silami, zejména pak působením vesmírných těles, které jsou dále spojeny s jednotlivými životními cykly, ročními obdobími nebo konkrétními přírodními tělesy. A právě tyto skryté, „neviditelné“ síly byly předmětem zájmu okultních věd.¹³⁴ V aristotelské přírodní filozofii se pak objevily dva zcela protichůdné postoje, které učenci zabývající se melancholií vůči okultním záležitostem zaujímal. Jedni byli ovlivněni novoplatonismem a připouštěli existenci nadpřirozených sil, které skrze černou žluč působí na člověka. Druzí naopak odkazovali k materialistické a naturalistické povaze aristotelského myšlení a jakékoliv představy o nadpřirozeném působení či božském šílenství považovali za bludy.¹³⁵

¹³¹ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7.

¹³² *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7.

¹³³ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 8.

¹³⁴ Podle Granta to bylo především učení Tomáše Akvinského, které určovalo vztah scholastických učenců k okultním vědám a magii. Ten hovoří o působících silách, které určují vnější vlastnosti předmětů a které mohou pocházet od nějakého „vyššího principu“. Tyto „vyšší principy“ mohou být povahy buď přirozené (nebeská tělesa), či nadpřirozené (Bůh, andělé, démoni...). Přirozené „vyšší principy“ pak způsobují skryté čili *okultní* síly, jež není možno pozorovat pouhým okem. A zatímco ve středověkém učení stály okultní síly mimo zájem badatelů, s příchodem novověku a rozvojem vědeckého zkoumání, vzrostla i touha poznat tyto skryté síly (třeba i za pomoci nových přístrojů). (*A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 291-292).

¹³⁵ Mezi stoupence aristotelsko-naturalistického modelu patřil například italský přírodní filozof Pietro Pomponazzi. Ve svém díle *De incantationibus* (1556) se zabýval povahou a fungováním *představivosti*, kterou chápe jako jistý most mezi tělesnou a duchovní stránkou člověka. Skrze jemné „duchy“ mohla *představivost* pozitivně i negativně působit na tělo. Hybní duchové (*animal spirits, esprits animaux*) představovali skryté

Ve zmiňované myšlenkové tradici, která předpokládá působení skrytých sil, má výsadní postavení planeta Saturn, která byla dávána do souvislosti s melancholií již v období helénismu a následně toto spojení nabylo ještě většího významu v rámci novoplatonismu a gnosticizmu. Oba směry chápaly Saturn jakou jistou hranici mezi pozemským a nadpozemským (božským) světem, ke které melancholik, jako jediný z lidí, dospívá a dostává se tak do zvláštního postavení jak vůči pozemskému světu, tak vůči Bohu.¹³⁶ Jeho vztah a spojení se Saturnem se odráží v jeho výjimečnosti, moudrosti a štěstí, ale zároveň i v jeho ztracení, neštěstí a odvrácení se od světa.¹³⁷ Melancholičtí lidé se vyznačují polaritou a rozpolceností, o které již byla řeč v kontextu aristotelské představy melancholického génia. Tato protichůdnost „dětí Saturnových“ se pak odráží nejen v jejich schopnostech a nadání, ale i v jejich vlastnostech, povahových rysech a fyziologických a tělesných charakteristikách.

Když si pak toto pojetí (i díky vlivu arabských učenců) našlo cestu do novověku a chopili se jej renesanční astrologové, myslitelé i umělci – například zmiňovaný M. Ficino a dále Tycho Brahe, Agrippa z Nettesheimu, Michelangelo Buonarroti či Albrecht Dürer – negativní charakteristiky melancholického člověka a jeho útrpný život byly postupně vyváženy úctyhodnou intelektuální či tvořivou schopností a jakýmsi výjimečným postavením v rámci společnosti a světa.¹³⁸ Již nebyl chápán pouze jako líný a hloupý hříšník či jako duševně chorý člověk a blázen. M. Ficino popisuje jeho povahu jako dvojakou: je šílencem a géniem zároveň, je sužován nesmírným zoufalstvím a utrpením ze samoty a zároveň si je vědom své výjimečnosti a nadřazenosti. V tomto Ficinově pojetí se poprvé protíná Platónova představa božského šílenství a aristotelské pojetí melancholie.¹³⁹ Melancholik je pak viděn jako někdo, kdo může (při správné konstelaci vnitřních a vnějších podmínek) vynikat v takových oblastech jako je umění, politika, filozofie a další. Nicméně u tohoto to nekončí – jeho výjimečnost ho staví proti Bohu, vymaňuje jej z

síly, jež nemají nadpřirozenou povahu a o kterých je zde řeč. Podle A. Gowlanda se s touto koncepcí ztotožňovali i například Montaigne, F. Bacon a R. Burton. Později do své koncepce vzájemného působení duše a těla zakomponovává hybné duchy i R. Descartes. (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7; *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 90-91).

¹³⁶ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 80-81.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 81-82.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 81-85, 92-96.

¹³⁹ *Ibid.*, s. 97-98. Dva rozdílné koncepty spojení melancholie a geniality v rámci renesanční, přírodní filozofie: aristotelsko-novoplatónský model vs. aristotelsko-naturalistický model. (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7).

jakékoliv nadvlády a umožňuje mu řídit svůj vlastní osud.¹⁴⁰ To s sebou však nepřináší jen možnost svobody, ale zároveň utrpení, které přichází s vědomím toho, že je ve světě osamocen a odkázán sám na sebe. L. L. Földényi píše: „Renesanční osobnost se snaží stvořit svět vlastními silami a renesanční melancholik vidí, jak je ten svět hříšný a odsouzený k pádu.“¹⁴¹ Usiluje o samostatnost, avšak tvrdě naráží na to, že toho není schopný a to v něm vzbuzuje zoufalství. Melancholie je tak nadále spojována se smutnou náladou a s osamocněním, ačkoliv v tomto novějším pojetí jsou oba stavy jiné povahy a mají jinou příčinu. Smutná nálada ho přepadá při bezmocném pohledu na zvrácený svět a z marného hledání Boha, osamocnění vychází z jeho vyvolenosti i vykořeněnosti, z jeho bytí na pomezí dvou světů.¹⁴²

Ke smutku a samotě se připojuje ještě třetí charakteristika, která má své kořeny opět v aristotelském konceptu melancholického génia a která bude melancholického člověka doprovázet až do moderní doby – tedy hloubavé myšlení a rozjímání. Zatímco ve středověku byla kontemplace (*vita contemplativa*) záležitostí především zbožných křesťanů a melancholii až na výjimky vylučovala, v novověku získává novou podobu, která ji jednak dává dohromady s aktivním přístupem ke světu (*vita activa*) a jednak se přirozeně stává takovým přístupem k životu, který je melancholikovi blízký.¹⁴³ Středověký melancholik je nerozhodný, líný (trpí hříšnou *akédia*) a je uzavřen Bohu, avšak jeho novověký následovník bere osud do svých rukou, své kroky důkladně promýšlí a zvažuje a následně následně je uvádí do praxe. Takto je možno nahlížet na různé umělce a velké postavy jako byl Dante Alighieri, Albrecht Dürer či Michelangelo Buonarroti. Melancholie se stává zdrojem jejich představitosti, schopnosti tvořit nové věci a geniality a nahrazují tak původního jediného stvořitele (génia, z řec. γεννάω, plodit), jímž byl ve středověkém

¹⁴⁰ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 92. Jistý přechod mezi středověkým a novověkým pojetím melancholie představuje práce F. Petrarce: ten považuje melancholii za něco špatného, avšak zároveň výjimečného. Melancholik se při pohledu na svět nemůže zbavit pocitu odporu a pohrdání – *contemptus mundi*. Netrpí smutkem libým Bohu ani smutkem světským. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 94-96).

¹⁴¹ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 120.

¹⁴² *Ibid.*, s. 96, 101. Zde se jako možný příklad melancholického zavržence nabízí biblická postava proroka Eliáše, který byl Bohem vyvolen, ale lidé mu nechtěli naslouchat. Eliáš pak propadal obavám, zachvacovaly ho stavy únavy a touha zemřít. (BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 10. vyd., (8. přeprac.) [vyd.]. Praha: Česká biblická společnost, 1995, 1. Královská, kapitola 19, verše 1-10).

¹⁴³ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 107-108.

myšlení Bůh.¹⁴⁴ Sklon k rozjímání a intelektuální činnosti je navíc v rámci astrologie často přičítán vlivům vesmírných těles, jako byl právě Saturn, či přírodních materiálů.¹⁴⁵

L. L. Földényi však ukazuje, že s příchodem barokního 17. století a rostoucím vlivem měšťanské morálky dochází k dalšímu procesu *krocení* melancholie, který kočíruje výstřední individua a velké postavy renesance s jejich snahou o dosažení autonomie a seberealizace.¹⁴⁶ Vzniká snaha o to, aby melancholie neškodila společnosti a zavedenému pořádku a tak se melancholik musí v podstatě vzdát své výjimečnosti a negativnímu, bořivému postoji k okolnímu světu. Zároveň s tím však odchází jeho zoufalství a zármutek (který v renesanci hraničil až s šílenstvím) a nahrazuje jej „zádumčivý žal“, který se pojí s ctnostným, konformním způsobem života jež je ve shodě s pravidly dané společnosti a morálky.¹⁴⁷ Melancholický člověk již nemůže být středem světa, ale jen jeho běžnou součástí a zároveň dochází k tomu, že smutek a melancholie již nevychází z člověka samotného, ale je jimi protkán celý svět, příroda a společnost.¹⁴⁸ Svět se navíc pro člověka stává tajuplným místem a veškeré bytí, za kterým se skrývá Boží moc, se zdá být jen těžko pochopitelné, z čehož plyne nový druh smutku a zároveň strachu.

Na základě představy o tom, že člověk je mikrokosmos (která bude důkladněji rozpracována v následující kapitole), mohli novověcí učenci jako byl T. Brown, J. Donne a R. Burton hovořit o tom, že melancholický je nejen každý člověk (jelikož v sobě nese stopy prvotního hříchu a jelikož v něm působí černá žluč), nýbrž i celý svět.¹⁴⁹ A při pohledu na takový svět přepadá melancholického člověka marnost a nezbývá mu než uznat nesmyslnost stvoření světa.¹⁵⁰ Přistupuje pak k němu opět dvojitým způsobem: těší se z něj a zároveň jím pohrdá.¹⁵¹ V souvislosti s tímto ambivalentním postojem melancholika se v novověku vynořila představa o spojení melancholie a ironie, jejíž počátky však sahají až k postavě před Sokratovského filozofa Démokrita. Jistým způsobem je obsažena například v

¹⁴⁴ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 130.

¹⁴⁵ O vlivu Saturnu na svůj život a vlastní dílo hovoří nejen M. Ficino, ale později i Sir Thomas Browne či R. Burton.

¹⁴⁶ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 134-135.

¹⁴⁷ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 135-136.

¹⁴⁸ László L. Földényi názorně ukazuje, jak se toto nové pojetí melancholie projevilo v umění. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 139).

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 141, 143.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 147.

¹⁵¹ Motiv pohrdání světem se objevuje již u Petrarca a u Bernarda z Cluny, v díle *De contemptu mundi*. (*Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 93-94).

díle Erasma Rotterdamského (*Chvála bláznivosti*, 1509), avšak nejvíce a nejdůmyslněji s ní pracoval právě R. Burton.

Jak již bylo řečeno, v představách některých učenců a umělců novověký svět na člověka silně naléhá a způsobuje v něm smutek. Tomuto smutku se však společnost snaží bránit a z toho důvodu proti němu hledá vhodný lék, snaží se melancholika utěšit nebo přinejmenším jeho smutek zakrýt.¹⁵² Vedle smutku trápí společnost 17. a 18. století i melancholická nuda, která se objevuje zejména mezi měšťany a na šlechtických dvorech a která je důsledkem příliš uniformního a požitkářského života tehdejších vyšších vrstev. Lenost, která byla již ve středověku dávána do souvislosti s melancholií, tak představuje další negativní projev melancholie, který se v novověku objevoval a stal předmětem zájmu těch, kteří se zabývali léčbou melancholie.¹⁵³

* * *

Zájem o melancholii neochaboval ani v následujících stoletích a celá koncepce procházela mnoha podstatnými změnami, které odrážely vědecký i společenský vývoj a které nakonec vedly k tomu, že v rámci lékařské vědy byl na počátku 20. století tento obtížně klasifikovatelný pojem nahrazen klinickou depresí. S ohledem na téma této práce je však výklad zastavuje v první polovině 17. století, kdy vycházela jednotlivá vydání Burtonovy knihy *Anatomie melancholie*.

Záměrem kapitoly bylo především předvedení nesmírné šíře a různorodosti jednotlivých přístupů, studií a motivů týkajících se melancholie a zároveň jejich porozumění. Přes veškerou diverzitu a množství různých pojednání a uchopení této problematiky, je nutno zdůraznit dvě věci: dominantní disciplínou, která se melancholií zabývala, která ji definovala a navrhovala i její léčbu, bylo od počátku lékařství. Ostatní vědy a nauky jej občas doplňovaly, rozšiřovaly, přinášely alternativní myšlenky či se mu občas přímo stavěly do cesty, nicméně jej v obecném měřítku uznávaly jako hlavní obor, který se má touto záležitostí zabývat. Druhou důležitou skutečností bylo to, že si jednotlivé disciplíny mezi sebou v rámci tohoto tématu udržovaly celkem jasně vymezené hranice, které jednotliví autoři překračovali spíše výjimečně.

Nicméně obě tyto skutečnosti došly velké proměny v období 16. a 17. století, tedy v době působení R. Burtona. Jeho rozsáhlé dílo je pak možno považovat za názorný

¹⁵² *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 155-156.

¹⁵³ Jedním z typických léčebných postupů, který doporučoval i Burton, byla aktivita, činnost. (*Anatomie melancholie*, s. 30).

příklad, či dokonce jeden z počátků této proměny. Jedním z projevů či důsledků zpochybnění nejvyšší pozice medicíny mezi disciplínami, které se zabývají melancholií (a chorobnými stavy obecně) a i narušení hranic jednotlivých oborů, bylo to, že se v tomto období o melancholii hovoří jako o epidemické chorobě, které je přítomná všude ve světě. Právě tato představa o její všudypřítomnosti je tím, co nutí dnešního badatele pochybovat o tom, že melancholie (ať byla chápána jakkoliv) mohla být pouze stavem jednotlivých pacientů, se kterým si dokáže poradit lékař věrný hippokratovsko-galénské tradici. V následující kapitole bude tedy ukázáno, jak lze rozumět tehdejší představě o epidemičnosti melancholie a proč mohla být vnímána jako celospolečenský problém. Společně s tím bude osvětlena skutečnost, která byla již do jisté míry popsána v této kapitole, tedy že se melancholií v čím dále větší míře zabývali představitelé i jiných disciplín než bylo lékařství. Na základě tohoto výkladu se v následující části práce jasněji vyjeví myslitelská pozice a zájem samotného Burtona, následně jeho představa o *melancholickém světě* a nakonec i způsob jeho léčby melancholie.

2. Melancholie jakožto epidemická nemoc

Burton v úvodu své *Anatomie* prohlašuje, že „[...] celý svět je šílený, že mu vládne melancholie a bláznovství [...]“.¹⁵⁴ V této pronikavé tezi je obsaženo hlavní téma jeho rozsáhlé předmluvy, kde jsou popsány jednotlivé aspekty této představy o *melancholickém světě*, která následně stojí v pozadí celého jeho díla a na čtenáře působí jako (skutečná či domnělá) příčina zmaru, ale i motivace autora, který se s ní snaží svým počínáním vyrovnat. Zároveň se však, jak zdůrazňuje a dokládá sám Burton, nejedná o představu, která by byla vlastní pouze jemu samotnému či jeho době.¹⁵⁵ Její počátky naopak sahají až k předsokratovskému filozofovi Démokritovi a v různých variantách následně rezonuje v evropském myšlení a kultuře od antiky až do moderní doby. V období, které bezprostředně ovlivňovalo Burtonovo myšlení, se objevila představa či motiv, který v jistém smyslu sdílelo mnoho myslitelů, učenců a autorů, jakož i laická veřejnost, a který poskytoval Burtonově myšlence o *melancholickém světě* reálné podloží a základy, o které se tento konstrukt mohl opřít. Jednalo se představu o rozšířenosti či dokonce epidemii melancholie v anglické společnosti a ve zbytku Evropy. Než tedy přistoupím k výkladu toho, co konkrétně si pod pojmem *melancholický svět* představoval Burton a dále, co ho k této představě vedlo a jakým způsobem ji ve své knize formuloval, pokusím se nejprve odpovědět na otázku, proč se v evropské společnosti v období raného novověku (neboli v období přechodu od renesance do 17. století) hovořilo o rozšíření melancholie. S ohledem na téma a rozsah práce se zaměřím především na představy a koncepty melancholie, které se objevovaly ve vzdělané části společnosti.

Výklad o představách o rozšířenosti melancholie, který se pohybuje na rozhraní dějin mentalit a dějin pojmů a idejí, se bude opírat převážně o práce Anguse Gowlanda, který se touto otázkou podrobně zabýval.¹⁵⁶ Jeho základní argument spočívá v tom, že

¹⁵⁴ *Anatomie melancholie*, s. 55.

¹⁵⁵ Burton v předmluvě říká: „[...] je to choroba, jak poznamenává Mercirialis, ‚v dnešní době nadmíru častá‘; ‚objevuje se‘ praví Laurentius, ‚v naší bídné době znovu a znovu, a jen málo je těch, kdo jí netrpí.‘ Stejného názoru je pak i Aelian Montaltus, Melanchton a další; Julius Caesar Claudinus ji nazývá ‚zdrojem všech ostatních chorob, poněvadž je tak častá v této naší zpozdilé době, že sotva jeden z tisíce se jí vyhne‘, [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 164).

¹⁵⁶ Viz GOWLAND, Angus. *The Problem of Early Modern Melancholy*. Past & Present, no. 191, [online], 2006, s. 77–120; (dále *The Problem of Early Modern Melancholy*); GOWLAND, Angus. *The Worlds of Renaissance Melancholy: Robert Burton in context* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006; (dále *The Worlds of Renaissance Melancholy*); GOWLAND, Angus. *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*. *Babel: Littératures plurielles* [online]. 2012, 25, s. 221-257.

tehdejší představa o epidemičnosti melancholie souvisí se skutečností, že se v tomto období rozmohlo množství spisů, prací, teorií, zmínek a obecně diskurzu o melancholii. Tento obecný zájem o melancholii byl, dle Gowlanda a dalších autorů, způsoben jednak společenskými proměnami a událostmi pozdně renesanční či raně novověké Evropy, dále proměnami chápání samotné melancholie a v neposlední řadě také proměnami samotných vědeckých (i nevědeckých disciplín), které se o tuto tematiku začaly zajímat a využívaly koncept melancholie k pojmenování a řešení určitých teoretických i praktických problémů.

Ve druhé části kapitoly se pak zaměřím na téma pojetí *vášní duše* v tehdejší myšlení, které s touto problematikou úzce souvisí. Teoretická souvislost mezi konceptem melancholie a vášněmi duše byla jedním z dalších důvodů, které vedly ke zvýšenému zájmu o tuto chorobu a k představě o společnosti stížené melancholií. Burtonova představa o epidemičnosti melancholie a „šílenství světa“, která je obsažena v jeho díle *Anatomie melancholie*, bude osvětlena ve čtvrté kapitole. Bude jí předcházet rozbor jeho myšlenkového a teoretického zakotvení, který je pro pochopení této představy a její formulace nezbytný.

2.1. Epidemie melancholie

A. Gowland pomocí celé řady citací a odkazů na různé tehdejší evropské autory dokládá, že v období 16. a 17. století se začaly hromadit zmínky o tom, že se ve společnosti rozšířila melancholie.¹⁵⁷ Zároveň došlo k obecnému nárůstu prací a pojednání týkajících se melancholie. Nešlo však pouze o učené spisy univerzitních profesorů, ale také o praktické lékařské práce, kázání či příručky duchovních a pojednání mravních i přírodních filozofů. Téma melancholie se hojně objevovalo i v uměleckých dílech – například v dramatických kusech, malbách, básních a hudbě – která navíc získávala v této době na prestiži a společenském vlivu.¹⁵⁸ Historické prameny navíc ukazují, že diskurz o melancholii se týkal i širší veřejnosti a nabýval podoby různých historek, vtipů, písní či příběhů.¹⁵⁹

Je patrné, že tyto dvě skutečnosti spolu úzce souvisí. Pro první z nich – tedy představu světa stíženého chorobou melancholie – se nabízejí dvě vysvětlení, která se

¹⁵⁷ Mezi lidmi nejčastěji postižené melancholií byli často řazení bohatí dvořané, staré ženy a učenci. (*The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 77-79, 83).

¹⁵⁸ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 85; DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, Garuda, 1998, s. 187.

¹⁵⁹ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 85.

navzájem nutně nevylučují: jednak v tomto období mohlo skutečně dojít k rozšíření lékařsky klasifikované choroby zvané melancholie, nebo byl tehdejší svět *vnímán* velkým množstvím lidí jako veskrze melancholický. První případ je možné opřít o argument, že melancholii jakožto stav strachu, smutku, úzkosti či viny, mohly v lidech a v celé společnosti vyvolat tragické a převratné události, které v tomto období proběhly. Někteří autoři hovoří o rozšíření melancholické „nálady“ či choroby, ke kterému došlo v anglické společnosti v čase náboženských proměn a svárů, ekonomické deprese a španělské invaze.¹⁶⁰ Obdobné příčiny lze nalézt i ve zbytku Evropy, mohly jimi být přírodní pohromy, hladomory, morové rány, náboženské spory, ale také hrozby, které představovaly cizí národy a kultury.¹⁶¹ Všechny tyto události měly v lidech způsobit pocity a stavy totožné se stavem melancholickým. A za předpokladu, že by takto postižena byla velká část populace, by se dalo usuzovat, že to vedlo k rozšířenému zájmu o toto téma. Zároveň by i mohla vzniknout představa o tom, že společnost je zasažena smutkem, tak, jak to bylo řečeno na konci první kapitoly.

K potvrzení reálného zvýšení výskytu melancholické choroby v renesanční a raně novověké populaci by však bylo třeba lékařských či úřednických záznamů té doby, které by obsahovaly přesná data. Jak však ukazuje A. Gowland, takovéto dokumenty, které by epidemii melancholie dokázaly, se zpravidla nedochovaly.¹⁶² Druhá potíž již byla nastíněna v předchozí kapitole a týká se klasifikace či konceptuálního vymezení melancholické choroby. Disciplínou, která byla v tehdejší odborné sféře autoritou s ohledem na klasifikaci, diagnózu i léčbu melancholie, bylo lékařství, jež se opíralo o hippokratovsko-galénskou humorální teorii. Tato teorie poskytovala teoretický základ, o který se mohli lékaři a učenci opřít. Pokud tak činili do důsledku, nemohli vznik a nárůst melancholické choroby přičítat výše zmiňovaným vnějším příčinám (jako byly války a přírodní katastrofy), jelikož humorální teorie stanovovala jako hlavní příčinu melancholie černou žluč.

¹⁶⁰ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 80. Viz Vieda Skultans, *English Madness: Ideas on Insanity, 1580-1890* (London, Boston and Henley, 1979), s. 20-22; G. B. Harrison, 'Essay on Elizabethan Melancholy', in Nicholas Breton, *Melancholike Humours*, ed. G. B. Harison (London, 1929), s. 49; L. C. Knights, 'Seventeenth-Century Melancholy', *Criterion*, xiii (1933-4), s. 110, 114 ff.; George Williamson, 'Mutability, Decay, and Seventeenth-Century Melancholy', *Eng. Lit. Hzst.*, s. 11 (1935); Babb, *Elizabethan Malady*; Jackson, *Melancholia and Depression*, s. 105.

¹⁶¹ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, Garuda, 1998, s. 106, 195, 609-610.

¹⁶² *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 81.

Jasně a striktní rozlišení mezi melancholií jakožto patologickým, chorobným stavem a například běžným stavem zármutku, který by byl pouhou přirozenou reakcí na nešťastné události, pak velmi ztěžovalo hned několik dalších skutečností. Jednak to bylo rozsáhlé a nepřehledné množství symptomů a příznaků melancholie, které mohly být jednou brány za chorobné, jindy za zcela běžné. Pojem *melancholie* navíc neoznačoval pouze chorobu, ale také charakter či dočasnou náladu člověka, přičemž tyto dvě záležitosti nebyly považovány za patologické, nicméně jejich projevy se podobaly melancholické nemoci. Klasifikační problém nastával i s ohledem na délku trvání daného stavu – dlouhotrvající zármutek nemusel znamenat patologickou záležitost, ale mohl být považován za pouhý charakterový rys. A v neposlední řadě celou záležitost komplikovalo i to, že samotná černá žluč (jakožto hlavní příčina melancholie) mohla mít vícero podob a mohla působit různými způsoby, čímž se hranice lékařské definice nutně ještě více rozmělnily.

V praxi pak docházelo například k tomu, že klasifikace chorobných melancholických stavů, které jednotliví lékaři zaznamenávali, se často neshodovaly a překrývaly s klasifikacemi jiných poruch, jako byly například hysterie či hypochondrie.¹⁶³ Zároveň, jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, základním kamenem lékařské teorie o melancholii sice byla humorální teorie, během jednotlivých etap však docházelo k jejímu mísení s různými alternativními koncepty, které nějaké přísné a obecně platné vymezení znesnadňovaly. Tyto klasifikační a terminologické nesrovnalosti a problematiky pak v podstatě znemožňují přesné mapování počtů případů melancholie.

Jelikož tedy prameny neposkytují pro tento argument náležitou oporu, je třeba se obrátit na druhou možnost a ptát se, proč došlo k tomu, že vzdělaní i nevzdělaní lidé *vnímali* okolní svět jako plný melancholie a takto o něm hovořili a psali. Odpověď na tuto otázku zároveň ozřejmí i to, proč došlo v tomto období ke zvýšenému zájmu o melancholii. Klíčové je tedy porozumění toho, jakým způsobem tehdy melancholii rozuměli, co si po tímto pojmem představovali a s jakými záležitostmi ji spojovali. Společně s tím je třeba popsat, zda v tomto období došlo k nějaké proměně chápání melancholie, ať už ze strany odborné nebo laické veřejnosti.

Základní argument, se kterým přichází A. Gowland a který zároveň přirozeně vyplývá z výkladu v první kapitole, spočívá v tom, že koncept melancholie byl natolik

¹⁶³ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 82.

rozmanité a všezahrnující povahy, že se mohl stát předmětem zkoumání celé řady vědeckých i nevědeckých disciplín a že mohl být dáván do souvislosti nejen s lékařskými tématy a s tématy týkajícími se lidského zdraví (tělesného i duševního), ale také s problematikami politickými, ekonomickými, společenskými a náboženskými. Některé disciplíny zároveň začaly nově pohlížet na příznaky tradičně spojované s melancholií jako na patologické (chorobné) a tedy vyžadující zvýšené pozornosti.¹⁶⁴ A jak již bylo ukázáno, flexibilní povaha konceptu melancholie umožňovala to, že jej představitelé jednotlivých disciplín mohli zaintegrovat do svých teorií a využít k pojmenování a řešení různých problémů.

V tomto ohledu bylo jedním z nejzásadnějších rysů tohoto konceptu to, že melancholie se týká jak tělesné, tak duševní a duchovní stránky člověka. Mohla být chápána jako příčina i jako důsledek jejich vzájemného působení. Lékařská věda byla nadále věrná svým antickým zdrojům, které viděly primární zdroj melancholické choroby v tělesných šťávách, ale nevyklučovaly ani duševní či vnější příčiny. Melancholie byla lékaři klasifikována jako jistý druh šílenství a její projevy a symptomy byly povahy jak tělesné, tak duševní.¹⁶⁵ V důsledku nových vědeckých objevů a technických vymožeností bylo obecné směřování lékařské vědy zaměřeno spíše na tělesnou stránku (přičemž humorální teorie byla postupem času nahrazena novými teoriemi), nicméně po celé 17. století se stále braly v potaz i duševní aspekty této choroby, jak s ohledem na diagnózu, tak s ohledem na léčbu.¹⁶⁶

Duševní a duchovní aspekt konceptu melancholie však mnohem více zaujal ne-lékařské vědy a disciplíny. Velké množství spisů po sobě zanechali představitelé okultních věd, démonologie a astrologie. Jejich myšlenky však nebyly cizí ani věhlasným a uznávaným učencům, jak z oblasti filozofie, tak z oblasti lékařství a teologie. Jak bylo

¹⁶⁴ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 116-117.

¹⁶⁵ Lékaři této hippokratovsko-galénské tradice by si však nedovolili tvrdit, že by melancholie mohla přímo postihovat duši člověka. To by v té době mohlo být považováno za heretickou představu. Působení tedy zpravidla popisovali jako *nepřímé* – melancholie může postihnout například mozek (zejména představivost či paměť) a skrze něj pak následně ovlivňuje jednotlivé části duše. (*The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 97).

¹⁶⁶ Doporučovaná léčba tak nemusela být zaměřena pouze na tělo (teplá koupel či pouštění žilou), ale mohla mít podobu například uklidňující procházky či veselé konverzace s přáteli. A. Gowland zároveň upozorňuje, že by bylo mylné se domnívat, že existovala nějaká přísná hranice mezi materialistickým, světským lékařstvím (či přírodní filozofií a okultními vědami), které by se zaměřovaly pouze na tělesnou, mechanickou stránku člověka a mezi náboženskými a duchovními přístupy, které by se věnovaly problémům duše. Jak bylo předvedeno v první kapitole, jednotlivé disciplíny a přístupy se v rámci těchto otázek často setkávaly, doplňovaly vzájemně obohacovaly. (*The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 110-111).

naznačeno v první kapitole, jejich zájem a počínání se netýkaly pouze zdraví a stavu člověka, ale také společenských a intelektuálních záležitostí, jako byly inkviziční procesy, vyvracení starých doktrín, náboženské a teologické spory, spory v rámci přírodní filozofie (materialismus a naturalismus vs. novoplatonismus a nadpřirozené síly), ale také představ o melancholickém temperamentu a způsobu lidského života obecně.

Významnou roli s ohledem na zvýšený zájem o duševní stránku člověka (a tedy i melancholii) sehrála reformace a nově vzniklé denominace. Jak již bylo řečeno, teologové a duchovní dávali až do počátku 17. století melancholii a duchovní záležitosti do souvislosti jen zřídka, například v rámci konceptu o *akédia* a *tristitia* či v tradici týkající se *cura animi*.¹⁶⁷ Základní pojítka mezi melancholií a duševními záležitostmi představovala z teologické perspektivy myšlenka pokažené lidské podstaty po prvotním hříchu, kdy melancholie představuje projev či důsledek upadlého stavu člověka. Jako důsledek hříšnosti lidského pokolení pak mohly být chápány nejen různé tělesné i duševní nedokonalosti člověka, ale i konkrétní nešťastné události jako byly přírodní pohromy či náboženské a politické konflikty. To, co však způsobilo zásadní nárůst zájmu o melancholii, jak v oblasti teologické, tak v dalších oblastech, byl nově vzniklý zájem o duševní nitro a „duchovní zdraví“. Nebyl to však zájem přímý – tito autoři se s ohledem na duševní stránku člověka zajímali o melancholické projevy a vášně (například *strach* a *smutek*), avšak s melancholií je ztotožňovali spíše výjimečně. Tento zájem se pak nicméně projevil ve zvýšené produkci různých kázání, příruček či pojednání, které poskytovaly poznatky i praktické rady tehdejšímu čtenářům.¹⁶⁸ A. Gowland vidí počátky tohoto *psychologického* přístupu v proměnách smýšlení evropské společnosti, které jednak způsobila a legalizovala reformace a které byly zároveň přirozenou reakcí na tehdejší události.¹⁶⁹ Zájem o melancholické projevy v souvislosti s duševním stavem člověka (ale i společnosti) byl také některými autory zasazen do širšího badatelského rámce, o kterém bude řeč v druhé části kapitoly, tedy do konceptu vášní duše. Nově vzniklé církve se zas tohoto tématu chopily zejména s ohledem na teologické problémy týkající se predestinace či možnosti spásy. Zásadní roli v těchto představách hrály silné vášně duše (emoce) jako bylo sklíčenost či smutek, které byly spojovány s duchovním *zoufalstvím*, sužovaným

¹⁶⁷ Raně křesťanská tradice *cura animi* z velké části navazovala na koncept filozofické *cultura animi* (péče o duši). (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 9).

¹⁶⁸ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 84.

¹⁶⁹ *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 1-33; *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 103.

svědomím a někdy i s melancholií.¹⁷⁰ Například podle Luthera, který ve svém učení melancholii i *tristitia* několikrát zmiňuje, byl smutek chorobou duše, ale zároveň mohl být i užitečnou připomínkou toho, že člověk je sám o sobě slabým stvořením a musí se obrátit k Bohu, pouze s jehož pomocí následně může dojít spasení a překonání hříšné melancholie.¹⁷¹ I pro Kalvína bylo zoufalství a sklíčenost něčím, co člověka motivuje k obrácení se k Bohu. Zároveň je považoval za jistý důkaz Božího působení a přípravy na budoucí vykoupení.¹⁷² I v katolické teologické tradici mohly melancholické projevy sloužit jako jistá upomínka neradostného stavu člověka a jako nezbytné stádium vedoucí k pozdějšímu vykoupení. Lehce kontroverzní pokusy vysvětlit a interpretovat Boží milost za pomoci melancholie se pak objevovaly v evropském prostředí po celé 17. století.¹⁷³ Tyto a jim podobné snahy se někdy objevovaly v učení anglických puritánských duchovních. Jejich počínání se však postupem času stalo terčem kritiky ze strany mnoha učenců. Ti jim vytýkali odklon od tradice církve, náboženský entuziasmus, radikalismus a v důsledku toho narušování náboženské a politické stability země.¹⁷⁴ V následující podkapitole bude podrobněji ukázáno, že obecně se duchovní autoři se s ohledem na zmiňované záležitosti nevěnovali melancholii jako takové (ale spíše projevům, které odpovídaly melancholickému stavu), jelikož ji považovali za předmět lékařské vědy.

O stabilitu a harmonii ve společnosti se tradičně zajímali stoupenci humanistického myšlení. To, co nejvíce formovalo jejich filozofický postoj a představu o jejich společenském poslání, byla antická mravní filozofie (zejména stoicismus) a křesťanské myšlení. Podle A. Gowlanda je toto myšlenkové zakotvení přivedlo k představě, že mnoho tragických a špatných událostí, které ve světě probíhají, souvisí s působením nežádoucích vášní, jež zotročují jedince i celé společnosti. Zásadním přínosem této tradice pak bylo to, že jednotlivé duševní projevy, které byly tradičně spojovány s melancholií, začali chápat jako patologické, chorobné a tedy vyžadující léčbu.¹⁷⁵ O této problematice bude více pojednáno v druhé části kapitoly.

¹⁷⁰ Sužované svědomí a melancholie byly až do počátku 17. století velmi striktně odlišovány, ale později došlo k jejich prolnutí, na čemž měl velký podíl i R. Burton a jeho představa náboženské melancholie. (*The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 106).

¹⁷¹ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 104.

¹⁷² *Ibid.*, s. 104.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 106.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 108.

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 117-118.

Všechny tyto představy, motivy a diskurzivní témata týkající se melancholie se během 16. a 17. století samozřejmě promítly i do ostatních sfér společnosti a její kultury. Vedle představ teologických, lékařských či představ antické mravní filozofie utvářely mentalitu té doby i zmiňované koncepty myšlení novoplatónského, astrologie a okultních věd, které dávají melancholický stav do souvislosti s genialitou, s hloubavým způsobem života a s působením vesmírných či jiných těles. Názornými příklady těchto a dalších (zejména křesťanských) motivů mohou být umělecká díla jako byla Dürerova mědirytina *Melancholie I* (1514), série tří obrazů nesoucí název *Melancholie* (1528-1533), kterou vytvořil Lucas Cranach inspirovaný Dürerovou mědirytinou, rytina *Melancholický Saturn* Jacquese de Gheyna II z přelomu 16. a 17. století a mnohé další.¹⁷⁶ Melancholické motivy se objevovaly i v oblasti divadelních her (například Shakespearova komedie *Jak se vám líbí* (1599) či tragédie *Hamlet* (1599-1602) a dále v oblasti hudby.¹⁷⁷

Již jsem zmínil, že v této podkapitole se budu zabývat pouze představami učené vrstvy společnosti, přesto není pochyb o tom, že melancholické motivy byly přítomny i v diskurzu nevzdělané části evropské společnosti. V této době byly již pro určitou část lidových vrstev přístupné různé tištěné příručky, ať už od lékařských nebo duchovních autorů, které obsahovaly návody a rady, jak vyléčit melancholii.¹⁷⁸ Mezi lidmi mohly kolovat i různé humorné povídky, písničky či historky, které opět sloužily jako jisté terapeutické texty, které měly napomoci zbavit se nežádoucího stavu.

Představa o melancholickém charakteru jakožto jednomu ze čtyř základních temperamentů byla v tomto období taktéž rozšířena napříč všemi společenskými vrstvami. Melancholická povaha sice nebyla považována za chorobný stav, ale jak bylo předvedeno v úvodním výkladu práce, byla asociována s nežádoucími stavy a špatnými

¹⁷⁶ Mezi malby a rytiny zabývající se touto tematikou lze zařadit i tyto následující: mědirytina *Melencolia* (1539) autora Hanse Sebaldy Behama, který se inspiroval Dürerem, rytina Martena van Heemskercka *Saturn a jeho děti*, dále *Portrét učence*, který vytvořil Girolamo Bedoli-Mazzola, *Svatý Jeroným* (1521) Hieronymuse Bosche, *Sen* (1533) Michelangela Buonarrotiho, rytina *Svatý Jeroným* (kolem 1550), autorem byl Martino Rota podle Michiela Coxie, J. Ammanova *Melancholie* (1589), *Melancholie (Kající Máří Magdaléna)*, 1620), jejíž autorem byl Domenico Fetti, *Kající se Magdaléna* (1635-1640) autora Georges de La Toura, *Melancholie* Frederika Bloemaerta nebo *Melancholie* (1647) a *Melancholická Kirké* (1650) autora Benedetto Castiglione. (SVOBODOVÁ, Martina. *Kulturní dějiny melancholie a její koncept v současném filmu*. Praha, Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce PhDr. Václav Hájek, PhD, 2015, s. 22-27; BOUČEK, Jan. *Motiv melancholie v 16. a na počátku 17. století*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta. Vedoucí práce Prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D. Praha, 2009, s. 25.,43-44, 46-72).

¹⁷⁷ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 100. K tématu melancholie a hudby viz DYKAST, Roman. *Hudba věku melancholie*. Praha: Togga, 2005.

¹⁷⁸ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 85.

charakteristikami člověka, ať povahovými, tak tělesnými. Ve vnímání tehdejší společnosti byla zároveň hranice mezi povahou a chorobou velmi tenká a nejasná. To mohlo vést jednak ke zvýšeným obavám z melancholie (může se týkat kohokoliv) a dále k představám o její rozšířenosti: každý, kdo vykazoval známky smutku, sklíčenosti či apatie, mohl být nazýván melancholickým. Pojmu melancholie mohlo být využíváno i metaforicky (například při popisu špatné nálady nebo různých neštěstí) a tyto metafory mohly nabývat i podob personifikace, kdy byly jako melancholické označovány místa, skupiny či dokonce celé národy.¹⁷⁹

Závěrem lze tedy říci, že představa o rozšíření melancholie ve světě, kterou sdílelo mnoho evropských učenců i laická veřejnost v období 16. a 17. století, má svůj původ jednak v nárůstu textů a zmínek o této chorobě a zároveň ve skutečnosti, že tento koncept mohl sloužit k označení konkrétních i domnělých tragických událostí, které tito lidé tímto způsobem vnímali a nazývali a následně na ně hledali lék. Nárůst zájmu o melancholii byl způsoben společenskými proměnami (reformace, modernizace věd, přístup k novým myšlenkovým zdrojům, šíření informací), které ovlivnily způsob uvažování a vědeckého bádání. Společně s tím došlo k rozšíření nových věd, jako byl okultismus či astrologie, ale zároveň i transformace přírodní filozofie, které se všechny o melancholii zajímaly. Jednou z významných proměn bylo také obrácení se k otázkám nitra člověka, duševního zdraví a mravní stability společnosti. Koncept melancholie pak sloužil jako teoretické podloží pro výklad i řešení zmiňovaných problémů a problematik. Pro svou variabilitu – mohl být spojen s duševní i tělesnou stránkou člověka, s chorobou, s povahou i náladou, s jednotlivcem i celou společností – se mohl stát předmětem zájmu nejen celé řady vědeckých disciplín, ale i zástupců umělecké či laické sféry společnosti.

2.2. Vášně duše, humanismus a mravní filozofie

V této části bude rozebrán vztah melancholie a konceptu vášní duší s ohledem na snahy zejména humanistických, ale i dalších myslitelů renesance a raného novověku zajistit vnitřní stabilitu a mravní ukotvení jedinců a napomoci rozvoji a dobrému fungování společnosti. Vyjde tak najevo, že melancholie mohla díky své spřízněnosti s vášněmi duše sloužit k charakterizování tehdejších problémů světa a mohla se tak stát předmětem zájmu

¹⁷⁹ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 99.

mravně-filozofických autorů, mezi které lze zařadit i R. Burtona. Tomuto závěru předchází stručný výklad o původu a charakteristice konceptu vášní duše.

Vášně duše (*perturbatio animi*), které jsou různými autory nazývány také afekty, emoce, hnutí či zakoušení duše, byly v nejobecnějším smyslu již od antiky chápány jako něco, co jednak člověka uschopňuje ke každodennímu bytí ve světě, ale zároveň s ním hýbe a ustavuje jeho pasivní vztáženost k působnému vnějšku. V pozitivním ohledu vášně jakožto jedna ze základních charakteristik bytostí náležejících do materiálního světa člověka informují o jeho současném stavu, o nebezpečí a mohou být předpokladem pro jednání, poznání či motivaci obecně (příkladem může být vášně *touhy*, *averze* či *údivu*). Na druhé straně byly stavěny jaksí do protikladu k racionální duši a mohly tak představovat překážku ke svobodnému a plnému bytí – v myšlení od antiky po raný novověk převládal názor, že vášně s člověkem *hýbou* silněji než jiné vjemy či myšlenky.

Vášně byly považovány za účinek něčeho (existujícího vně duše) a zároveň za trpění duše. Jednalo se tedy o rozlišení mezi aktivitou a pasivitou, mezi aktivním jednáním duše a působením, které duše trpí a které se jí děje. Pasivita či trpění (pocit'ování) něčeho bylo obsaženo v původním řeckém pojmu *pathe*, který zároveň indikoval jistou bolest či neštěstí.¹⁸⁰ Jak později odhalil svatý Augustin, řecký pojem byl v různých variacích přeložen do latiny: *passiones*, *perturbationes*, *affectiones*, *accidentia* či *affectus*.¹⁸¹ Tyto pojmy byly následně brány víceméně za synonyma, ačkoliv některé z nich s sebou nesly další konotace, které například zdůrazňují pohyb, prudkost a nevyrovnanost vášnivých stavů duše. Obecně tedy mohlo být působení vášní bráno za prospěšné, nebo naopak za velmi škodlivé a na člověka byla kladena povinnost vyrovnat se s tímto působením a mít nad ním kontrolu, neboli nebýt ovládán něčím vnějším.¹⁸²

Zásadní pro zkoumání vášní duše byla jejich psychosomatická povaha, kvůli které museli autoři jednotlivých teorií odpovídat na otázky týkající se vztahu duše a těla a jejich vzájemného působení. Na základě představy, že vnitřní pochody a mechanismy těla mohou

¹⁸⁰ Svatý Augustin ve svém spise *O Boží obci* (413-425) v této souvislosti zmiňuje utrpení Krista. Dodnes si křesťané připomínají Ježíšovo utrpení a umírání tzv. pašijemi.

¹⁸¹ JAMES, Susan. *Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy* [online]. New York: Oxford University Press, 1997, s. 11; dále *Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy*; COHEN-HANEGBI, Naama. *Caring for the living soul: emotions, medicine and penance in the late medieval Mediterranean*. Boston: Brill, 2017, s. 10.

¹⁸² POTOČEK, Jan. *Jaké byly důvody, které přivedly myslitele 17. století ke zkoumání vášní?* Seminární práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta Humanitních studií, Katedra obecné antropologie. Praha, 2016, s. 1; (dále *Jaké byly důvody, které přivedly myslitele 17. století ke zkoumání vášní?*).

ovlivňovat duševní stavy člověka, byly vášně zejména od konce středověku zkoumány v rámci širšího zájmu o fyziologii člověka. Byla to především přírodní filozofie, která se zabývala tělesnou podstatou vášní, jejich projevy a výskyty. Za místo, kde docházelo k vzájemnému působení tělesné a duševní stránky člověka, byl často označován mozek, zejména pak paměť a představivost.¹⁸³

Zájem o vášně duše byl dále spojen s teoretickými a praktickými snahami popsat a dosáhnout správného (dobrého, ctnostného) bytí a jednání člověka. Tyto snahy měly své kořeny v aristotelském myšlení¹⁸⁴ a nejvíce se pak projevíly v antické mravní filozofii, zejména v učení představitelů stoické filozofie Epiktéta, Cicera a Marca Aurelia.¹⁸⁵ Aristotelovým myšlenkám se pak dostalo nového rozpracování v rámci křesťanské patristiky a scholastiky, především zásluhou zmiňovaného svatého Augustina, dále Tomáše Akvinského, Jan Dunse Scota či Williama Ockhama.¹⁸⁶ Na jejich teorie, pojednání a klasifikace následně reagovali renesanční a raně novověcí myslitelé, přičemž jejich častým záměrem bylo překonání dominantní aristotelsko-scholastické tradice. Obraceli se i na antické zdroje jako byli Pythagoras, Platón a Plótinos.

Od konce 16. století se o vášně duše zajímali představitelé nejrůznějších oborů a povolání, od duchovních autorů přes filozofy, lékaře, úředníky, učitele, právníky až po umělce a běžné občany. Ti všichni produkovali velké množství pojednání, spisů, uměleckých děl, klasifikací a typologií. V základu jejich počínání stála snaha vášním porozumět a následně je opanovat, zkrotit a získat nad nimi kontrolu. K tomu je vedlo několik představ, které byly tradičně s vášněmi spojovány.

¹⁸³ Za zprostředkovatele tohoto vzájemného působení byli několika myslitelé (například Malebranchem či Descartem) považováni již zmiňovaní hybní duchové (*esprits animaux*), miniaturní částičky proudící celým tělem. Na takovéto a jiné poznatky z oblasti přírodní filozofie pak navazovala filozofie mravní a dále mravní fyziologie či neuro-fyziologie. (GAUKROGER, *The Soft Underbelly of Reason. The Passions in the Seventeenth Century*, Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 49-50).

Někteří myslitelé z anglického prostředí druhé poloviny 17. století se také zaměřili na vztah vášní duše a paměti, jelikož se ve společnosti (po proběhnuvší občanské válce) objevily politicky motivované touhy ovládnout a kontrolovat paměť a vnímání minulosti. (GAUKROGER, *The Soft Underbelly of Reason. The Passions in the Seventeenth Century*, Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 136).

¹⁸⁴ Zejména Aristotelova díla *Rétorika* a *Etika Nikomachova* byla až do 17. století využívána jako zdroj pro typologie vášní a zároveň byla předmětem rozsáhlé kritiky. Vůči Aristotelově (a Akvinského) představě duše, která souvisí s otázkami lidského jednání a zároveň působení vášní, se vymezovala celá řada raně novověkých filozofů jako byli například R. Descartes, T. Hobbes, J. Locke či B. Spinoza. Přes veškeré jejich snahy však mnohdy zůstávali věrni svým původním zdrojům. (*Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy*, s. 4, 22).

¹⁸⁵ *Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy*, s. 23.

¹⁸⁶ *Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy*, s. 5-6.

Jednou z nich byla křesťanská představa, že vášně jsou důsledkem či projevem prvotního hříchu, který působí na celé lidské pokolení a je příčinou jisté degradace člověka. Tato pokleslost, která byla již zmíněna v první kapitole, se týká jednak tělesné, tak duševní stránky člověka a přibližuje ho k povaze zvířecí. Zároveň s sebou přináší značné utrpení, které bylo křesťanskými mysliteli vnímáno jednak jako Boží trest a jednak jako jistá zkouška zbožnosti, kterou člověk musí podstoupit před tím, než mu bude pomoheno. S ohledem na tuto skutečnost vzniklo mnoho křesťanských útěšných (*consolatio*) textů, které měly trpícímu přinést úlevu. Tyto texty, které vycházely z tradice klasických, antických útěšných textů, do křesťanského myšlení uvedli Pavel z Tarsu, svatý Augustin, Boëthius a další autoři patristiky a v jisté podobě byly obsaženy i v Bibli (například kniha *Žalmy*).¹⁸⁷ Tyto křesťanské texty mohly mít podobu kázání, dopisů, různých traktátů nebo například poezie a exempel. Oproti záměru antických autorů útěšných prací, který spočíval ve zbavení se či vyhnutí se utrpení (a vášni) a jež bude podrobněji rozebrán níže, vybízeli křesťanští duchovní k přijmutí utrpení a k víře v následné vykoupení a příchod Božího království.¹⁸⁸ Zároveň rozlišovali mezi vášnivými stavy zármutku, které byly spojeny s hříšným jednáním a měly původ v působení Boha (*tristitia secundum Deum*) a těmi, které vznikaly na základě působení těla (či démonických sil skrze tělo) a byly pouhým „světským utrpením“ (*tristitia saeculi*).¹⁸⁹ Zatímco první případ byl považován za vážný stav *zoufalství*, který si vyžaduje duchovní pozornost a léčbu (například skrze útěšné texty), druhý stav byl ponecháván péči lékařů. Pozoruhodný je vztah tohoto teologického schématu a konceptu melancholie: ta, jak již bylo řečeno, byla občas dávana do souvislosti s hříšným *akédi* a *tristitia*, dále s prvotním hříchem nebo s pokušením ďáblovým a odklonem od Boha, nicméně obecně a převážně byly její příčiny viděny v tělesné stránce člověka a tudíž se její léčbou autoři útěšných textů a duchovní

¹⁸⁷ *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 15-16.

¹⁸⁸ Po reformaci byla představa o utrpení jakožto projevu Božího působení a nutného předpokladu pro budoucí vykoupení zproblematizována Lutherem. Naopak Kalvín jej vyzdvihoval jako projev Boží přítomnosti, která napomáhá lidské ctnosti. (AGRELL, Beata. *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition: Issues and Examples*. *LIR. journal* [online]. (4), s. 14-15; *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 15-16).

¹⁸⁹ BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 10. vyd., (8. přeprac.) [vyd.]. Praha: Česká biblická společnost, 1995, 2. Korintským, kapitola 7, verše 10-11, s. 173; *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition*, s. 14; *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 15.

příliš nezabývali.¹⁹⁰ Projevy melancholie (kterými byly i vášně smutku či sklíčenosti) měly být potlačeny lékařskými metodami, nikoliv duchovní útěchou.

Křesťanská tradice tedy na člověka kladla nárok, aby své vášně (s Boží pomocí) ovládl, pokusil se napravit svůj upadlý stav a znovu si vydobyl výsostného postavení v přírodě, která mu byla svěřena ke spravování.¹⁹¹ S tím souvisel další z cílů, v jehož dosažení bránily v očích tehdejší učené společnosti vášně duše – tedy ovládnutí přírody, kterému předchází její důkladné zkoumání a porozumění. Na základě této představy se objevily snahy o reformu a rozvoj věd a lidského poznání. Součástí tohoto procesu bylo i zkrocení a eliminování vášní a jejich škodlivých účinků na lidskou schopnost poznávat a rozumově uvažovat.¹⁹² Dále bylo pro opanování živé či neživé věci třeba porozumět vnitřnímu fungování, esenci či rozpoložení daného objektu. Toho mohlo být dosaženo skrze rozklíčování vnější podoby věci – byl zkoumán takzvaný *jazyk přírody*, neboli vnější projevy (znaky), které v sobě skrývají informace o vnitřní podstatě dané věci.¹⁹³ Jedním z těchto projevů, které je možno číst a poznat u živých věcí, byly i vášně duše. Rozpoznání emocionálních projevů cizích osob a potlačení svých vlastních projevů mohlo napomoci podrobení si ostatních či k sociálnímu rozřazení obyvatel. Jednotlivé společenské vrstvy mohly být klasifikovány a posuzovány podle toho, jak dokonale byli jejich příslušníci schopni své vášně ovládat a skrývat.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Příkladem může být striktní rozlišení anglikánského duchovního T. Brighta, který melancholii popsal jako chorobu způsobenou šťávami, jež negativně působí na složky duše (rozum, představivost...) a vedle ní postavil duchovní utrpení (zoufalství), které vzniká Božím působením přímo na duši a které vyžaduje duchovní útěchu.

¹⁹¹ GAUKROGER, *The Soft Underbelly of Reason. The Passions in the Seventeenth Century*, Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 149.

¹⁹² Představa, že člověk, který je otrokem svých vášní, není schopen využívat svých rozumových schopností a své úsilí zaměřuje na nesprávné záležitosti, byla opět spojena s představou o hříšném člověku, jehož úkolem je vymanit se z tohoto bídneho stavu. V tomto smyslu se vyjadřovali myslitelé tohoto období jako byl například T. Browne, T. Wright, J. F. Senault či zmiňovaný Malebranche. (GAUKROGER, *The Soft Underbelly of Reason. The Passions in the Seventeenth Century*, Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 67).

¹⁹³ „Typickou vědní disciplínou byla například fyziognomie, která zkoumala vzhled a tělesné rysy člověka a na základě toho určovala povahu dané osoby. Obdobnou disciplínou byla pathognomie, která se snažila odhalit vnitřní rozpoložení a vášně daného člověka na základě jeho projevů a výrazů. V souvislosti s tím panovalo přesvědčení, že čím je zkoumaná osoba (či zvíře) méně rozumově obdařena, tím hůře skrývá své projevy a je tedy snazší odhalit její vnitřní pohnutky. Proto byly projevy často pozorovány na zvířatech a následně převáděny na člověka s podobnými tělesnými, zejména obličejovými, rysy. Projevům a výrazům se věnovali například zmiňovaný R. Descartes nebo T. Wright, J. Bulwer, L. Chambre, R. Saudres a další.“ (*Jaké byly důvody, které přivedly myslitele 17. století ke zkoumání vášní?*, s. 5).

¹⁹⁴ Takto mohly bohatší vrstvy ospravedlnit svou nadvládu nad chudšími a „upadlejšími“ spoluobčany a zároveň mohly jejich vášni využít k politické či jiné manipulaci. Tento myšlenkový rámec mohl být využíván i k ospravedlnění či utvrzení genderové nerovnosti. (*Jaké byly důvody, které přivedly myslitele 17. století ke zkoumání vášní?*, s. 5).

Téma sebe-ovládání za účelem mravní (i jiné) autonomie bylo silně přítomno v myšlení stoickém, které nabylo v období renesance a 17. století velkého významu a vlivu. Jeho předními nositeli se stali zejména renesanční humanisté. Původnímu stoicismu šlo o naprosté potlačení a ovládnutí vášní, které mělo vést ke stabilitě a autonomii duše (*autarkia*). Cílem bylo dosáhnout stavu, kdy člověk, veden pouze svou rozumovou stránkou, jedná sám ze sebe a nepodléhá vnějším vlivům, které v něm běžně způsobují různá hnutí a tužby. Tento stav a nejvyšší ctnost nazývali *apatheia*. Renesanční myslitelé, kteří se zabývali mravními otázkami, na tento záměr navázali, nicméně od svých svých středověkých předchůdců zdělili úkol či otázku, jak antickou tradici sjednotit s myšlenkami křesťanskými. Učenci středověku měli tento úkol snazší, jelikož v otázkách etiky vycházeli převážně z Aristotela a toho se s křesťanským myšlením víceméně podařilo sloučit Tomášovi Akvinskému v jeho *Sumě teologické*.¹⁹⁵ Oproti tomu stoicismus se z několika teoretických důvodů mohl jevit pro velkou část myslitelů jako pohanský, přestože se mu již během středověku dostalo značného uznání.¹⁹⁶ Velkému sblížení křesťanství a stoických myšlenek napomohli například Francesco Petrarca a později Justus Lipsius a i díky nim se stoicismus v období 16. a 17. století stal uznávaným a rozšířeným filozofickým směrem.¹⁹⁷

Humanistický zájem o stoickou etiku byl spíše než s problematikami hluboce filozofickými spojen s praktickým zájmem o kvalitu lidského života. Z toho důvodu se zajímali o otázky mravní, ale zároveň politické, hospodářské a společenské.¹⁹⁸ Jedním z jejich hlavních cílů bylo učinit z lidí lepší občany, z panovníků lepší vládce a tím pozdvihnout a stabilizovat společnost, která se v jejich očích často jevila jako upadlá a řítící se do zkázy. Od scholastických filozofů se lišili tím, že cílili i na veřejnou sféru, snažili se nabídnout jazykově a obsahově přístupné poznatky, které by posloužily účelům

¹⁹⁵ HANKINS, James, ed. *Renesanční filosofie*. Dějiny filosofie. Svazek 7. Praha: OIKOYMENH, 2011., s. 411; (dále *Renesanční filosofie*).

¹⁹⁶ Oběma tradicím byla blízká představa asketického života (kterou křesťanství patrně převzalo od této hellénistické školy). Dále do jisté míry sdílely představu duše trpící svými hříchy a zároveň myšlenku jistého odstupu od působení vnějších záležitostí, kterým by se člověk neměl nechat ve svém životě ovlivnit. Zatímco však v křesťanském myšlení a víře by se člověk v tomto smyslu měl obrátit a spolehnout na Boha, stoicismus nabádal spíše k vlastní, autonomní síle a schopnosti tohoto způsobu života dosáhnout. V této a podobných otázkách pak tkvěl rozkol těchto tradic a zároveň nechuť pozdějších myslitelů stoické myšlení využívat.

¹⁹⁷ *Renesanční filosofie*, s. 139, 142-143.

¹⁹⁸ Mravní filozofie byla jak v rámci scholastiky, tak renesančního myšlení tradičně spojována s politikou a hospodářskou správou (*oikonomií*). Předmětem všech těchto disciplín je v posledku blaho jedince a společnosti. Výchozími spisy pro jejich studium byla aristotelská díla *Etika Nikomachova*, *Politika* a pseudo-aristotelské dílo *Oikonomia*. (*Renesanční filosofie*, s. 402-403).

praktické a mravní výchovy. I z toho důvodu využívali žánrů jako byly dialogy či básně, které navíc psali v lokálních jazycích. Jejich počínání tak mělo blízko k oblastem pedagogiky, gramatiky, a rétoriky a opírali se v něm především o studium a výklad starověkých textů, které považovali za zdroj moudrosti a ctností.¹⁹⁹ Zároveň byl charakteristickým znakem takového studia eklekticismus, neboli snaha o využití širší škály zdrojů pocházejících z různých myšlenkových tradic i kultur.²⁰⁰

Stoické myšlení mělo již od svých počátků blízko k politické angažovanosti, participaci na veřejném životě (*vita activa*) a reformačnímu úsilí. Tento postoj se nejvíce rozvinul a uváděl v praxi u římských stoiků, přičemž jejich renesanční nástupci na něm založili představu, že úkolem humanitního vzdělance je poskytovat rady vládnoucím vrstvám společnosti a komentovat veřejné záležitosti. Jak již bylo naznačeno v předcházející části této kapitoly, mnoho myslitelů a autorů raného novověku vnímalo problémy a krvavé události své doby, snažili se je nějak pojmenovat a případně hledat jejich řešení.²⁰¹ Mravní humanisté nebyli výjimkou. Příčiny občanských a náboženských válek často spatřovali v nedostatku morální zdatnosti občanů i panovníků. A byly to právě škodlivé vášně duše, které v jejich pojetí narušovaly mravnost a stabilitu duše jednotlivých lidí a tím způsobovaly chaos, zločinnost a konflikty ve společnosti.

Humanistické myšlení využívalo konceptu takzvaného *politického těla*, který dával do souvislosti stav jednotlivých jedinců (mikrokosmos, člověk jakožto malý svět) a stav celé společnosti (makrokosmos).²⁰² V rámci tohoto konceptu byly problémy jedné oblasti spojeny s oblastí druhou a stejně tak „léčba“ jedné sféry mohla být „léčbou“ jejího ekvivalentu. „Choroba“ jednotlivců byla zároveň i „chorobou“ celé společnosti. Blaho jednotlivce způsobené odstraněním škodlivých vášní se tak mělo odrazit v blahu celé společnosti, která se zbaví konfliktů a nepokojů – zatímco na úrovni jedince bylo třeba dosáhnout stavu, kdy má rozumová stránka nadvládu nad tou vášnivou, případně

¹⁹⁹ Pojem „humanista“ (*umanista*) původně označoval univerzitního učitele, jehož hlavním předmětem studia byl jazyk a který se ve svém výkladu opíral o starověké autory. Humanistická etika byla na univerzitách vyučována zpravidla v rámci výuky filozofie, která byla minimálně do konce středověku považována za jistý předstupeň k vyššímu univerzitnímu vzdělání (lékařskému, právníckému či teologickému). Humanisté však mohli svou pedagogickou činnost provozovat i v rámci soukromých spolků, na panovníckých dvorech nebo v akademiích (příkladem může být novoplatónská akademie ve Florencii spojená s osobou M. Ficina). (*Renesanční filosofie*, s. 36-43, 48-49, 380).

²⁰⁰ *Renesanční filosofie*, s. 69.

²⁰¹ Typickým příkladem takového počínání může být utopistická literatura, kterou svým dílem *Utopie* (1516) započal Thomas More.

²⁰² *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 118; *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 206, 213, 215.

tělesně-smyslovou, na úrovni společnosti to znamenalo dosáhnout politické stability za pomoci dobrých zákonů a ušlechtilého panovníka.²⁰³ Panovník (monarcha) v této koncepci představoval hlavu *politického těla* a měl být zárukou stability země. Měl to být především on, kdo půjde svou moudrostí a ctnostným životem občanům příkladem a zároveň bude garantem racionálních zákonů a veřejného blaha.

Obecným humanistickým lékem proti chorobám *politického těla* (jako byly krvavé konflikty, odklon od křesťanství či lenost) byla vzdělanost a pěstování moudrosti a ctnosti.²⁰⁴ Na úrovni jednotlivců to pak byla péče o duši (*cultura animi*), která spočívala v rozpoznání jednotlivých chorobných stavů (vášní duše) a jejich následné léčbě pomocí mravně-útěšné či jiné terapie.²⁰⁵ Pro tyto léčebné účely sloužily například zmiňované útěšné texty (*consolatio* spisy). Tradice útěchy proti různým podobám utrpení či hnutí mysli poskytnuté skrze text má své počátky již v archaické době, kdy v rámci různých děl začaly vznikat první rétorické argumenty a topoi, které měly čtenáři poskytnout útěchu.²⁰⁶ Velkému rozvoji útěšné literatury došlo v rámci stoické tradice (Cicero, Seneca, Pseudo-Plútarchos), kdy primárním zájmem bylo odstranění vášní za pomoci rozumu, tedy racionálních argumentů.²⁰⁷ Jak již bylo naznačeno, stoikům šlo o minimalizování potřeby útěchy – útěšné texty měly pomocí argumentů napravit nesprávné úsudky a představy, které daný člověk měl o své situaci a o světě a které v něm způsobují škodlivé vášně. Typickým příkladem může být teze, že štěstí jedince nezávisí na vnějších podmínkách či náhodě (*fortuna*), ale na niterném stavu člověka. Vedle stoického přístupu existovaly i způsoby útěchy vycházející z peripatetického myšlení (vášně, pokud jsou umírněné, nejsou

²⁰³ Burton požaduje: „Málo zákonů, avšak přísně dodržovaných, jasně sepsaných v rodném jazyce, aby jim každý rozuměl.“ (*Anatomie melancholie*, s. 138).

²⁰⁴ Zřejmě nejvýznamnějším představitelem této myšlenky byl Erasmus Rotterdamský.

²⁰⁵ *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 7-8.

²⁰⁶ Příkladem může být Homérův epos *Ilias*, kde se například objevuje útěšný argument, že slzy a bědování ničemu nepomohou a pokud se chce člověk zbavit smutku, měl by se navrátit do každodenního života. Samotný text zároveň může v čtenáři vzbuzovat úlevu tím, že se sám dokáže identifikovat se strastmi i radostmi hlavních hrdinů a na konci čtení dosáhnout katarze. (*Consolation of Literature as Rhetorical Tradition*, s. 17-18).

²⁰⁷ Mezi útěšné práce této tradice patří například Senecovo *De consolazione ad Marciam*, Plútarchovo *Consolatio ad Apollonium* či Boëthiovo *De consolazione philosophiae* (*Filosofie utěšitelkou*). Za zakladatele útěšného žánru je občas považován řecký filozof Crantor (dílo *De Luctu*). (*The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 250; *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s.11; MANNING, C. E. *The Consolatory Tradition and Seneca's Attitude to the Emotions. Greece & Rome* [online]. 1974, (Vol. 21, No. 1), s. 77).

škodlivé), epikurejské tradice (mysl se má obrátit od toho, co je špatné, k tomu, co je dobré) či kyrénské tradice (zlu se dá předejít tím, že ho očekáváme).²⁰⁸

Největší rozmach útěšných textů pak nastal v období renesance. Humanističtí autoři převzali představu antických mravních filozofů o potřebě zmírnění vášní duše a dosažení mravní počestnosti, nicméně zamítli stoický ideál *apatheia*.²⁰⁹ Dále převzali také metodu poskytování útěchy skrze různé rétorické techniky a racionální argumenty. Zároveň však antickou tradici doplnili o křesťanské motivy (nutnost utrpení, slitování) a přišli s motivy novými. Cílem jejich léčby nebyla pouze rozumová část duše, ale také představivost (imaginace), která byla spojována s procesem myšlení, rozhodování a vznikem špatných vášní.²¹⁰ Mezi útěšnou strategií se počítala i snaha o odvrácení pozornosti od příčiny zármutku čili rozptýlení duše, kterou prosazoval například Michel de Montaigne. Významným motivem, spojeným s tradicí útěšných textů, bylo to, že terapie není mířena pouze na čtenáře, ale i na autora, který procesem psaní poskytuje útěchu a úlevu sám sobě.²¹¹ U autora, který sám prožil utrpení, se navíc předpokládalo, že může poskytnout lepší radu, jelikož hovoří z vlastní zkušenosti.

Renesanční autoři útěšné literatury se, stejně jako křesťanští autoři, zpravidla vyhýbali tomu, aby se předmětem jejich terapeutických textů stala melancholie, jejíž hlavní příčinu viděli v působení černé žluči.²¹² Přesto se právě v této tradici mravní filozofie, která na některé vášně a duševní stavy pohlížela jako na chorobné a tedy vyžadující léčbu, vynořila představa o tom, že melancholie je něčím, co je možno a nutno léčit i jiným způsobem, než jaký nabízela tradiční medicína. Vedle antické mravní filozofie bylo určující ještě Galénovo myšlení, které kladlo důraz na tělesně-duševní povahu melancholie, jejích projevů a působení. Jeho učení doporučovalo, na rozdíl od stoické

²⁰⁸ C. E. Manning ve svém článku *The Consolatory tradition and Seneca's attitude to the Emotions* ukazuje, že Seneca, ač stál na pevných stoických základech, při konstrukci útěšných spisů využíval všech těchto přístupů a argumentů, přičemž jeho hlavním zájmem bylo poskytnout komplexní a co nejflexibilnější útěchy. (MANNING, C. E. *The Consolatory Tradition and Seneca's Attitude to the Emotions. Greece & Rome* [online]. 1974, (Vol. 21, No. 1), s. 78).

²⁰⁹ *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 250.

²¹⁰ *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 14.

²¹¹ Takto lze pohlížet na díla autorů jako byl Boëthius, který čekal na popravu, dále Cicero, jemuž umřela dcera, Petrarca, jemuž zemřel vnuk, T. More, který čekal na popravu, ale z novodobějších dějin to mohl být i Dostojevskij, čekající na popravu či v našem prostředí E. Rádl, autor *Útěchy z filosofie* (1947).

²¹² Útěšné argumenty měly uklidňovat vášně, které jsou způsobeny vnějšími příčinami (neštěstí, smrt blízkého), nikoliv však vnitřními (tělesnými) příčinami. Dalším zásadním důvodem bylo to, že většina autorů útěšných spisů byla ovlivněna stoickou tradicí, která melancholii neřadila mezi vášně a vylučovala ji z etické oblasti (*Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 17).

tradice, kombinovaný způsob léčby.²¹³ Výsledkem byla představa, že symptomy, které byly s melancholií tradičně spojovány (strach, smutek, sklíčenost), mají patologickou, chorobnou povahu a tedy zhoršují zdraví člověka a zároveň je možné je léčit i duchovním, mravním a rétorickým přístupem.²¹⁴ Proto mohlo být na melancholii pohlíženo jako na nemoc, která je pro společnost nebezpečná a která je zároveň – díky své souvislosti s vášněmi duše – jednou z příčin a projevů problémů společnosti, které byly výše nazvány jako choroby *politického těla*. To následně napomohlo prohloubení představy o melancholii jakožto epidemické chorobě, přítomné v celé společnosti. Druhým důsledkem, který byl již zmíněn v první části kapitoly, bylo to, že melancholie začala být dávána do souvislosti s mravními otázkami a otázkami týkajícími se dobrého bytí člověka a fungování společnosti.

Nelze však říci, že by tato myšlenka měla v tradici humanistického mravního myšlení nějaký zásadní význam či že by v něm byla přítomna od samého počátku. Naopak, jak již bylo řečeno, humanisté zpravidla přenechávali studium a léčbu melancholie lékařům a ti se zas bránili využívat mravně-filozofickou léčbu. Jedním z prvních myslitelů, který zasadil melancholii do koncepce mravní filozofie byl Nicholas z Modruše v díle *De consolatione liber* (1465-66).²¹⁵ On a další autoři pak doporučovali proti melancholické chorobě vedle léčby lékařské, ještě léčbu spočívající v poskytnutí racionálních a filozofických argumentů obsažených v útěšném textu. Jak již bylo řečeno v první kapitole, tento přístup opírali o argument, že melancholie se, stejně jako vášně duše, týká vzájemného působení duše a těla a je tak možné se jí zabývat i v rámci etického bádání. Zdraví člověka stíženého melancholickou chorobou je tak možné dosáhnout i za pomoci léčby duše (například napravení představivosti či souzení).²¹⁶ Ve třetí kapitole pak bude ukázáno, že tuto myšlenku převzal a rozvinul právě R. Burton.

* * *

²¹³ Nicméně ani galénská tradice lékařství nebyla otevřena rétorickému způsobu léčby a na první místo kladla tělesnou léčbu. Přesto se v období renesance mohli objevit lékařské léčebné postupy, které využívaly vášni k tomu, aby potlačily určitou nemoc – buď byly předepsány vášně, které měly mít opačný účinek než daná choroba, nebo se potlačením určité vášně potlačila daná choroba. (*Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 17-19).

²¹⁴ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 7-8; *The Problem of Early Modern Melancholy*, s. 116-117.

²¹⁵ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 8; *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 20-22.

²¹⁶ *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 23.

V této kapitole jsem se pokusil odpovědět na otázku, proč se o společnosti v Burtonově době hovořilo jako o stížené melancholickou chorobou a proč došlo k nárůstu zájmu o melancholii. Ukázal jsem, že svět byl *vnímán* jako melancholický jednak z toho důvodu, že mnoho učených i neučených autorů a disciplín využívalo konceptu melancholie k popisu či vyjádření různých společenských problémů, teoretických problematik a jiných záležitostí, které kolem sebe vnímali. To bylo umožněno volnou a všezahrnující charakteristikou konceptu melancholie a zároveň rozvojem nových věd a přístupů. Důležitým aspektem, který napomohl zvýšenému zájmu o melancholii bylo to, že se mohla týkat i duševních stavů a mohla se tak do jisté míry stát předmětem teologického zájmu o duševní oblast člověka, ale i součástí tradice mravně-filosofického konceptu vášní duší, o který se zajímali především humanističtí myslitelé. Primárním záměrem většiny těchto autorů a disciplín bylo nalezení léku proti melancholické chorobě, ať už byla chápána jakkoliv. Zejména od 16. století pak docházelo ke sblížování jednotlivých přístupů, kterým byl tento záměr společný.

V následující kapitole bude předvedeno, jakým způsobem na tyto jednotlivé přístupy a koncepty navázal Robert Burton ve svém díle *Anatomie melancholie*, v jakém ohledu jim zůstal věrný a naopak, v čem provedl jejich transformaci či inovaci. Na základě toho bude následně vyjasněna jeho vlastní představa o *melancholickém světě* a zároveň i jím navrhovaná léčba.

3. Burtonova myslitelská pozice

O Burtonově *Anatomii melancholie* lze říci, že shrnuje hlavní myšlenky a tradice týkající se melancholie od antiky až po její současnost. Skládá se ze tří částí – první se zabývá příčinami, symptomy a prognostickými znaky melancholie, ve druhé jsou sepsány léky a třetí je věnována melancholii lásky a náboženské melancholii. Kniha má podobu *centa*, neboli obsahuje nezměrné množství citací různých autorů, kteří měli, dle Burtona, k tomuto tématu co říci.²¹⁷ Zároveň je částečně i filologickou prací. Uvádí se, že obsahuje kolem 13 000 citací latinského či anglického znění, které Burton převzal od různých myslitelů, filozofů, lékařů, básníků a velkých postav evropské i mimoevropské tradice.²¹⁸ Burton měl jako oxfordský kazatel, učenec a knihovník přístup k velkému množství literatury a během svého působení nashromáždil obrovský počet knih a spisů – ke konci jeho života obsahovala Burtonova knihovna více než 1700 kusů.²¹⁹ Způsob, jakým se svými zdroji pracoval, je dnes možné odhadovat díky dochovaným knihám a materiálům, které obsahují jeho poznámky a komentáře.²²⁰ Z nich je patrné, že byl velmi aktivním čtenářem, který informace nepřebíral pasivně, ale různě s nimi manipuloval a vytvořil z nich rozsáhlý a propracovaný systém. Tento proces sběru jednotlivých poznatků a myšlenek probíhal po celý Burtonův život a odrážel se v jednotlivých vydáních jeho *Anatomie*, kterých vzniklo mezi lety 1621 a 1651 hned šest a činilo tak z této Burtonovy knihy skutečné *opus magnum*. Jak jednotlivá vydání přibývala, rostla s nimi i délka díla a zároveň docházelo k obměnám některých pasáží.

Samotná *Anatomie* pak poskytuje nejlepší důkaz o Burtonově osobitěm vztahu ke svým předchůdcům a myšlenkovým tradicím a zároveň o jeho autorském záměru. Vyčíst tento vztah a záměr je však nadmíru obtížné. Na jednu stranu se Burton na autority minulosti neustále odvolává a vyzdvihuje jejich schopnosti a zároveň často snižuje

²¹⁷ *Anatomie melancholie*, s. 36.

²¹⁸ BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006, K. Thein: „Celý svět je šílený“: Sir Robert Burton a jeho *Anatomie melancholie*, s. 309.

²¹⁹ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 21. Ohledně Burtonovy sbírky knih, která se nacházela částečně v Bodleyově knihovně a částečně v knihovně oxfordského Christ Church viz Barczyk-Barakonska, Liliana, *Never to go forth of the limits*; Kiessling, Nicolas K., *The Library of Robert Burton, addenda et corrigenda*, The Oxford Bibliographical Society, Oxford 1988 a Anglin, Emily, *'The glass, the school, the book': The Anatomy of Melancholy and the early Stuart University of Oxford*.

²²⁰ Dalším zdrojem jsou i dochované dopisy, které posílal například svému bratrovi Williamovi, který byl povoláním antikvarián. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 21).

důležitost sebe jakožto autora, který se s nimi nemůže srovnávat. V různých oblastech (zejména teologické či lékařské) se hlásí k tradičním a ortodoxním stanoviskům a obecně přijímaných teoriím a žádá své čtenáře o shovívavost s ohledem na případné chyby či odchylky, kterých se v knize dopouští.²²¹ Na druhou stranu se svými zdroji nakládá velmi svébytně, různě upravuje jejich původní myšlenky a teze a dává je do nových souvislostí.²²² Z toho důvodu nelze na jeho dílo pohlížet jako na nějaký nezaujatý přehled dosavadního vědění o melancholii. Vedle tradičních zdrojů, které byly přijímány na evropských univerzitách, se navíc obrací i na myslitele a teorie, které nebyly obecně uznávány či byly dokonce brány za pochybné až heretické. V rámci svého díla dával dohromady různé koncepty a zdroje, které se mohly doplňovat, ale také stát proti sobě a vylučovat se. V některých oblastech byl zastáncem nových teorií, objevů a přístupů a jinde se zas projevoval jeho konzervatismus a lpění na starých tradicích.

Zároveň nebyl a není zcela jasný žánr knihy (někteří autoři hovořili o lékařské příručce, menippské satíře, útěšném textu či kázání) a čtenáři se mohli domýšlet, do jaké odborné oblasti toto dílo spadá – zda se jedná o spis lékařský (jak napovídá samotný název),²²³ či teologický nebo spis z dílny filozofa.²²⁴ Jeho pozice autora, který promlouvá ke svým čtenářům, se navíc v průběhu celé knihy proměňovala – a tak se mohl v jedné části hlásit k určité tradici a vychvalovat její představitele, zatímco o pár stránek dál najednou prezentovat zcela odlišné názory a poznatky.

Burtonova kniha, ve které se odráží tento ambivalentní přístup, tak může na první pohled působit značně nekonzistentně či zmateně a Burtonova myšlenková pozice se zdá být velmi nejasná a nestálá. Tento zmatek se však začne jevit v jiném, jasnějším světle v momentě, kdy přijmeme do důsledku autorův nejhlubší záměr, se kterým svou knihu psal a

²²¹ *Anatomie melancholie*, s. 48. V předmluvě autor hodnotí sebe a svou knihu těmito slovy: „[...] sotva o mně můžeš, milý čtenáři, smýšlet hůře než já sám o sobě. Připouštím, že ke čtení to není, a nechci, abys ztrácel čas probíráním se tak jalovou látkou, protože já sám bych asi byl znechucen, kdybys mi něco takového předkládal ke čtení; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 38).

²²² Sám Burton říká: „Látka je z větší části jejich, a přece i moje, [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 36).

²²³ Jak uvádí Karel Thein ve svém doslovu k českému překladu *Anatomie melancholie*, provádět metaforickou anatomii různých předmětů (*anatomie doby, anatomie zlořádů*) bylo v 16. a 17. století velmi populární. Burtonova *Anatomie* se však té skutečné, lékařské přibližovala mnohem více než ostatní literární počiny jeho současníků. S ohledem na její přístupnost široké veřejnosti, se nabízí i analogie s veřejnými pitvami, které se v této době začaly objevovat a které mohly vyvolávat otázky týkající se dualismu duše a těla a otázky o lidské smrtelnosti. (BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006, K. Thein: „*Celý svět je šílený*“: *Sir Robert Burton a jeho Anatomie melancholie*, s. 315).

²²⁴ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 5.

tomuto tématu se věnoval. Tím bylo v posledku poskytnutí léčby proti melancholické chorobě, která v jeho očích sužovala jedince i celou společnost.²²⁵ Předpokladem každé dobré léčby je důkladná znalost příčin, příznaků a podob dané choroby, v tomto případě melancholie. A tak se Burton pouští do pečlivého mapování těchto záležitostí a neváhá se přitom obrátit na co nejširší pole vědění, jelikož chce poskytnout komplexní, systematické a všezahrnující pojednání. Proto opouští tradiční oblast lékařství a volně přechází i do neortodoxních, okrajových sfér vědeckých i nevědeckých, využívaje rozličných autorů a děl, kteří se tomuto tématu věnovali. Nečiní tak však proto, aby našel jedno, finální stanovisko a vyzdvihl tu pravou tradici či přístup. Naopak mu jde o poskytnutí co nejširší definice a klasifikace, které se mají stát základem pro následnou léčbu.²²⁶

Nicméně ani jeho léčba není singulární povahy a odpovídá rozmanitosti samotné choroby, jejích podob a příznaků. Jak bylo předvedeno v prvních dvou kapitolách, melancholie byla v Burtonově době ztotožňována z celou řadou problémů a záležitostí, ať už duchovních, nebo tělesných a týkajících se jednotlivce i celé společnosti. Zároveň se v důsledku její bohaté historie, během které se jí zabývala celá řada myslitelů a disciplín, vytvořilo velké množství představ o jejích příčinách, podobách a obecně charakteristice. A Burton všechny tyto představy, motivy, charakteristiky a klasifikace přebíral a společně s nimi pátral po způsobech léčby, které by vždy odpovídaly danému případu či podobě melancholie. Mnohoznačnost a variabilita melancholické choroby se tak odrážela v jeho myšlenkové a léčitelské pozici. S ohledem na studium i léčbu melancholie bylo zásadní jeho dualistické stanovisko a chápání melancholie jako tělesně-duševní choroby.²²⁷

Burtonovo dílo nepředstavuje pouhou sbírku či shrnutí jednotlivých přístupů, ale naopak originální počín, v jehož jádru spočívala snaha napomoci těm, kteří trpí melancholií. V *Anatomii* se střetávají hlasy dávných i soudobých autorit společně s výrazným hlasem Burtonovým, přičemž chvílemi se zdá, že hlas jeho předchůdců převládá a je silnější, a pak se znenadání ukáže, že je tomu spíše naopak. V této kapitole se tedy pokusím ukázat, jakým způsobem se Burton k jednotlivým, nejzásadnějším tradicím týkajícím se melancholie vztahoval, kdy jim byl věrný a kdy je naopak upravil a inovoval pro své účely. Budu se tedy věnovat jeho myšlení lékařskému, teologickému a

²²⁵ *Anatomie melancholie*, s. 164.

²²⁶ *Anatomie melancholie*, s. 164.

²²⁷ Burton říká: „[...] melancholie je chorobou těla i duše a jako taková si žádá léčby duševní i tělesné, [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 53).

filozofickému (přírodní a mravní filozofie) a zároveň jeho příspěvku do tradice humanistických učenců a reformátorů. U každé oblasti se pokusím na příkladu ukázat, jakým způsobem je využil, pozměnil a zároveň propojil s jinými tradicemi.

3.1. Burton a lékařská tradice

Burton byl, stejně jako většina myslitelů zabývajících se v této době melancholií, věrný hippokratovské-galénské tradici a zároveň uznával její výsadní postavení oproti ostatním vědám a přístupům. Ve své knize tedy postupně shrnuje veškeré teorie této tradice tak, jak vznikaly až do jeho současnosti a prokládá je praktickými radami.²²⁸ Poskytuje zde detailní výčet různých pojednání o melancholii, o její variantách, příčinách, projevech a léčbách. Ztotožňuje se s představou, že melancholii způsobuje černá žluč (či různé podoby tělesných šťáv) a dále s rozlišením melancholie podle toho, zda postihuje hlavu, hypochondrium či celé tělo.²²⁹ Za nejobecnější definici melancholie považuje tu, která o ní hovoří jako o jistém druhu „pomatenosti bez horečky, kterou obvykle doprovází strach a bezdůvodná sklíčenost.“²³⁰ Dále poukazuje na odlišnosti mezi melancholií a šílenstvím, nicméně uvádí i definice, které tyto dvě záležitosti slučují a sám se k nim na mnoha místech své knihy přiklání.²³¹ Stejně tak činí i s ohledem na další základní rozlišení mezi melancholií jakožto sklonem (dispozicí) a melancholií jakožto stavem (habitem).²³² Obecně uznávané teorie a způsoby léčby však zároveň doplňuje o poznatky z alternativních tradic (například myšlení Paracelsovo) a z neučené sféry folklórní.²³³ Pasáže knihy, které se melancholii věnovaly z lékařského hlediska, se vyznačovaly větší přístupností než učené

²²⁸ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 9.

²²⁹ *Anatomie melancholie*, s. 193.

²³⁰ Tato definice zároveň teoreticky odlišuje melancholii od šílenství, bláznovství a zuřivosti a také od běžných vášní. (*Anatomie melancholie*, s. 183-184). Burton také souhlasí s představou obsaženou v hippokratovském aforismu 6,23, která za příčiny melancholie stanovuje dlouhotrvající strach a špatnou náladu. (BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006, K. Thein: „Celý svět je šílený“: *Sir Robert Burton a jeho Anatomie melancholie*, s. 317).

²³¹ Burton šílenství a melancholii ztotožňuje zejména ve své předmluvě a jak bude ukázáno později, tento krok byl nezbytný pro konstrukci jeho představy o *melancholickém světě*.

²³² Burton v jedné z úvodních kapitol vysvětluje, že melancholie, která je sklonem, je pouhou přechodnou záležitostí a pod tento termín lze zahrnout veškeré projevy smutku, strachu, trápení duše a různé nálady. Melancholie jakožto sklon se tak v podstatě týká všech lidí, nicméně nejedná se o vážný stav a melancholii v pravém slova smyslu. Naproti tomu, lékař by se měl zajímat o skutečnou podobu melancholie, která je habitem, neboli chronickou a trvalou chorobou a přirozeností člověka. (*Anatomie melancholie*, s. 179-182).

²³³ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 10.

práce tehdejších lékařů, zpravidla psané pouze v latině.²³⁴ I z toho důvodu byly dostupnější širšímu publiku.²³⁵

To, v čem můžeme pozorovat jistý Burtonův přínos pro lékařskou tradici, je jeho již zmiňovaná snaha o co nejširší pojetí a klasifikaci melancholické choroby. *Anatomie melancholie* značně překračovala rozsah běžných lékařských pojednání a svým čtenářům poskytovala popis mnoha podob a variant melancholie, které byly často doplněny popisem konkrétních případů.²³⁶ Spolu s tím občas přehlížel a porušoval dříve stanovené rozlišení či klasifikace, jak bylo zmíněno výše.²³⁷ Jeho počínání mělo za důsledek to, že čtenáři mohli jednak nabýt dojmu, že převážná část tělesných i duševních (emocionálních) projevů jsou jistým způsobem spojeny s melancholií a současně s tím se tedy týkají téměř každého člověka.²³⁸ Tato skutečnost byla v souladu s Burtonovou představou o *melancholickém světě* (která bude podrobněji rozebrána v podkapitole 4.1. *Burtonův melancholický svět*) a dodávala jí na kredibilitě. Zároveň umožňovala teoretické přiblížení lékařského přístupu k přístupům odlišným a jeho jistou transformaci. Burton, který nikdy nebyl povoláním lékař, se netajil svým částečně skeptickým postojem k lékařské vědě, o které se domníval, že není schopna poskytnout úplný popis a léčbu melancholie.²³⁹ Jeho skepticismus vycházel z názoru, že melancholie se týká jak stránky tělesné, tak stránky duševní a proto ten, kdo, se jí zabývá a snaží zbavit, se musí zaměřit na obě oblasti. Z toho důvodu se vedle tradiční lékařské léčby, jež se primárně zaměřovala na tělo, obrací i na jiné přístupy a tradice, které mohly medicínu doplnit či naopak samy převzít něco z lékařské praxe. Je to právě toto

²³⁴ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 79-81.

²³⁵ Nicméně je třeba brát v potaz, že Burtonovu knihu mohly v tomto období číst pouze vyšší či střední vrstvy společnosti. Pro nejnižší vrstvy musela být z finančních důvodů a s ohledem na gramotnost a základní erudovanost spíše nedostupná. Přesná cena Burtonovy knihy není známá (podle jednoho zdroje to bylo 11 šilinků, přičemž první vydání mohlo mít přibližně poloviční cenu než vydání poslední), nicméně lze odhadovat, že mnoho obyvatel si ji nemohlo dovolit, zejména ta pozdější vydání, která měla podobu *folia*. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 35; *Notes on English Retail Book-prices, 1550–1640*, The Library, 5th series, 5 (1950), s. 83–112 (90)).

²³⁶ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 10.

²³⁷ Například tím, že překračoval hranici stanovenou mezi melancholií a šílenstvím, dosáhl toho, že záležitosti spojované s druhou duševní chorobou mohly být dávány do souvislosti s melancholií. Stejně tak narušení odlišení lékařsky klasifikovaného typu melancholie jakožto habitu od melancholie, která je pouhým dočasným sklonem (a tedy ne závažnou chorobou), mu umožnilo pojmout popis i léčbu melancholie mnohem šířeji. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s.127).

²³⁸ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 10.

²³⁹ Zároveň obhajuje své rozhodnutí věnovat se melancholii po způsobu lékařském, přestože nebyl odborným lékařem: „[...] proč by se obyčejný teolog, který je stížen melancholií a jehož jediný zisk plyne z prodávání úradů, nemohl zabývat lékařstvím.“ (*Anatomie melancholie*, s. 51-52) A dále říká: „[...] jsem povoláním teolog a náklonností svého ducha lékař.“ (*Anatomie melancholie*, s. 53).

narušení a smazávání hranic jednotlivých přístupů, které z Burtona činí originálního a inovativního myslitele.

3.2. Burton a přírodní filozofie a magie

Jak již bylo řečeno, v Anglii 16. a 17. století zřejmě nebylo výjimkou, aby se teolog a duchovní zajímal o oblast přírodní filozofie a dokonce jí využíval k řešení teologických otázek.²⁴⁰ V přírodní filozofii se střetával dominantní proud založený na aristotelském naturalistickém a materialistickém myšlení (jež mělo blízko k tradičnímu lékařství) a zároveň nové přístupy spojené jednak s vědeckými objevy, s okultními vědami a také s novoplatónským myšlením a přírodní magií, která v sobě zahrnovala disciplíny jako byla astrologie, alchymie, astronomie, fyzika, botanika, lékařství a další mystické či duchovně-náboženské záležitosti.²⁴¹ S ohledem na melancholii se první přístup vymezoval vůči existenci nadpřirozených sil a příčiny melancholie hledal v působení černé žluči, zatímco přístup druhý zahrnoval představu o vnějších, působných silách, jež mohou být příčinou různých stavů a rozpoložení člověka. Do druhého přístupu je možno zařadit i koncept melancholického génia.

Burtonovi se podařilo balancovat mezi aristotelským naturalismem (který se například v lékařství projevoval zavržením nadpřirozených či náboženských aspektů melancholie), zájmem o démonologii či spojení melancholie a prvotního hříchu (tedy stanovisko teologické) a zájmem o studium planetárních vlivů na člověka (stanovisko zejména novoplatónské či okultní). Tento přístup byl opět odrazem jeho širokého pojetí melancholie, kterou chápal jako chorobu těla i duše.²⁴² Nicméně je patrné, že se ve svém vědeckém počínání blížil spíše skeptičtějšímu, naturalistickému stanovisku, kdy působení nadpřirozených sil (například vesmírných těles) sice uznával, ale nepřikládal jim takovou důležitost v porovnání s lékařskou a teologickou teorií. Astrologický diskurz tak využívá spíše metaforicky k dokreslení jeho představ o melancholickém světě a lidech („[...] *stvořeních, která jsou saturnská, melancholická* [...]“)²⁴³ či obhajobě svého počínání („[...] *Pánem mého zrození byl kulminující Saturn* [...]“).²⁴⁴ V pododdílu nazvaném *Hvězdy jako*

²⁴⁰ *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 296.

²⁴¹ *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*, s. 292.

²⁴² *Anatomie melancholie*, s. 53.

²⁴³ *Ibid.*, s. 108.

²⁴⁴ *Ibid.*, s. 27.

příčina sice zmiňuje představu astrologů i některých galénských lékařů, že příčinou melancholie (a jiných chorob) mohou být nebesa či planety, ale rovnou se staví na stranu těch, kteří působení těchto entit zavrhnou či jim ubírají na důležitosti. Sám pak říká: „[...] hvězdy působí náchylnost, ale k ničemu nemohou přinutit; [...] moudrý člověk se jim může vzepřít; [...] ale ten, kdo vládne hvězdám, je Bůh.“²⁴⁵ V tomto a další tvrzeních je pak patrná jeho snaha sjednotit (nebo alespoň využít) lékařský naturalismus (hraničící až s ateismem) a stanovisko křesťanské.

3.3. Burton teolog a duchovní lékař

V této podkapitole v krátkosti vyložím Burtonovo teologické stanovisko a způsob, jakým se v jeho přístupu k melancholii prolíná teologická a lékařská tradice. Budu přitom vycházet z prací M. A. Lundové (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England* a *Robert Burton The Spiritual Physician: Religion and Medicine in the Anatomy of Melancholy*),²⁴⁶ která nabízí promyšlený argument spočívající v tom, že Burtonova teologická perspektiva a pojetí melancholie jsou v rámci *Anatomie* podřízeny jeho představě o praktické duchovní léčbě melancholického čtenáře, která se zároveň promítá do jeho autorského stylu a strategie. Pochopení Burtonova vztahu k církevní doktríně a teologickým otázkám týkajícím se melancholie tak vyžaduje porozumění jistého obecnějšího a hlubšího záměru tohoto autora.

Burton sloužil po určitou část svého života jako kněz v oxfordském *St Thomas the Martyr's Church* a poté jako pastor ve vesnickém sboru v Seagrave. Byl tak příslušníkem anglikánské církve, která se po částečném přijetí reformace do značné míry opírala o učení Kalvínovo.²⁴⁷ Nicméně při čtení těch pasáží *Anatomie*, které se věnují melancholii z

²⁴⁵ *Anatomie melancholie.*, s. 200.

²⁴⁶ LUND, Mary Ann. *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England. Reading 'The Anatomy of Melancholy'* [online]. [cit. 2018-04-19] Leiden: Cambridge University Press, 2010; (dále *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*); LUND, Mary Ann. *Robert Burton the Spiritual Physician: Religion and Medicine in "The Anatomy of Melancholy"*. *The Review of English Studies*[online]. Oxford University Press. 2006, 57(232), s. 665-683; (dále *Robert Burton the Spiritual Physician*); LUND, Mary Ann. *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy* [online]. *Studies in Philology*; 2008, Vol. 105 Issue 4, s. 533; (dále *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*).

²⁴⁷ Rozhod s katolickou církví započal anglický král Jindřich VIII. roku 1533, samotnou reformaci pak započal o několik let později canterburský arcibiskup Thomas Cranmer, který se opíral především o kalvinistické myšlení a jeho představitele na kontinentu. (FILIPÍ, Pavel. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 4., dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 141) Církev se však nereformovala do takové míry jako v některých jiných zemích, stále si ponechávala biskupské zřízení a byla silně propojena s panovníkem a parlamentem. To vedlo ke snahám o radikálnější reformaci a vznik puritánského hnutí, které se nejvíce prosadilo v polovině 17. století, nicméně pouze na

teologického hlediska a zasazují danou problematiku do křesťanského myšlení – zejména tedy část věnující se náboženské melancholii a její závěrečná kapitola nesoucí název *The Cure of Despair (Lék proti zoufalství)*²⁴⁸ –, vychází najevo, že jeho pozice je značně nestálá a nejasná, v jistých zásadních otázkách se odklání od ortodoxní církevní doktríny a zároveň, že autor přichází s novým přístupem k melancholii, který u tehdejších anglikánských duchovních v podstatě neměl obdoby. Novost a radikálnost jeho přístupu spočívala především v tom, že jednak propojil tradiční křesťanskou představu o duchovním zoufalství (sužovaném, hříšném svědomí) s konceptem melancholie a zároveň vyzdvihoval možné tělesné příčiny tohoto duševního a duchovního stavu.²⁴⁹ Oba tyto kroky se pak odrazily v představě o léčbě melancholie, která měla být kombinací léků aplikovaných na tělo i duši. Tím se zasloužil o bezprecedentní propojení lékařské a teologické (případně mravně filozofické) teorie.

O Burtonově novátorském přístupu lze hovořit jako o *medikalizaci teologie a teologizaci medicíny* (tyto pojmy přebírám od autorů M. A. Lundové a A. Gowlanda, avšak používám je ve volnějším významu). Burtonova *medikalizace teologie* spočívala v tom, že za příčiny různých duchovních neřestí, neštěstí a pochybení začal označovat tělesné, respektive šťávé složky člověka.²⁵⁰ Tím se výrazně odlišil od obecného přístupu novověkých lékařů, kteří byli jen zřídka ochotni otevřeně tvrdit, že by hnutí duše mohly být *přímo* ovlivněny tělesnými kvalitami.²⁵¹ V důsledku toho mohl pak hovořit o způsobech léčby duševních chorob či neřestí, které by byly zaměřeny na tělesnou stránku člověka. Na tuto *medikalizaci teologie* (a zároveň i mravní filozofie) je pak možno pohlížet jako na jeden ze symptomů počínající materializace věd.

Nicméně je třeba mít na paměti, že Burton byl přeci jen více křesťanským duchovním a humanistou než zastáncem sekularizace a materializace myšlení. Z toho důvodu je mnohem zajímavější jeho počínání, které zde nazývám *teologizací medicíny*. V

krátkou dobu, po které nastalo opětovné nastolení „umírněné“ podoby reformace. (FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 4., dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 141-142).

²⁴⁸ (Překlad autora). *The Anatomy of Melancholy*, Part. 3. Sec. 4. Mem. 2. Subs. 6, s. 648-661.

²⁴⁹ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 129, 130; *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 539, 540; *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 11-12.

²⁵⁰ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 12.

²⁵¹ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 12. V předchozích kapitolách bylo ukázáno, že v hippokratovsko-galénské lékařské tradici (humorální teorii) byly přítomné představy o tom, že šťávy nepřímo (například skrze představivost a paměť) ovlivňují i povahu, rozpoložení jedince a jeho duševní pochody a stavy.

nejobecnějším smyslu znamenalo to, že vyzdvihoval a rozpracoval duchovní aspekt melancholie. Ten se nejprve objevuje v části knihy, kde je za první příčinu melancholie označován sám Bůh, a dále v pasážích, kde Burton zmiňuje, že jediným a posledním lékem proti melancholii je podřízení se Bohu a prosba o slitování.²⁵² Spolu s tím se ztotožňuje s představou, že melancholie má jistou souvislost s prvotním hříchem (je jeho důsledkem či projevem).²⁵³ Tyto představy jsou však ještě v téže sekci knihy zatlačeny do pozadí jinými přístupy a teoriemi, zejména těmi lékařskými a Bůh se v textu objevuje spíše implicitně a netematicky.²⁵⁴ Nejvíce se tak Burtonův teologický přístup projevil v závěrečné sekci třetí části *Anatomie*, která obsahuje jeho koncept tzv. *náboženské melancholie*. Do tohoto konceptu, který byl v jeho době skutečně unikátní a který někteří současní autoři považují za Burtonův nejoriginálnější a nejhodnotnější myslitelský počín, zahrnoval veškeré způsoby nesprávného vztahování se k Bohu, tedy odklon od pravé lásky k Bohu.²⁵⁵ Touto podobou melancholie tak nazýval veškeré projevy heretické, modlářské, pověrečné, ateistické a projevy bezbožnosti či přehnané zbožnosti, které v jeho pojetí nabývají podoby šílenství a melancholického poblouznění.²⁵⁶ V rámci tohoto konceptu se pak zabývá náboženským *zoufalstvím*, kterému jsem se věnoval v podkapitole 2.2. *Vášeň duše, humanismus a mravní filozofie*. Burton jej ztotožňuje s melancholickým stavem a je to právě tato část jeho díla, kde je patrný jeho odklon od tradiční církevní doktríny v tehdejší anglickém království.

Podle M. A. Lundové měla být pasáž, která se zabývala lékem proti zoufalství, jakousi alternativou k pojednáním a léčebným (útěšným) textům, které nabízeli tehdejší kalvinističtí duchovní. Burton se od jejich teologického přístupu lišil tím, že za příčiny duchovního zoufalství nepovažoval pouze hříšné představy, d'áblovo působení či Boží hněv, ale zároveň i působení a nerovnováhu šťáv.²⁵⁷ Sjednotil tak koncept duchovního zoufalství a světského utrpení, jež má původ v těle. Zároveň se na úrovni duchovního

²⁵² Burton píše: „Obecné příčiny [melancholie] jsou buď nadpřirozené, anebo přirozené. Nadpřirozené pocházejí od Boha a Jeho andělů, anebo, připustí-li to Bůh, od ďábla a jeho pomocníků.“ (*Anatomie melancholie*, s. 196) Na konci této kapitoly pak tvrdí: „Pomoci může jen Bůh; jinak jsou naše nemoci neléčitelné a naše nouze bez konce.“ (*Anatomie melancholie*, s. 199).

²⁵³ Burton píše: „Tento nejušlechtilější tvor [člověk] však – běda, jak nešťastná a smutná proměna, [...] odpadl od toho, čím byl, ztratil své postavení, stal se z něj *miserabilis homuncio*; [...] je do té míry zastřen svým pádem [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 170) A dále: [...] příčinou smrti a nemocí a všech časných i věčných trestů byl hřích našeho prarodiče Adama [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 171).

²⁵⁴ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 127.

²⁵⁵ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 11.

²⁵⁶ *Anatomie melancholie*, s. 296-297.

²⁵⁷ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 12.

léčitele vymezoval vůči jejich představě o povaze, léčbě či utěšení takového stavu zoufalství. Jeho kritika se nejvíc dotýkala otázek predestinace (předurčení ke spáse či zatracení), která jsou úzce spojena s pocitem zoufalství, jež mohou lidé pociťovat. Před tím než Burton poskytne svůj vlastní pohled na danou záležitost, vybízí své čtenáře, aby se seznámili s učením věhlasných kalvinistických autorit, kterými byli například W. Perkins, R. Bolton, R. Baxter či podrobněji zmiňovaný T. Bright. Podle M. A. Lundové je však tato jeho výzva spíše jakousi praktickou pojistkou toho, aby později, v důsledku vlastních myšlenek a názorů, nemohl být nařčen z hereze.²⁵⁸

Zásadní myšlenka kalvinistických duchovních, se kterou se Burton rozcházel, spočívala v tom, že Boží spása a pomoc je určena pouze vyvoleným křesťanům, kteří se kají a projevují pokoru. Zastánci tohoto učení věřili, že každý člověk byl předem předurčen (buď před stvořením světa nebo po prvotním hříchu) ke spáse či zatracení, přičemž útěcha mohla být poskytnuta pouze těm, kteří náleželi do první skupiny a u kterých bylo možno pozorovat známky takového vyvolení.²⁵⁹ Burton tuto privilegovanost odmítá – dokonce dodává, že může být příčinou ještě hlubšího zoufalství – a místo toho nabízí pozitivnější stanovisko (přibližující se více učení Lutherově a Arminiově představě o univerzální spáse) a spolu s tím i jinou pastorační strategii.²⁶⁰ V jeho pojednání o spáse a útěše zoufalství je patrná snaha zahrnout co nejširší spektrum lidí: odmítá striktní rozlišení mezi vyvolením a zatracením, zabývá se hříchy mírnými i velmi závažnými, dále stanovuje, že všichni ti, co věří, mají šanci na spasení a tím dává čtenářům mnohem silnější důvod k naději, že spasení a záchrana se týká i jich.²⁶¹

²⁵⁸ *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 542-543.

²⁵⁹ *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 537, 541, 543. Teologická představa, že osud člověka s ohledem na spasení či zatracení byl Bohem určen před stvořením světa, se označuje pojmem *supralapsarianismus*. Vedle toho však existovala i představa (*sublapsarianismus*), že Bůh některé lidi vyvolil a některé zatratil až teprve po prvotnímu hříchu. Burton se přikláněl k první variantě (která se objevovala jak v kalvínském, tak luterském učení), nicméně odmítal Kalvinovu představu o striktním a nevratném odsouzení zatracenců (tzv. *dvojí predestinace*), která byla povětšinou vlastní anglikánské církvi a věřil, že i pro hříšníky existuje naděje ve spasení. (*Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 543, 556).

²⁶⁰ M. A. Lundová poukazuje na to, že Burton v tomto ohledu do značné míry (otevřeně i skrytě) čerpal z učení dánského luterského teologa Nielse Hemmingsena, zejména pak z jeho chápání predestinace obsažené v knize *Antidotum*, kterou Burton vlastnil. (*Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 533, 543, 546-547). Vůči učení Lutherově se zas vymezuje ve vztahu ke (ne)svobodné vůli. Přichází s konceptem, ve kterém je člověk uschopněn k jisté proměně své životní situace, která se zdá být (například v případě melancholického onemocnění) nešťastná a vyžadující nějaký vlastní zásah. Taková představa pak člověka pozitivně motivuje a ulehčí mu jeho léčbu. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 12).

²⁶¹ Burton čtenáře vyzývá, aby „[...] doufali v to nejlepší.“ (Překlad autora). („[...] whom he loves (I say) he loves to the end; hope the best.“). (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 3. Sec. 4. Mem. 2. Subs. 6., s. 659).

Burtonova teologická pozice je tedy nejednoznačná – na jednu stranu se odvolává na tradiční učení své církve a v určitých otázkách se s ním ztotožňuje (například vyzdvihuje důležitost pokání s ohledem na možnost útěchy), ale na druhou stranu v podstatě zastává i doktrínálně opačné stanovisko (luterské a arminianistické učení) a zároveň, v jiných částech knihy, dává duchovní útrapy do spojitosti s lékařsky klasifikovanou melancholií. Podle M. A. Lundové lze tento rozpor vysvětlit, jestliže na Burtonovy teologické představy budeme nahlížet jako na podřízené a sloužící jeho autorskému záměru. Ten je třeba chápat jako v posledku praktický, pastorační, neboli léčebný. Burtonovi jde především o poskytnutí duchovní útěchy a úlevy svým čtenářům, a proto své pojednání o zoufalství, které chápe jako variantu melancholické choroby (náboženské melancholie) a které prezentuje na mnoha rozličných příkladech, píše tak, aby bylo přístupné co nejširšímu spektru lidí.²⁶² Na tu část jeho knihy, která se zabývá náboženskou melancholií a zejména pak na kapitulu *The Cure of Despair (Lék proti zoufalství)*, můžeme pohlížet jako na útěšný text. Jeho poselství mělo mít pozitivnější obsah než texty z per jeho současníků a v tomto ohledu pro něj teologické stanovisko nehrálo takovou roli. Stejně tak hranice mezi lékařským a teologickým přístupem, kterou se do té doby ani jeden tábor neodvažoval překročit, pro něj nebyly nepřekonatelnou překážkou.

3.4. Burton mravní filozof

Burtonův zájem o otázky mravní filozofie byl značný a stejně jako v oblasti teologie, i zde nebyl pouhým věrným následovníkem tradice, ale také myšlenkovým inovátorem. Jeho nejvýznamnějším počinem bylo to, že po vzoru Nicholase z Modruše zasadil koncept melancholie do tradice léčby vášní duše a dodal mu tak mravně-filozofický rozměr, který do té doby postrádal. Jestliže jsem v minulé podkapitole hovořil o *teologizaci medicíny*, v tomto případě jde o jisté prolnutí lékařské teorie a etiky. To spočívalo v označení vášní duše za jednu z příčin (a zároveň projevů) melancholické choroby a sloučení lékařské melancholie s mravně-filozofickým konceptem šílenství (bláznovství).²⁶³ Melancholické vášně získaly v jeho pojetí status patologických záležitostí, které vyžadují důkladnou

²⁶² *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 18.

²⁶³ Burton píše: „Bláznovství, melancholie, šílenství jsou jedna jediná choroba, třeštění je společné jméno všech.“ (*Anatomie melancholie*, s. 56). *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 11.

léčbu.²⁶⁴ Jeho *medikalizace mravní filozofie* pak naopak stanovovala, že nectnostný stav duše (mající podobu melancholických vášní) je způsobován černou žlučí a je tedy možné jej léčit po způsobu lékařském.²⁶⁵ Oba tyto teoretické kroky pak Burtonovi umožnily nabídnout nový způsob léčby melancholické choroby.

Burton se vášněmi duše zabýval ve velké míře a jeho pozoruhodný rozbor a klasifikace jistě napomohly zvýšenému zájmu o jeho knihu v následujících letech. Ve svém pojetí se shodoval s názorem, že vášně jsou, stejně jako melancholie, důsledkem prvotního hříchu a způsobují zkaženost (upadlost) člověka, a proto je třeba je zkoumat a léčit.²⁶⁶ Vášním věnoval značnou část sekce nazvané *Příčiny melancholie*, ve které je dokonce označil za hlavní příčinu této choroby.²⁶⁷ V jiné části knihy zároveň zdůrazňuje spojení těchto dvou záležitostí: „[...] všichni lidé jsou zmítáni vášněmi a nejvíce pak melancholici, kteří jsou narušeni působením vlastních šťáv [...].“²⁶⁸ V jeho koncepci vášní a melancholie hraje opět důležitou roli představa o vzájemném působení duše a těla – zjednodušeně řečeno: tělo působí na duši skrze šťávy (výpary šťáv a hybné duchy) a naopak rozumová část duše společně s vůlí může ovládat a kontrolovat tělo.²⁶⁹ V případě melancholické choroby, kterou působí vášně, jsou však některé složky duše (rozum a představivost) narušeny. V předchozích kapitolách bylo ukázáno, že zejména představivost byla v tomto ohledu centrem zájmu jak duchovních, tak humanistických autorů, přičemž byla často považována za jakýsi most mezi tělesnou a duchovní stránkou člověka. Burton v tomto

²⁶⁴ Burton se pozastavuje nad tím, že se lidé nestarají o duševní zdraví stejně jako o zdraví tělesné: „[...] trpíme-li nějakým tělesným neduhem, posíláme pro lékaře, ale nemoci myslí ani nebereme na vědomí.“ (*Anatomie melancholie*, s. 95).

²⁶⁵ *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 11-12.

²⁶⁶ HARRISON, Peter. *The Fall of Man and the Foundations of Science*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 151, 181.

²⁶⁷ Tato sekce se nachází v prvním oddílu *Anatomie melancholie*. Obecně jsou vášně rozebírány v kapitolách *Passions and Perturbations of the Mind, how they cause Melancholy, Of the force of Imagination a Division of Perturbations* a v několika následujících kapitolách jsou rozebrány některé konkrétní typy vášní a jejich příčiny. Burton s ohledem na příčiny melancholie (kterými se v této části knihy zabývá) tvrdí toto: „[...] so I may say of these causes; to him that shall require which is the greatest, every one is more grievous than other, and this of passion the greatest of all.“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 1. Sec. 2. Mem. 3. Subs. 1., s. 157).

²⁶⁸ (Překlad autora) „[...] all men are subject to passions, and melancholy above all others, as being distempered by their innate humours [...].“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 2. Mem. 6. Subs. 1., s. 327) V kapitole *Consolatory Digression (Útěšná odbočka, která pojednává o léčích na všechny druhy nemocí)* Burton poskytuje tradiční výčet příčin vášní duše: chudoba, smrt přítele, ztráta svobody, uvěznění, onemocnění, závist, nenávisť a mnoho dalších. (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 3. Mem. 1 Subs. 1, s. 342).

²⁶⁹ Burtonova koncepce duše vychází z učení Aristotelova. (*Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 24).

ohledu nebyl výjimkou.²⁷⁰ V jeho pojetí působí představivost na tělo a neblahým způsobem ovlivňuje úsudek a mravní mínění. Může však být napravena správným užíváním rozumu a vůle a z toho důvodu na ni Burton zaměřuje své mravní, rozumové poučky a rady, které ji mají zbavit falešných a škodlivých představ.²⁷¹ Napravení představivosti a uklidnění vášní pak mělo být zásadním krokem v rámci léčby melancholie.²⁷²

Burtonovy léčebné rady a argumenty byly obsaženy především v druhém oddílu knihy v kapitolách *Perturbations of the mind rectified, A Consolatory Digression, containing the Remedies of all manner of Discontents a Against Melancholy itself*. Svým obsahem v podstatě odpovídaly humanistickým útěšným textům zaměřeným na uklidnění vášní duše, které kombinovaly antické a křesťanské metody, nicméně s ohledem na to, že jejich konečným předmětem zájmu byla melancholie, musely obsahovat poněkud důmyslnější způsob léčby. Burton tak využívá tradičních filozofických a rétorických strategií, které měly napravit falešné představy (o své situaci, o světě), posílit vůli a dostat vášně pod kontrolu rozumu a napomoci sebe-poznání a sebe-ovládnutí člověka.²⁷³ Zároveň je doplňuje o poznatky galénského učení (beroucí v potaz psychosomatickou povahu melancholie) a s ohledem na tělesné, šťávkové příčiny melancholických vášní, doporučuje zaměřit léčbu i na tělo postiženého.²⁷⁴

Burtonova útěšná strategie je opět eklektické povahy.²⁷⁵ Od tradičních textů se liší v tom, že obsahuje rozpolcené i protikladné argumenty a je v ní patrná určitá ironie a skepse autora, které – jak bude ukázáno v následující podkapitole – hrají v jeho díle podstatnou roli. Jedním z (ne zcela pozitivních) závěrů jeho útěchy je pak to, že vášně, jež jsou zde

²⁷⁰ Takto uvažovali například P. Pomponazzi, M. de Montaigne či F. Bacon. Burton dále sjednocuje představivost (*virtus imaginativa*) a fantazii (*phantasia*). (*Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 13).

²⁷¹ *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 23-24.

²⁷² „Whosoever he is that shall hope to cure this malady in himself or any other, must first rectify these passions and perturbations of the mind: the chiefest cure consists in them.“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 2. Mem. 6. Subs. 1., s. 327) Burton zároveň zdůrazňuje důležitost léčby duše, když cituje Platóna říká: „[...] if the mind be not first satisfied, the body can never be cured.“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part 2. Sec. 2. Mem. 6. Subs. 1., s. 327).

²⁷³ *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*, s. 25-27. Burton doporučuje například epikurejskou a Montaigneho léčbu spočívající v odvedení pozornosti duše od zlého k něčemu příjemnému: „[...] recreate thy mind by some contrary object, with some more pleasing meditation divert thy thoughts [...]“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 2. Mem. 6. Subs. 1., s. 329).

²⁷⁴ Obdobné doporučení poskytoval i zmiňovaný Nicholas z Modruše či F. Bacon. (*Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*, s. 11-12).

²⁷⁵ Kombinaci různých útěšných strategií a přístupů prováděl například i Seneca, který využíval jak stoických argumentů, tak argumentů z myšlení peripatetického. Viz MANNING, C. E. *The Consolatory Tradition and Seneca's Attitude to the Emotions. Greece & Rome* [online]. 1974, (Vol. 21, No. 1), s. 71-81.

chápany jako spravedlivý trest za prvotní hřích lidstva, není možné účinně potlačit či odstranit za pomoci racionálních a filozofických argumentů. Na místo toho je třeba je rozptýlit a odvést pozornost mysli na něco jiného, například provádět jistou činnost – sám Burton tvrdí, že *píše* (tedy vykonává činnost) proto, aby se zbavil své vlastní melancholie.²⁷⁶ Radikální podobu této představy pak předvádí v závěrečné kapitole této sekce knihy, jež nese název *Against Melancholy It Selfe* a která se svým obsahem v podstatě rozchází se zbytkem knihy. Burton nejprve provede jistou chválu melancholie, když ji označí za zdroj ctností, vědění a dokonce blaženosti, čímž si připraví půdu pro závěr, který působí jako jistá parafráze (či parodie) na křesťanskou představu útěchy spočívající v příslibu Božího království či Platónovy přípravy na svět idejí: podle Burtona je lidský život únavný a plný strastí a tudíž se člověk může rozptýlit a uklidnit představou smrti, jež bude vysvobozením od tohoto stavu a to, co přijde po ní, bude pravým opakem současné situace.²⁷⁷ Jinými slovy, trpící melancholik bude šťastným, poblouzněný šílenec bude nositelem pravého vědění. Útěcha tedy spočívá v tom, že s ohledem na to, co přijde po smrti, melancholie a šílenství nejsou tak špatné, jsou dokonce lepší než radost a vzdělanost.²⁷⁸ Bylo by však pošetilé brát tento závěr bez jeho ironického nádechu (patrně inspirovaného v Erasmově *Chvále bláznivosti*), zejména s ohledem na zbytek jeho díla, které rezignovanost na život nepřipouští a je prostoupeno autorovým záměrem melancholii vyléčit, nikoliv se s ní pouze smířit.

²⁷⁶ Burton spolu s Rhazesem tvrdí: „[...] není větší příčiny melancholie než nečinnost a není na ni lepšího léku než zaměstnání, [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 30). Hippokratovými slovy to následně potvrzuje: „[...] lidem neškodí nic více než lenost a lhostejnost.“ (*Anatomie melancholie*, s. 69). Na jiném místě pak dodává: „[...] bylo mým úmyslem, [...] psaním ulehčit své mysli; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 31). A následně píše: „If our present weakness is such, we cannot moderate our passions in this behalf, we must divert them by all means, by doing something else, thinking of another subject.“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 3, Mem. 5., s. 374) O kus dále zmiňuje, že například obyvatelé českého království svůj smutek rozptylují pitím: „[...] if it unseasonably seize upon them, Danes, Dutchmen, Polanders and Bohemians drink it down, our countrymen go to plays [...]“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 3, Mem. 5., s. 374) Jedním ze způsobů, kterým Burton uplatňuje tuto metodu, je jeho zabývání se *melancholií lásky*, které se věnuje ve třetí části knihy a v každém dalším vydání jí poskytuje více a více prostoru. (*The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 287) Tento způsob útěchy čtenáře a zároveň terapie samotného autora spočívající v provozování jisté činnosti a rozptýlení mysli se projevil například v Boccacciově *Dekameronu* (1349-1353) či v Montaigneho Esejích, *On Diversion* (1580-1595). K tomuto tématu viz *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition*, s.15, 19-21; *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 252-253. Burton se zároveň řadí mezi ty autory útěšných textů (Cicero, Boëthius), kteří píšou i kvůli tomu, aby se zbavili vlastního zármutku.

²⁷⁷ *The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 3, Mem. 8., s. 385-386; *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition*, s. 16; *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 287.

²⁷⁸ Burton píše: „[...] better to be sad than merry, better to be foolish and quiet, quam sapere et ringi, to be wise and still vexed; better to be miserable than happy: of two extremes it is the best.“ (*The Anatomy of Melancholy*, Part. 2. Sec. 3. Mem. 8., s. 386).

Dalším specifikem jeho útěšných (i dalších) částí knihy je to, že zahrnují i sociální a politická témata, která jsou dokladem toho, že Burtonův zájem o léčbu vášní a melancholie byl spojen s jeho humanistickou snahou o nastolení řádu a harmonie ve společnosti.

3.5. Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora

Burtonova mravní a duchovní útěcha obsažená v *Anatomii* jde ruku v ruce s ventilací jeho vlastní nespokojenosti a s konstruktivní kritikou společenských a politických poměrů tehdejší Anglie a evropského kontinentu. Podle tradiční aristotelské klasifikace se tak v jeho mravní filozofii slučuje oblast etiky s politikou a hospodářskou správou (oiconomia). Jeho počínání zároveň reflektuje jednu ze zásadních otázek, která je ve filozofické tradici přítomná přinejmenším od dob Sókrata – tedy, zda se má filozof a učenec podílet na veřejném životě či zůstat v ústraní, zda se má oddat *vita activa* či *vita contemplativa*. V Burtonově autorské činnosti se prolíná silný humanistický zájem o blaho a „zdraví“ okolního společenství a lamentace nad jeho vlastní životní situací, která v něm vzbuzuje obavy a roztrpčení nad tím, že je postavení učence a stav vzdělanosti obecně v úpadku.²⁷⁹ Nepřímo tak vyjadřuje skeptický postoj, zda je vůbec možné naplnit humanistický program směřující k harmonické společnosti opřené o dobré zákony, ctnostného panovníka a vzdělané obyvatelstvo. Zároveň je tato část jeho myslitelské pozice pravděpodobně nejvíce propojená s literárním aspektem knihy a rétorickou, autorskou strategií.²⁸⁰

Burton provádí svou rozsáhlou kritiku zejména v předmluvě nesoucí název *Démokritos Junior svému čtenáři* – jeho břitký komentář zasahuje všechny vrstvy a oblasti společnosti, nejvyšší představitele politického těla nevyjímaje. Ve shodě s humanistickou

²⁷⁹ Burton líčí neslavné postavení učence, které se od dob Démokritových zhoršilo, takto: „Kdyby [Démokritos] viděl učence, který se hrbí před nevzdělaným vesničanem a posluhuje mu kvůli teplému jídlu, písaře, který je lépe placen za sepisování smluv, a sokolníka, který za den dostane víc než nějaký filozof za rok a za hodinu je odměněn lépe než učenec za dvanáct měsíců bádání; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 92).

²⁸⁰ K Burtonově autorské strategii v *Anatomii melancholie* viz LUND, Mary Ann. *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England. Reading 'The Anatomy of Melancholy'* [online]. [cit. 2018-04-19] Leiden: Cambridge University Press, 2010. M. A. Lundová rozebírá vztah mezi čtením *Anatomie* a léčbou melancholie, přičemž argumentuje, že Burtova kniha neměla podobu pouhého lékařské, duchovního či útěšného textu, ale že měla, dle jejího autora, fungovat jako působné zaklínadlo (epôdê), které bude mít na čtenáře transformativní účinek a zbaví ho jeho chorobného stavu. Burton v tomto, dle autorky, odkazoval na tradiční, antickou představu o magické a léčebné síle jazyka, což nejlépe dokazuje pasáž ve které přirovnává svou knihu k válečnému bubnu vyrobeného z kůže Jana Žižky: „A jako si velký vojevůdce Žižka přál, aby po jeho smrti vyrobili z jeho kůže buben, protože doufal, že jeho zvuk obrátí nepřátele na útěk, ani já nepochybuji o tom, že tento spis, bude-li předčítán anebo čten, až už tady nebudu, zažene melancholii právě tak jako Žižkův buben, který děsil jeho nepřátele.“ (*Anatomie melancholie*, s. 54).

tradicí vidí jednu z příčin chaosu a konfliktů ve společnosti v působení nadměrných vášní a nedostatku mravnosti jak u běžných obyvatel, tak vládnoucích vrstev. V části knihy týkající se *náboženské melancholie* je kritika obrácena i proti církvi a úpadku duchovního života obyvatel. Celkově Burton vykresluje (obdobně jako mnoho humanistických autorů) okolní svět jako upadlý a vyžadující nápravu a reformu (politickou, hospodářskou i duchovní). Na základě jeho představy o souvislosti mezi vášněmi a melancholií pak jednotlivým problémům a projevům úpadku dává přívlastek „melancholické“ a zasazuje je do své koncepce *melancholického světa*, o které bude více pojednáno v následující kapitole.

Sám je však, vědom si možných neblahých důsledků, ve své kritice opatrný a zpravidla necílí na konkrétní osoby a nešetří různými omluvami, zpětnými dovysvětleními, rétorickými úhyby a také komplimenty směřujícími na panovníka, své mecenáše, církevní autority i samotné čtenáře *Anatomie*.²⁸¹ Vedle toho se zaštiťuje různými velkými postavami minulosti a místo vlastních slov předkládá citace a jejich argumenty. Zároveň využívá literárního stylu *satiry*, který mu umožňuje vyslovit mnohem závažnější a kritičtější názory a komentáře.

Satira a ironie jsou v jeho díle zhmotněny v postavě Démokrita Juniora, se kterou se autor na začátku díla ztotožňuje a která mu po velkou část slouží jako jistá maska, za kterou se skrývá a ve které provádí svůj výklad.²⁸² Čtenář tak musí přistoupit na autorovu hru a počítat s tím, že ne vždy v textu promlouvá on sám (Burton), ale spíše Démokritos Junior a to navíc velmi specifickým způsobem – jednou je útočný, posměšný a šprýmovný, podruhé zas pokorný, roztrpčený či zarmoucený.²⁸³ Zároveň však tato literární postava odhaluje část z Burtonova myslitelského a léčitelského záměru, filozofického ukotvení a celkového postoje ke světu. Burton se tímto originálním způsobem odvolává na světonázor řeckého (melancholického) filozofa Démokrita, s nímž je čtenář seznámen skrze odkaz na pseudo-hipokratovský 17. list Damagétovi.²⁸⁴ V něm je vylíčena Démokritova představa o

²⁸¹ *Anatomie melancholie*, s. 42-43, 119, 166-169.

²⁸² Burton upozorňuje případné kritiky jeho díla těmito slovy: „Namítej tedy a rozhořčuj se, jak chceš, jsem celý chráněn štítem Démokritovým, [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 166).

²⁸³ Sám Burton tuto skutečnost reflektuje v předmluvě a zároveň vysvětluje, že vliv na jeho počínání má i sám předmět zkoumání, tedy melancholie: „[...] tak má proudit i můj styl: jednou vážně, jindy lehce, chvíli necht' je satirický a chvíli komický; jednou vypracovaný, jindy uvolněný, jak to právě látka žádá anebo jak jsem zrovna naložen.“ (*Anatomie melancholie*, s. 46).

²⁸⁴ SVOBODA, Karel, MRÁZ, Milan, ed. *Řečí atomisté*. 2., přeprac. vyd. Praha: Svoboda, 1980. Antická knihovna (Svoboda), s. 253.

světě zachváceném šílenstvím (bláznovstvím). Pohled na takový svět v něm na jednu stranu vyvolává ironický smích (jelikož ostatní si tuto skutečnost neuvědomují), ale zároveň jej motivuje k tomu, aby se snažil nalézt podstatu tohoto problému a následně poskytnul mravně-filozofický lék. Burton pak tuto představu upravuje, aby zapadala do jeho schématu a dává bláznovství (šílenství) dohromady s melancholií – melancholici, kteří trpí vášnivými stavy, jsou šilenci a jelikož vášně zmítají všemi lidmi, týká se tento problém všech.²⁸⁵ Na této představě pak vyrůstá zmiňovaná Burtonova koncepce *melancholického světa*. V 17. listu Damagétovi jsou zřejmě také položeny metaforické základy Burtonova lékařského zájmu o danou věc. Démokritos se v tomto vyprávění setkává s lékařem Hippokratem a podává vysvětlení, proč se kolem něj po zemi válí rozřezaná zvířata – skrze anatomické zkoumání se totiž snažil odhalit povahu černé žluči a porozumět tak lépe melancholické nemoci.²⁸⁶ Burton pak tuto scénu vyobrazenou na dřevorytině dokonce vložil do frontispisu své knihy.

Démokritovská ironie se dále odráží v satirickém žánru Burtonovy knihy, v jehož použití se pravděpodobně inspiroval u Erasma Rotterdamského. Literární postava Démokrita Juniora, která je tvůrcem této satiričnosti, tak zhmotňuje melancholický vztah ke světu, jehož nesmyslnost a bídnota vzbuzuje pocity zmaru a zároveň smíchu či posměchu. Ale stejně tak Démokritův zájem o pojmenování a nápravu tohoto bídného stavu světa se stává i zájmem Burtonovým a transformuje se v humanistické úsilí opřené o učení helénistických škol, jež má směřovat k reformě společnosti a „uzdravení“ jejích občanů. Ironie (a smích) se stává jedním z prostředků této nápravy (vedle lékařských pouček, duchovních utěšení či filozofických argumentů) – Burtonův živý text má na čtenáře působit jako zaklínadlo (epôdê), které ho zbaví melancholické choroby, jež je chápána jako jedna z chorob společnosti.²⁸⁷

Burton čtenáři poskytuje krátký popis Démokritova života a mimojiné o něm tvrdí, že byl „[...] svou přirozeností nadmíru melancholický [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 24) V předmluvě je následně volně převyprávěn obsah zmiňovaného listu, který pojednává o setkání Hippokrata s Démokritem. (*Anatomie melancholie*, s. 29-30, 66-72) .

²⁸⁵ Burton tuto představu vyslovuje v předmluvě a táže se: „A kdo není blázen, kdo je prost melancholie? [...] Komu nevládnou vášně, hněv, závist, nespokojenost, strach a smutek? Kdo netrpí touto nemocí?“ (*Anatomie melancholie*, s. 56).

²⁸⁶ „Námětem jeho [Démokritovy] knihy byla melancholie a šílenství; kolem něho ležely mrtvoly zvířat, která otevřel a podrobil anatomickému zkoumání; nikoliv však proto, že by pohrdal božími tvory, jak pravil Hippokratovi, nýbrž protože chtěl nalézt sídlo oné *atra bilis* neboli melancholie, zjistit, odkud se bere a jak vzniká v lidských tělech, a to za tím účelem, aby ji mohl lépe léčit sám v sobě a prostřednictvím svých spisů a pozorování učít jiné, jak se jí bránit a vyhýbat.“ (*Anatomie melancholie*, s. 29-30).

²⁸⁷ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 2.

V předchozích kapitolách bylo předvedeno, že Burtonovo dílo obsahuje vedle této démokritovské ironie také naturalistický postoj lékařský a dále křesťanské a mravně-filozofické motivy utrpení, soucitu a útěchy. Tím, že si Burton nasazuje masku zrovna démokritovskou – a nikoliv například masku plačícího a soucitného Hérakleita či masku nějaké významné postavy křesťanské tradice – patrně dává najevo svou přichylnost k antické, mravní filozofii (a medicíně). Nicméně ostatní přístupy nelze jednoduše odsunout do pozadí a snižovat jejich důležitost – pasážím týkajícím se křesťanské tematiky je v knize věnováno přibližně stejně prostoru jako pasážím lékařským a filozofickým, přičemž, jak bylo naznačeno v předchozích podkapitolách, závěry jednotlivých pojednání se nikdy nezdají být finálními, často se doplňují či naopak vylučují.²⁸⁸ Na Burtonovo počínání tak lze patrně pohlížet dvěma způsoby. Jednak může vypovídat o neznalosti jednotlivých tradic či myslitelské nerozhodnosti. Ve své předmluvě se například vyznává: „Často jsem se smál a posmíval s Lúkiánem, satiricky káral s Menippem, nařikal s Hérakleitem [...]“.²⁸⁹ Neznalost je možno téměř s jistotou vyloučit s ohledem na jeho rozsáhlou knihovnu a množství argumentů a rozborů obsažených v jeho díle, které jsou založeny na zmiňovaných myšlenkových tradicích. Nerozhodnost a rozpornost lze posoudit mnohem obtížněji a mnoho autorů skutečně kritizovalo či rozebíralo chaotičnost a nesoudružnost *Anatomie*.²⁹⁰ Tato práce se však přiklání k druhému možnému vysvětlení, kterému bude věnována závěrečná podkapitola 4.2. *Burtonova celková léčba*. Na Burtonův různorodý a všezahrnující postoj je zde pohlíženo jako na odpovídající reakci na svět, který chápe jako rozmanitý a „šílený“ (jež se jednou jeví jako tragický, po druhé jako směšný). Zároveň se v tomto postoji odráží badatelský eklekticismus typický pro humanistickou tradici a zejména pak jeho důmyslná strategie, jež má napomoci efektivní léčbě melancholie.

²⁸⁸ M. A. Lundová navíc upozorňuje, že Burton v novějších vydání své *Anatomie* mnohonásobně rozšíří kapitolu věnovanou léčbě duchovního zoufalství a zároveň odstraní původní satirický doslov *Conclusion of the Author to the Reader*, který následoval až po této kapitole. Na tento krok je pak možno pohlížet na jakési vyzdvihnutí či zdůraznění teologické perspektivy oproti satirickému přístupu. (*Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy*, s. 533).

²⁸⁹ *Anatomie melancholie*, s. 29.

²⁹⁰ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 10. Ohledně souvislosti mezi obsahovým a argumentačním uspořádáním Burtonovy knihy a jeho myslitelskému záměru viz TILMOUTH, Christopher, *Burton's 'Turning Picture': Argument and Anxiety in 'The Anatomy of Melancholy.'* *The Review of English Studies*, vol. 56, no. 226, 2005, s. 524–549; FOX, Ruth A., *The Tangled Chain: The Structure of Disorder in the 'Anatomy of Melancholy'*, Berkeley: University of California Press, 1976, s. 22–27; FISH, Stanley E., *Self-Consuming Artifacts: The Experience of Seventeenth-Century Literature*, Berkeley: University of California Press, 1972, s. 303–352.

V postavě Démokrita Juniora se vedle všeho skrývá i Burtonův názor na výše zmíněný problém týkající se vztahu učenice k politické a společenské angažovanosti. Antická tradice dala za vznik dvěma možným přístupům k této záležitosti, která se zejména v renesanci stala důležitým tématem. Na jedné straně existovala helénistická představa, že každý člověk by měl k okolnímu světu přistupovat takovým způsobem, aby byla co nejméně ovlivněna harmonie a stabilita jeho duše. V tomto smyslu později vyzýval humanista Lipsius k ostražitosti ve vztahu občanským povinnostem, Montaigne doporučoval přímo stažení se z veřejné sféry a uzavření se světu.²⁹¹ Pro to bylo nutné přísně odlišit soukromou a veřejnou sféru vlastního života. Vnitřního klidu a svobody tak mohlo být dosaženo na úkor jistého podrobení se politické autoritě a společenským normám. Do této tradice lze zařadit i platónskou *vita contemplativa* či křesťanský asketismus.²⁹² Naproti tomu stála tradice aristotelského *zoon politikon* a římských stoiků Senecy a Epiktéta, na které v později navázaly postavy jako Erasmus Rotterdamský, Niccolò Machiavelli či Guillaume du Vair, dále autoři utopií nebo angličtí humanisté Joseph Hall a H. Crosse.²⁹³ Ti jednak neváhali komentovat politické a společenské záležitosti, navrhovali různé reformy a někteří přímo zdůrazňovali povinnost filozofa sloužit společenství a vyvyšovat zájem většiny nad svůj vlastní.

Burton citlivě vnímal problémy ve společnosti a jakožto učenec cítil povinnost je komentovat a sloužit tak obecnému blahu. V předmluvě například zdůrazňuje: „[...] byl bych nerad, kdybych žil životem trubce a ukázal se být neužitečným a nedůstojným údem takto učené a vznešené společnosti [...].“ V jeho komentáři se však projevuje silná skepse, že tato *philosophia practica* nemá valného účinku, jelikož vzdělavcům nikdo nenaslouchá a nedává příležitost ke konání. S přibývajícemi edicemi knihy pak dochází k postupnému prohlubování tohoto skeptického postoje.²⁹⁴ Tím, že se předmět kritiky Burtona bezprostředně dotýkal, vznikl mnohovrstevnatý komentář, který byl současně kritikou, oboustrannou útěchou a reflexí vlastní situace a samotného autorského počínání. Burton se této záležitosti věnoval v kapitole nazvané *Digression on the Misery of Scholars* a ve zmiňované *Consolatory Digression*. Zde je popsána bezútěšná situace marginalizovaných učenců, kterých si společnost neváží a kteří jsou ve své práci odkázáni na zkorumpovaný

²⁹¹ *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 255.

²⁹² *Renesanční filosofie*, s. 419.

²⁹³ *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 254, 258, 260-261.

²⁹⁴ *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 262, 274-275, 294, 300-301.

system patronace. Burton vyjadřuje nesouhlas s tím, že rozvoj a růst vzdělanosti je závislý na štědrosti mecenášů, tedy především šlechty a královského dvoru, kteří jsou však v jeho očích chamtiví, líní, vášniví a nevzdělaní. Tato skutečnost pak vede k tomu, že učenci, pokud chtějí získat prostředky ke své práci, musí těmto lidem pochlebovat a účastnit se nectnostného systému. Burton v této kritice opět využívá humanistických motivů a představ o *politickém těle*, jehož „zdraví“ a mravnost jsou narušeny skrze působení vášní. Klade si však otázku, zda vzdělanost a racionalita – jako jedny z hlavních léků proti tomuto problému – mají vůbec možnost se v tomto prostředí prosadit. Ten, kdo pak v této situaci potřebuje útěchu a radu, je učenec sám, jelikož v ohrožení je i jeho mravnost, duchovní stabilita a svoboda. Burton se v tomto ohledu na konec přiklání ke stoické snaze o izolovanost od vnějších problémů, ironickému a epikurejskému odstupu, které zároveň slučuje s *vita contemplativa* a křesťanským *contemptus mundi*.²⁹⁵ Sám sebe vnímá jako chudého, osamělého učenice, žijícího v ústraní, který má dostatek prostředků k tomu, aby žil (ne však víc, než je nutné) a nemusel se podílet na zkorumpovaném systému.²⁹⁶ Díky tomu je, dle vlastních slov, pánem svého osudu a jeho život je svobodnější: „[...] díky vznešeným a velkorysým patronům mám (laus Deo) z čeho žít, i když stále přebývám v koleji jako Démokritos ve své zahradě a vedu mnišský život [...] stranou zmatků a vřavy světa [...] jakoby na vyvýšené pozorovatelně (jak kdosi řekl), podobný onomu stoikovi [...]. [...] směji se marnostem dvora i pletichám veřejného života, směji se všemu; neboť se nemusím strachovat, [...]“²⁹⁷

Tento cynický postoj k životu však neznamenal rezignaci na povinnosti humanistického učenice a na jeho celkové snažení o nalezení léku proti melancholické chorobě. Burton z této „bezpečné“ pozice dál provádí kritiku společnosti, v čemž mu napomáhá i maska Démokrita Juniora: „[skrývám] se pod jménem Démokritovým [...] abych nepoznán měl více volnosti a svobody řeči [...]“²⁹⁸ A na jiném místě říká: „[...] to

²⁹⁵ BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 10. vyd., (8. přeprac.) [vyd.]. Praha: Česká biblická společnost, 1995, Filipským, kapitola 4, verše 11-13, s. 190.

²⁹⁶ Burton tak vyzdvihuje svou nezávislost a svobodu, která je mu nakonec dražší než bohatství a společenské postavení: „Protože jsem nikdy nezastával nějaký důležitější úřad, nikomu nic nedlužím; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 27).

²⁹⁷ *Anatomie melancholie*, s. 27. Burtonova představa o učenci, který bude pozorovatelem problémů světa, které se jej přímo nedotýkají a neohrožují, patrně vychází z antického tropu světa jakožto divadla (*theatrum mundi*), který ve svých dílech použili například zmiňovaný Montaigne či Lipsius. (*The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 283).

²⁹⁸ *Anatomie melancholie*, s. 29.

*nejsem já, nýbrž Démokritos [...].*²⁹⁹ Toto počínání si lze vyložit jako nepřímé vyjádření skeptického názoru, že učenec nemá v této době svobodu slova a nemůže provádět upřímnou kritiku, aniž by se nemusel obávat nějakého postihu. Jeho autorské a myslitelské počínání tak má zaručit jak vnitřní svobodu (od vášní), tak svobodu vnější (od možné represe).³⁰⁰

Burtonův odstup od světa a jeho problémů však rozhodně nebyl úplný, což dokazuje množství pasáží, ve kterých je ironický smích nahrazen různými projevy od hněvu, přes smutek až po lásku, které opět předvádí především melancholický Démokritos Junior.³⁰¹ To si lze vyložit jednak jako autorovo zpochybnění efektivnosti mravně-filozofické léčby, jednak jako vyjádření sounáležitosti s trpícími čtenáři (Burton sám je trpícím) a zároveň jako rétorického zdůraznění skeptického postoje ke společenské situaci. Vedle zmiňovaných kapitol (odboček) je v tomto ohledu významná i Burtonova *utopie*, která je obsažena v předmluvě knihy. Tento literární počín je jakýmsi zhmotněním Burtonovy pochybnosti o možnosti skutečné reformy anglické společnosti, kterou zároveň považuje za bezpodmínečně nutnou. Jeho utopie, které předchází rozsáhlá kritika politické a hospodářské situace v Anglii a Evropě, se vyznačuje realistickou a pragmatickou představou o možném, budoucím státě, který nikdy nemůže být zcela ideální a bezchybný.³⁰² Burtonova utopie se tak odlišuje od optimistických představ a vizí jeho reformních předchůdců. V čem však lze spatřovat jeho věrnost tradici humanistických reformních snah, je jeho požadavek, aby v budoucím státě měli filozofové a učenci výsadnější pozici, mohli se podílet na spravování země a bylo tak dosaženo ideálního stavu, kdy se společnost opírá o rozumné zákony a vzdělané obyvatelstvo a země vzkvétá nejen duchovně a kulturně, ale také hospodářsky.

* * *

²⁹⁹ *Anatomie melancholie*, s. 164.

³⁰⁰ *Anatomie melancholie*, s. 165, *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 281.

³⁰¹ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 7.

³⁰² „[...] přál bych si mít kněze, kteří následují Krista, vládné právníky, kteří milují svého bližního jako sebe sama, uměřené a skromné lékaře, politiky, kteří pohrdají světem, filozofy, kteří znají sami sebe, šlechtice, kteří žijí čestně, obchodníky, kteří se neuchylují ke lžím a podvodům, neúplatné úředníky. Jenže to není možné a je třeba brát věci takové, jaké jsou.“ (*Anatomie melancholie*, s. 139) Burton počítal s tím, že v jeho ideálním státě by nežili pouze ctnostní lidé, ale i zloději, šílenci, zkorumpovaní politici či hříšníci – existovaly by však různé instituce a zařízení, které by se o ně postaraly či eliminovaly jejich škodlivé působení na společnost. (*Anatomie melancholie*, s.132-146; *The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 263-264).

Cílem této kapitoly bylo předvést myšlenkové a vědecké podloží, ze kterého se zrodila Burtonova *Anatomie melancholie* a zároveň vyzdvihnout momenty, ve kterých se Burton od jednotlivých tradic odpoutává a dokonce je překračuje. Hlavním zdrojem pro tento rozbor byla samotná *Anatomie*, přičemž ohled nebyl brán pouze na její obsah, ale částečně také na literární formu a autorskou strategii – porozumění těmto záležitostem napomohlo načrtnutí Burtonovy myslitelské pozice a připravilo půdu pro pochopení jeho představy o *melancholickém světě* a jeho celkového léčitelského záměru.

Předchozí rozbor ukázal, že Burtonův nejznatelnější přínos pro ty, kteří se zabývali melancholií a pro badatelskou obec celkově, spočíval v propojení jednotlivých disciplín a v co nejširším uchopení rozmanitého konceptu melancholie, jak s ohledem na jeho popis a definici, tak s ohledem na následnou léčbu. A právě Burtonova snaha o léčbu melancholie, které musí předcházet co nejlepší popis a porozumění, je tím, co dává jednotlivé tradice a přístupy dohromady, přestože jsou si v mnohém vzdálené či dokonce neslučitelné.

Ve čtvrté a závěrečné kapitole bude na základě předchozích výkladů podrobněji ukázáno, v čem spočívá či odkud pramení Burtonova představa o světě, který je, více než kdy jindy, stížen melancholickou chorobou a který vyžaduje léčbu. Samotný způsob Burtonovy léčby pak bude předmětem rozboru finální části této kapitoly.

4. Burtonův *melancholický svět* a jeho léčba

V předchozích kapitolách jsem ukázal, jakých rozmanitých podob, proměn a charakteristik nabyl koncept melancholie v období od jeho vzniku až po 17. století a dále kolik různých disciplín, myslitelů a autorů se jím zabývalo a s jakými představami, motivy a myšlenkovými schématy byl spojován. Poté jsem vyložil, jak na jednotlivé myšlenkové tradice spojené s melancholickým konceptem navazuje Robert Burton ve své knize *Anatomie melancholie*, v čem jím zůstává věrný a v čem je naopak překračuje či obohacuje. Na základě těchto poznatků mohu nyní přistoupit k závěrečnému výkladu toho, jakým způsobem Burton využil jednotlivých tradic, konceptů a souboru motivů vázajících se na melancholii k utvoření své představy o *melancholickém světě* a následně k návrhu možné léčby a nápravy takového světa a lidí v něm.

4.1. Burtonův *melancholický svět*

Jak bylo naznačeno v podkapitolách 2.1. *Epidemie melancholie* a 3.5. *Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora*, Burtonova představa o světě, který je stížen melancholií, se opírala o dvě zásadní záležitosti: jednak o skutečnost, že se v jeho době hovořilo o rozšířenosti této choroby (čehož si byl Burton vědom) a zvýšil se celkový zájem o toto téma (čehož byl Burton součástí). Druhou záležitostí byla tradice, jejíž počátky Burton nalézá v postavě Démokrita a v rámci které je na okolní svět pohlíženo jako na šílený a upadlý. Třetí skutečnost, která umožnila Burtonovi vytvořit tuto představu a která úzce souvisí s předchozími dvěma, byla buď explicitně, nebo implicitně tématem všech dosavadních kapitol této práce – je jí samotná povaha konceptu melancholie, jehož rozmanitosti a obsáhlosti zde Burton využívá. V této podkapitole se tedy s ohledem na tyto skutečnosti pokusím postupně dopracovat k tomu, v čem spočívala a jaké povahy byla Burtonova představa o všudypřítomnosti melancholie ve světě.

Burtonovy rozsáhlé a hluboké znalosti o melancholii nedokazuje pouze jeho dílo, ale i zmiňovaná knihovna, kterou spravoval. Díky svému postavení oxfordského duchovního a učenice (a zřejmě i díky svému bratru Williamovi) měl přístup k velkému množství literatury, ale také informacím o dění v anglické společnosti i ve vzdálených

koutech světa.³⁰³ Na základě přečtených knih a spisů pak mohl svoji představu o rozšíření melancholie podložit tím, že ve svém díle nechal promlouvat jiné autority, jako byl humanistický teolog Melanchthon, odborný lékař Mercirialis, a zároveň se opřel o v podstatě soudobé myslitele jako byl humanistický učenec Justus Lipsius či již zmiňovaný Timothie Bright a mnoho dalších.³⁰⁴ To, co jeho výsledný koncept formovalo, byla i skutečnost popsána v podkapitole 3. *Burtonova myslitelská pozice* – tedy jeho široké badatelské zaměření a nevymezené stanovisko. Ty byly umožněny jednak jeho přístupem k velkému množství literatury a myslitelským zdrojům a jednak proměnami společnosti, které se promítly do oblastí vědy, kultury a náboženství a otevřely prostor pro nové disciplíny, přístupy a myšlenky.

Jak již bylo řečeno, Burton se v předmluvě ztotožňuje s Démokritovou představou *šiléného světa*, která se nachází v pseudo-hipokratovském 17. listu Damagétovi.³⁰⁵ Burton vyzdvihuje Démokritovu mravně-filozofickou pozici, ze které tento filozof s pobavením pohlíží na okolní svět jako na plný marnosti, chaosu, pošetilosti a špatnosti, jež všechny mají původ v nedostatku soudnosti, mírnosti a v přemíře vášní. To, co je v posledku příčinou tohoto šílenství, je černá žluč, kterou se Démokritos snaží prozkoumat v tělech mrtvých zvířat. V této pasáži *Anatomie* tak dochází k propojení lékařské melancholie s duševním šílenstvím, kteréžto spojení Burton dále ještě stvrzuje slovy: „*Bláznovství, melancholie, šílenství jsou jedna jediná choroba, třestění je společné jméno všech.*“³⁰⁶ Na základě sloučení šílenství a melancholie se pak rozšiřuje spektrum záležitostí, které je možno nazvat „melancholickými“. Burton se po vzoru Démokrita pasuje do role pozorovatele okolního světa a shledává, že situace je ještě horší než v časech jeho předchůdce: „Nikdy nebylo tolik příčin k smíchu jako dnes, nikdy nebylo tolik bláznů a šilenců.“³⁰⁷ Jedním ze základních předpokladů, které pak umožňují Burtonovi pojmenovat tento stav světa jako melancholický, je jeho zaintegrování konceptu melancholie do mravně-filozofické představy o škodlivých vášních, na základě které humanistická tradice pojmenovávala a definovala problémy společnosti. Tím pak, že chápe vášně duše (a

³⁰³ Burton ve své předmluvě dokazuje rozsáhlé geografické, geopolitické i historické znalosti nejrůznějších míst a zemí. Vedle různých států Evropy a Blízkého východu zmiňuje například Zéland, Čínu nebo Mexiko. (*Anatomie melancholie*, s. 118, 124).

³⁰⁴ *Anatomie melancholie*, s. 164.

³⁰⁵ *Ibid.*, s. 29, s. 66-72.

³⁰⁶ *Ibid.*, s. 56.

³⁰⁷ *Anatomie melancholie*, s. 72.

potážmo melancholii) z teologického hlediska jako důsledek prvotního hříchu, z mravně-filozofického hlediska jako důsledek nedostatku mravní síly a umírněnosti a z lékařského hlediska jako důsledek působení šťáv, stanovuje, že se týkají všech lidí a jsou tak prvním stavebním kamenem jeho představy o všudypřítomnosti melancholie: „A kdo není blázen, kdo je prost melancholie? [...] Komu nevládnou vášně, hněv, závist, nespokojenost, strach a smutek? Kdo netrpí touto nemocí?“³⁰⁸

Melancholii dále charakterizuje jako *univerzální* chorobu, jako něco, co určuje povahu každého smrtelníka, čímž tuto myšlenku ještě více podpoří.³⁰⁹ Toho dosáhne tím, že smazává původně načrtnutou hranici mezi skutečnou, chronickou chorobou (melancholií, která je habitem) a melancholií, která je pouhým, dočasným sklonem a která v sobě zahrnuje veškeré negativní projevy, nálady či povahové rysy.³¹⁰ Tyto přechodné stavy se v jeho pojetí mohou snadno ustálit v trvalou chorobu.³¹¹ Z toho pak může vyvodit závěr, že: „tohoto sklonu k melancholii není prost žádný živý člověk, ani stoik [...]. V tomto smyslu je melancholie znakem smrtelnosti.“³¹² Jak vidno, Burton ve svém výkladu neváhá porušit jasně určená vymezení, využívá obsáhlosti pojmu melancholie a na mnoha místech se v jeho použití dostává až na rovinu metaforickou. Svého počínání si je však vědom a jak bude dokázáno později, podřizuje ho celkovému záměru svého díla.³¹³

V podkapitole 3.1. *Burton a lékařská tradice* bylo řečeno, že Burton do své knihy zahrnul velké množství různých lékařských definic a klasifikací melancholie. Takto široce pojatá melancholická choroba mu v tomto kontextu umožňuje, aby ji ztotožnil se značnou částí tělesných i duševních (vášnivých) projevů člověka, na základě čehož může opět podpořit představu o epidemičnosti melancholie.

Využívaje konceptu mikrokosmu a makrokosmu a humanistické představy o *politickém těle*, popsanych v podkapitolách 2.2. *Vášně duše, humanismus a mravní filozofie* a 3.5. *Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora*, se Burton přesouvá od choroby jednotlivců, k chorobám měst, států a celé doby. K tomu využívá různých motivů

³⁰⁸ *Anatomie melancholie*, s. 56. Burton dále říká: „Všichni lidé se nechávají unášet vášněmi, nespokojeností, chtíčem, rozkoší, obvykle si oškliví ony ctnosti, které by měli milovat, a milují ty neřesti, jež by měli nenávidět. Proto jsou víc než melancholiky; jsou to naprostí šílenci, divoká zvěř a docela jim chybí rozum.“ (*Anatomie melancholie*, s. 101-102).

³⁰⁹ *Anatomie melancholie*, s. 164.

³¹⁰ *Ibid.*, s. 179.

³¹¹ *Ibid.*, s. 181.

³¹² *Ibid.*, s. 179.

³¹³ *Anatomie melancholie*, s. 57. Zároveň je patrné, že zatímco ve své předmluvě nakládá Burton s konceptem melancholie volněji, v následujících částech už je jeho výklad systematičtější a vědecktější.

tradičně spojovaných s melancholií: melancholický smutek a strach, melancholický charakter člověka, melancholická lenivost a zahálka či melancholichnost neživých objektů. Šílenství a melancholii pak nalézají v krvavém a zbytečném válčení, v konfliktech mezi národy, v chudobě a nouzi jednotlivých zemí, v neumírněnosti, hlouposti a tyranství panovníků, ve zkorumpovanosti a ziskuchtivosti šlechty, v nespravedlivých a zbytečných soudních procesech, ve špatných zákonech, v pošetilých knihách a dílech, v lenošivosti a nevzdělanosti lidu, v oslavě bláznovství, ve slepotě vůči vlastní hlouposti, ale i ve špatných přírodních podmínkách, neobdělané půdě, rostlinách, zvířatech a tak dále.³¹⁴ Jako „melancholické“ označí i veškerá povolání, profese, věkové kategorie, sociální vrstvy, významné autory a osoby, až mu nakonec zbyde pouze pan *Nikdo*, který jediný není melancholikem.³¹⁵ Tím jednak zdůrazňuje rozšířenost melancholie mezi všemi lidmi a zároveň jaksi zpochybňuje možnost, že by se někdo mohl melancholie zbavit či jí nebýt dotčen. Tento skeptický postoj podporuje i tím, že jako „melancholickou“ a útrpnou označí moudrost a vzdělanost a ukazuje, že i významní představitelé moudrosti (jako byl zmiňovaný Démokritos, dále Hippokratés, Sókratés, Aristotelés, Seneca a další) byli jinými nazýváni, či sami sebe nazývali, hlupáky a šílenci.³¹⁶

Dalším aspektem, který umožňuje a konstituuje jeho představu o *melancholickém světě*, je jeho představa o *náboženské melancholii* a sloučení melancholie s teologickým konceptem duchovního zoufalství (a spolu s tím s křesťanskou *akédia* a *tristitia*). Zároveň s ohledem na to využívá motivu melancholie jakožto důsledku prvotního hříchu a spojení melancholie s hříšností a působením ďábelských sil obecně. Na základě toho oblast *melancholického světa* rozšiřuje o veškeré projevy bezbožnosti, heretismu, ateismu a pohanství, křesťanského fanatismu a radikalismu, ale i pověřivosti, zoufalství a strachu, zkrátka nesprávného vztahování se k Bohu a k nenaplnění bytí k jeho obrazu.³¹⁷ Jak bylo

³¹⁴ *Anatomie melancholie*, s. 58-59, 76, 77, 79, 84-85, 95-97, 99, 108-111, 120, 144-147, 158. Jako jednu z předních nedostatků anglické společnosti a země vidí Burton lenost, která se projevuje zejména v hospodářské sféře: „Zahálčivost je *malus genius* našeho národa.“ (*Anatomie melancholie*, s. 120) K melancholii zvířat říká Burton toto: „Je možné nevidět, že všem citlivým tvorům jsou společná taková pohnutí, jako je strach či smutek?“ (*Anatomie melancholie*, s. 108).

³¹⁵ *Anatomie melancholie*, s. 159-160.

³¹⁶ *Anatomie melancholie*, s. 57, 60-62, 105. Burton využívá verše z Bible: „[...] neboť kde je mnoho moudrosti, je i mnoho hoře, a čím víc vědění, tím víc bolesti.“ BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 10. vyd., (8. přeprac.) [vyd.]. Praha: Česká biblická společnost, 1995, Kazatel, kapitola 1, verš 18, s. 611).

³¹⁷ *Anatomie melancholie*, s. 63, 74, 110, 158, 287-290. Burton poukazuje a stěžuje si na: „pověřivou dobu, naše náboženské šílenství, jak tomu říká Meteran, *religiosam insaniam*, tolik těch, kdo Krista vyznávají, a málo těch, kdo ho následují; [...]“ (*Anatomie melancholie*, s. 74).

ukázáno v podkapitole 1.2. *Středověk*, melancholik není v této koncepci pouze tím, kdo by odmítal Boha (a jeho milost) nebo někým, kdo se k němu vydává nesprávnou cestou, ale i tím, kdo je příliš oddaný či podléhá ďáblovu pokušení. V tomto smyslu anglikán Burton nazývá například puritánské křesťanské skupiny a některé představitele katolické církve melancholiky.³¹⁸ V konečném důsledku může z této teologické perspektivy hovořit o tom, že celé lidstvo je ve své pokleslosti, omylnosti a hříšnosti šílené a melancholické ve srovnání s dobrým a všemohoucím Bohem.³¹⁹

V Burtonově pojetí světa se mísí v podstatě neslučitelné představy křesťanské a antické (atomistické a aristotelské): na jednu stranu je pro něj svět místem, které bylo spolu s člověkem stvořeno Bohem, avšak zároveň mu chybí vnitřní řád a stabilita, jichž by byl Stvořitel garantem a udržovatelem.³²⁰ Místo toho, jak ukazuje Démokritos Junior, je to svět šílený (*mundus furiosus*), chaotický a nadmíru proměnlivý, řítící se do záhuby. A právě skutečnost, že příčinou tohoto stavu je melancholický člověk kvůli své hříšnosti, nemravnosti, pošetilosti, ale i tělesnému založení, spojuje v Burtonově koncepci jednotlivé kosmologické představy. Tím, co narušuje stvořený svět, je člověk sám a jeho „choroba“: „[...] všechna stvoření, která stvořil Bůh, jsou vyzbrojena proti hříšníkům. Kdysi byla dobrá, a jestliže mnoho z nich dnes škodí, netkví to v jejich přirozenosti, nýbrž v naší zkaženosti, která to způsobila.“³²¹ Tato zkaženost se však netýká jen několika málo zavrženců a není nějakým abnormálním, přechodným stavem, ale je *univerzální*. Týká se všech, protože se nachází v samotném základu každého člověka, je to *conditio humana*. Proto je třeba Burtonův *melancholický svět* chápat jako důsledek a odraz této stránky lidství – melancholický není v první řadě svět, ale člověk, který tento svět následně utváří a zároveň se do něj projektuje.

V kapitole 3. *Burtonova myslitelská pozice* bylo předvedeno, že Burton se stavu člověka věnuje z několika různých pozic – lékařské, teologické a filozofické. Zároveň pozoruje důsledky lidského působení ve světě, které ho (svět) činí stále více melancholickým. Jak sám tvrdí, je divákem „nového divadla“, „nové *Komedie omylů*“, kde

³¹⁸ *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 70.

³¹⁹ *Anatomie melancholie*, s. 63.

³²⁰ BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výběru vydání první. Praha: Prostor, 2006, K. Thein: „*Celý svět je šílený*“: Sir Robert Burton a jeho *Anatomie melancholie*, s. 318-324; *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*, s. 143-145.

³²¹ *Anatomie melancholie*, s. 174.

„[...] všichni herci [...] jsou šílenci a blázni [...].“³²² Tím, že je schopen takto do hloubky pozorovat, identifikovat a pojmenovávat problémy světa, jen potvrzuje, že sám sebe (či Démokrita Juniora) považuje za melancholického vyvržence, kterému jsou odhaleny skryté pravdy světa stejně jako aristotelskému melancholickému géniovi.³²³ Spolu s tím vyvstává najevo, proč se melancholií zabývá a jak přistupuje k následné léčbě. Obě záležitosti budou rozebrány v následující, závěrečné podkapitole.

4.2. Burtonova celková léčba

Burtonův zájem o melancholii je čtenáři v předmluvě knihy zdůvodněn těmito slovy: „[...] všudypřítomnost této choroby, nutnost léčit ji a obecný užitek či prospěch, který všem přinese její poznání, [...].“³²⁴ V předchozí podkapitole bylo vysvětleno, co myslí *všudypřítomností* melancholie, nyní je tedy na čase rozebrat jeho představu a povahu léčby této choroby. Jak již bylo řečeno, Burton chce v tomto počínání navázat na snahy svého předchůdce Démokrita. K tomu také dodává, že chce „[...] ze soucitu pomáhat druhým [...] a vynaložit všechn svůj čas i své vědění, které jsou [jeho] největším majetkem, k obecnému prospěchu všech.“³²⁵ Podobně jako Démokritos nemůže dál snášet pohled na svět stížený melancholickou chorobou, a proto vynakládá veškeré své úsilí, aby jí porozuměl, své porozumění zprostředkoval ostatním a nakonec poskytl léčbu člověku i celému světu. Tento postoj se zdá být v souladu s jeho kněžským povoláním a životem učence a odpovídal byl i jeho humanistickému založení a činnosti. Svou knihu zároveň koncipoval tak, aby se skutečně dotýkala a byla přístupná co největšímu množství lidí – nebyla přísně odbornou prací, z velké části byla psána v anglickém jazyce a především obsahovala široké spektrum pojednání o melancholii a mapovala její projevy, symptomy a léčby v co největší šíři tak, aby si v ní každý našel něco užitečného či útěšného.³²⁶

³²² *Anatomie melancholie*, s. 27, 72.

³²³ Burton doznává: „Ne málo mne postihla tato choroba, anebo mám snad říci: má paní Melancholie, moje Egeria, anebo můj zlý génius, *malus genius*?“ (*Anatomie melancholie*, s. 31) Na druhou stranou (pravdivá i falešná) skromnost, se kterou Burton hovoří o svém díle, poukazuje na to, že *Anatomii* nepovažoval a neprezentoval jako výtvar hodný génia. Spíše jde o nutný důsledek jeho melancholie.

³²⁴ *Anatomie melancholie*, s. 54. Dále své počínání obhajuje slovy: „Pochybuje-li někdo o nezbytnosti mého pojednání a všeobecnosti toho, o čem je řeč, nechť se poohlédne po světě [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 55).

³²⁵ *Anatomie melancholie*, s. 32.

³²⁶ Burton v samotném úvodu své knize přikazuje: „[...] nevlídná nebud’ a širokou nabízej náruč, vítán buď tenhle i onen, [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 17).

Nicméně, stejně jako v případě Démokrita, nebyla léčba ostatních jedinou motivací, která by ho vedla ke studiu a zabývání se melancholií. Burton není pouze pozorovatelem melancholického světa, ale je i jeho součástí. Hovoří o tom, že sám trpí melancholií, a proto píše svou *Anatomii melancholie*: „[...] bylo mým úmyslem [...], psaním ulehčit své mysli [...]“³²⁷ a „[...] přiznávám, jsem blázen, jsem šílenec stejně jako kdokoli jiný [...]“³²⁸ a „[...] provedl jsem anatomické zkoumání svého vlastního bláznovství.“³²⁹ Podle autora samotného má jeho počínání vést k nalezení léku proti vlastnímu bídnému stavu, zároveň je však nutným důsledkem samotného stavu – „[...] musí se poškrábat tam, kde má bolest, [...]“³³⁰ Psaní o melancholii je pak tímto škrábáním a zároveň, jak již bylo řečeno v podkapitole 3.4. *Burton mravní filozof*, činnost sama o sobě je i jistým druhem léku a terapie, který Burton doporučuje svým čtenářům. Tím se řadí do tradice autorů útěšných textů, kteří píší, aby se zbavili vlastního smutku. Zároveň bylo v kapitole 3.5. *Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora* ukázáno, že svůj melancholický stav dává do souvislosti se svým postavením chudého učenice, který nemá ve společnosti příliš významné postavení. Tím, že v humanistickém duchu provádí kritiku takovéto společnosti (která si neváží učenců), si ulevuje od svého vlastního trápení.

Skutečnost, že Burton sám je melancholikem (nebo se tak alespoň skrze postavu Démokrita Juniora prezentuje), mu nejen dává důvod k tomu, aby se melancholií zabýval, ale zároveň poskytuje i hodnotnou zkušenost, kterou může využít pro účely léčby či útěchy ostatních. Burton doslova říká: „[...] připravuji protijed z toho, co je první příčinou mé nemoci.“³³¹ Takováto zkušenost je pro něj mnohem silnější a poučnější než cokoliv, co by mohl vyčíst z knih.³³² Na Burtonovo tvrzení, že je melancholikem (byť jen pokud je zrovna Démokritem Juniorem) lze pak pohlížet jako na promyšlený autorský tah – díky „zažité zkušenosti“ si jednak může nárokovat pravdivostní hodnotu svého počínání a zároveň tím

³²⁷ *Anatomie melancholie*, s. 31. Podle Barbary Traisterové dokonce existuje záznam, který dokazuje, že Burton kvůli své chorobě navštívil lékaře a astrologa Simona Formana. TRAISTER, Barbara H. *New Evidence about Burton's Melancholy? Renaissance Quarterly*, vol. 29, no. 1, 1976, s. 66–70, s. 66–70).

³²⁸ *Anatomie melancholie*, s. 163.

³²⁹ *Anatomie melancholie*, s. 167.

³³⁰ Burton vysvětluje: „Píši o melancholii, abych se tímto svým zaměstnáváním melancholii vyhnul.“ (*Anatomie melancholie*, s. 30-31).

³³¹ *Anatomie melancholie*, s. 31.

³³² „To, co jiní slyšeli anebo o čem četli, já prožil a ozkoušel; oni získali své vědění z knih, já tím, že jsem žil melancholií.“ *Experto crede Roberto*, jak říká přísloví, věč, Roberte, těm, kdo znají.“ (*Anatomie melancholie*, s. 32).

vyjadřuje a dokládá svou sounáležitost s (trpícími) čtenáři.³³³ Pouze jako melancholik může skutečně rozumět jejich problémům. Jelikož je Burtonova kniha lékem i produktem melancholie zároveň, dochází k tomu, že se melancholie skrze postavu Démokrita Juniora promítá do samotného díla, prostupuje jednotlivé pasáže a jejich závěry. Burton pak současně s poskytováním léčebných prostředků dává průchod i svým vlastním pocitům a vášním, jak to bylo předvedeno ve zmiňované podkapitole 3.5. *Burton humanista a reformátor v masce Démokrita Juniora*.³³⁴

Spolu s tím se nezděráhá zpochybňovat jednotlivé léčebné postupy, metody a snahy o nápravu: lékařské metody považuje za nedostatečné, protože nezohledňují duševní aspekt melancholie, dále se ptá, zda může člověku pomoci někdo jiný než sám Bůh a zda snad existuje jiný lék než samotná smrt, na jiném místě zpochybňuje útěšné argumenty antické mravní filozofie, duchovní léčba jeho anglikánských kolegů podle něj může způsobit ještě větší utrpení, než jaké člověk původně zakoušel, a v neposlední řadě se staví skepticky k možnosti nápravy společnosti tak, jak si ji představovali humanističtí učenci. Avšak všechna na tato Burtonova vyjádření není nutno se dívat pouze jako na projevy jeho (či Démokritovy) melancholie, ale spíše jako na další léčebný záměr namířený na potenciální čtenáře. Tím, že vyloučí možnost jednoho, jasně definovaného léku, otevře možnost pro stanovisko, že léčba melancholie musí být komplexní a musí odpovídat potřebám všech trpících.³³⁵ Jestliže melancholii pojímá v celé její rozmanitosti a šíři, pak musí – chce-li poskytnout léčbu co největšímu množství lidí – počítat s různými variantami, druhy a projevy melancholie, které se ve světě vyskytují a nalézt jim odpovídající lék. V předchozí kapitole však bylo ukázáno, že Burton chápe melancholii ještě v mnohem hlubším a závažnějším smyslu než jen jako nemoc mnoha podob a symptomů. Melancholie je pro něj bytostným určením každého člověka, chorobným stavem, který prostupuje celý lidský život. A z toho důvodu vyžaduje komplexnější a důkladnější způsob léčby, který nemíří pouze na jednu postiženou část člověka, ale na člověka celého a na to, co narušuje jeho

³³³ Podle M.A.Lundové se Burton v tomto kroku inspiroval dílem humanisty a teologa Philippa Melanchthona *Commentarius De Anima* (1540). (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s.138).

³³⁴ Podle A. Gowlanda se s přibývajícemi edicemi jeho díla prohlubuje jeho melancholie. Dokonce vznikly i (nepotvrzené) spekulace o tom, že Burton nakonec v důsledku své choroby spáchal sebevraždu. Tuto domněnku má potvrzovat skutečnost, že na jeho památníku v Christ Church Cathedral je napsáno, že mu melancholie přinesla život i smrt: „PAUCIS NOTUS, PAUCIORIBUS IGNOTUS, HIC IACET DEMOCRITUS JUNIOR CUI VITAM DEDIT ET MORTEM MELANCHOLIA.“ (*The Worlds of Renaissance Melancholy*, s. 262, 274-275, 294, 300-301).

³³⁵ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 10, 32.

bytí člověkem. A právě taková léčba má být obsažena v *Anatomii melancholie*. V následujících odstavcích se tuto léčbu pokusím rozebrat, přičemž s ohledem na lepší porozumění dané záležitosti rozlišuji tři její roviny.

První rovinou a důležitým krokem je uvědomění si a porozumění vlastnímu chorobnému stavu. Proto Burton provádí svou důkladnou studii, následně ji prezentuje ostatním a především je upozorňuje na to, že oni „[...] všichni jsou stejně choří [...]“³³⁶ Spolu s Démokritem pak nařiká, že „[...] se odmítají léčit a nevidí svou pošetilost [...]“³³⁷ Uvědomění a připuštění si vlastního problému bývá bolestné – Burton dokonce varuje, že čtení některých pasáží *Anatomie* může být nepříjemné či dokonce může zhoršit současný stav – přesto se jedná o krok nezbytný s ohledem na efektivnost budoucí léčby. Tak tomu je v případě lékařského přístupu (porozumění symptomům choroby umožní stanovení vhodných léků), ale také v duchovní tradici (člověk musí přiznat své viny a prosit o odpuštění) a v tradici mravní-filozofie (porozumění vlastní situaci a přirozenosti vede k nápravě falešných představ a marných vášní).

Druhou rovinu léčby představuje samotný text knihy. Ten má podle aristotelského a cicerovského výčtu funkcí rétoriky čtenáře pobavit (*docere*) a poučit (*delectare*), ale zejména jím pohnout (*movere*) a vyvolat v něm žádoucí pocity či vášně (opačně k těm melancholickým).³³⁸ Pokud je předčítán nebo čten, má působit jako zaklínadlo, jako Žižkův buben a vyvolávat v něm různé pocity, rozveselit jeho mysl, rozptýlit ho, dodat mu odvalu a tím mu napomoci od jeho chorobného stavu.³³⁹ Toho je dosaženo především skrze rétorickou postavu satirického a vášnivého Démokrita Juniora, který dodává textu živost a působnost. Tímto se Burtonova kniha (a záměr) odlišovala od běžných odborných lékařských či naučných textů a přibližovala se spíše okultnímu léčitelství.³⁴⁰ Démokritův smích zde představuje jeden z léků proti melancholii – tváří v tvář bezútěšnému a tragickému světu občas nezbyvá nic jiného, než se smát.³⁴¹

³³⁶ *Anatomie melancholie*, s. 97.

³³⁷ *Anatomie melancholie*, s. 71. Důležitost uvědomění si vlastního stavu ještě zdůrazňuje slovy: „[...] co jiného může být příčinou tohoto všeho, ne-li to, že neznají sebe samé?“ (*Anatomie melancholie*, s. 70).

³³⁸ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 31-32.

³³⁹ *Anatomie melancholie*, s. 54. Ve předmluvě k traktátu o melancholii lásky, který sám měl čtenáři i Burtonovi napomoci od bezútěšného stavu, autor píše: „Mou snahou je ovšem spíše poučovat než bavit, [...]; stránky, které předkládám, budou účinkovat, jak doufám, stejně jako zlaté pilulky, které jsou smíchané tak, aby probouzely chuť a oklamaly patro, a mohly pak léčit celé tělo, neboť účelem těchto řádků není jen bavit, nýbrž napravovat ducha.“ (*Anatomie melancholie*, s. 212).

³⁴⁰ *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 6.

³⁴¹ Burton tento přístup k melancholickému světu plnému šilenců zmiňuje ve své předmluvě: „A abychom se dnes mohli smát, potřebovali bychom víc než jednoho Démokrita, potřebujeme ,Démokrita, který se směje

Třetí rovinou, která doplňuje a završuje Burtonovu *celkovou* léčbu, je pak využití a kombinování jednotlivých tradic a přístupů, které nabízely různé způsoby léčby a útěchy. Burton ve své předmluvě prohlašuje, že chce být *celým* lékařem.³⁴² Tím má na mysli to, že komplexnost melancholie (která se týká jak tělesné, tak duševní sféry člověka) nemůže pojmout a léčit pouze lékař (orientovaný na choroby těla), ani samotný teolog či kněz (zaměřený na problémy duše), nýbrž osoba zastávající obě povolání. Burton, který zdůrazňuje blízkost obou povolání, se cítí být tím, kdo obě povolání vhodně kombinuje, když o sobě tvrdí, že je „povoláním teolog a náklonností svého ducha lékař.“³⁴³ Pasáže věnované příčinám i léčbě melancholie dokazují, že role odborného lékaře se zhostil vskutku obstojně. Jeho koncept náboženské melancholie, dále nabízená křesťanská útěcha a zejména závěrečná kapitola nabízející lék proti duchovnímu zoufalství zas ukazují, že jeho *Anatomie* je nesporně dílem duchovního lékaře a zároveň bohabojného křesťana.³⁴⁴ Jsem však toho názoru – a tento názor opírám o výklad obsažený v kapitole 3. *Burtonova myslitelská pozice* –, že Burton ke své léčbě nevyužívá pouze přístupu lékařského a teologického, ale i přístupů z oblasti mravní filozofie, přírodní filozofie, humanistického myšlení, případně dalších myšlenkových zdrojů. Jedině tak může jeho léčba odpovídat rozmanitosti melancholických projevů a typů, být lékem na všechny záležitosti s melancholií spojenými a v posledku tak být léčbou chorobného, bytostného stavu, kterým pro něj melancholie je.

Z lékařského hlediska *Anatomie* představuje obsáhlou příručku encyklopedické povahy obsahující velké množství doporučených rad, léčebných postupů a terapií (například pouštění žilou, lázně, tělesná cvičení...) a to jak z oblasti odborného lékařství, tak z alternativních a lidových tradic. Kniha dále nabízí poučky z oblasti přírodní filozofie, například z astrologie, fyziky, botaniky či z oblasti magie, okultních věd a mystiky. Burtonova duchovní léčba pak vycházela z jeho *medikalizace teologie a teologizace medicíny*, na jejichž základě sjednotil koncept melancholie s duchovním zoufalstvím a

Démokritovi', šaška, aby se smál druhému, blázna, aby se vysmál bláznovi; [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 72).

³⁴² *Anatomie melancholie*, s. 53.

³⁴³ *Anatomie melancholie*, s. 53. Této záležitosti se podrobně věnuje M. A. Lundová ve své práci *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, v kapitole nazvané *The Whole Physician*. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 77-112). Burton dále k této záležitosti dodává: „Nedávám mu [lékařství] přednost před teologií, protože vím, že ta je královnou nauk, které jsou ostatní k ruce jako děvečky, ale v teologii jsem neviděl takovou potřebnost.“ (*Anatomie melancholie*, s. 50).

³⁴⁴ V jedné z úvodních kapitol *Příčiny melancholie. Bůh jako příčina* například tvrdí, že „Pomoci může jen Bůh; jinak jsou naše nemoci neléčitelné a naše nouze bez konce.“ (*Anatomie melancholie*, s. 199).

nabídl tak trpícím léčbu zaměřenou na tělesné příčiny i útěchu duševního strádání. Tím, že se vymezil vůči kalvinistickému pojetí predestinace a možnosti spasení a přiklonil se k učení lutherskému, nabídl trpícím útěchu spočívající ve víře, že spasení mohou být všichni (ať jsou jejich hříchy a problémy jakékoliv).³⁴⁵ Lékem proti náboženské melancholii je pak pokorná víra, touha po odpuštění a správné vztahování se k Bohu, což z Burtonova pohledu v první řadě znamená nebýt ateistou či pohanem a být členem správné církve.³⁴⁶ Na základě zaintegrování melancholie do koncepce vášní duše (a jejího ztotožnění s šílenstvím) pak z pozice mravního filozofa poskytl čtenářům celou sbírku útěšných argumentů a pouček, které kombinovaly antické (stoické a epikurejské) a křesťanské motivy a které měly vést ke stabilitě a harmonii duše. Mezi jeho praktické rady náleželo například zmiňované rozptýlení mysli, správné užívání rozumu a rozvahy, napravení falešných představ či doporučení, aby se postižení věnovali nějaké činnosti. Zejména pak jeho pojednání o melancholii lásky mělo mít uklidňující a pozitivní účinky. Proti melancholickým vášním nicméně opět, stejně jako v případě duchovního zoufalství, doporučoval i tělesnou léčbu, jelikož jejich příčiny nalézá i v působení šťáv. Vedle léčby jednotlivců se následně, jako humanista a vzdělanec, zaměřuje i na léčbu celého *politického těla* stíženého stejnou chorobou, přičemž hlavní nadějí spatřuje v rozšíření vzdělanosti, mravní síly, nastolení dobrých a srozumitelných zákonů a vyřešení sociálních problémů. Vyléčené *politické tělo* je pak v jeho (utopickém) pojetí nejen společenstvím poslušných a pracovitých lidí, ale i hospodářsky prosperující zemí, která vytváří vhodné hmotné prostředí, jež má na obyvatele léčebné účinky.³⁴⁷

Z předchozího shrnutí je patrné, že Burton s ohledem na léčbu melancholie využíval celé řady postupů, přístupů a strategií, které opíral o poznatky několika různých, často i zdánlivě neslučitelných, disciplín, tradic a teorií. Spolu s tím důmyslně pracoval se samotným textem, jeho působností a se vztahem mezi autorem a čtenářem. Výsledkem je

³⁴⁵ Jak ukazuje M. A. Lundová, Burton taktéž vytvořil alternativní koncepci *svobodné* vůle, která je předpokladem pro možnost vyléčení se. Bez možnosti svobodné volby, říká Burton, by jedinec nikdy nemohl změnit sám sebe a zbavit se chorobného stavu. (*Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England*, s. 12).

³⁴⁶ Burton je vůči pohanům a heretikům nekompromisní: „[...] mohu říci já jako teolog, *quae ferro non curantur, ignis curat*, co se nedá léčit mečem, musí se léčit ohněm.“ (*Anatomie melancholie*, s. 296-297); „Bohudíky, že světlo evangelia nás v naší době tak šťastně osvobodilo od otrocké bohoslužebnosti.“ (R. *Anatomie melancholie*, s. 292).

³⁴⁷ HRŮZA, Jiří. *Města utopistů*. Československý spisovatel, Otázky a názory (Československý spisovatel). Praha, 1967, s. 26-27.

nesmírně obsáhlá „léčebná“ kniha, jejíž rozmanitá a nejasná povaha nutí čtenáře se ptát, jaký byl vlastně skutečný záměr a stanovisko jejího autora.

Domnívám se, že odpověď byla postupně odhalena v jednotlivých kapitolách této práce a že tomuto odhalení nutně muselo předcházet porozumění tomu, jakým způsobem Burton pojímal koncept melancholie. Tím, že jej uchopil v celé jeho šíři, zdůraznil psychosomatickou povahu melancholie a využil veškerých motivů a asociací s ní spojených, jej následně mohl využít k pojmenování celé řady mírných i závažných problémů a chorob světa. Nicméně toto počínání si nelze vysvětlovat jen jako důmyslný myslitelský či autorský konstrukt, nýbrž jako specifický pohled na člověka a lidství. Svět není *melancholický* jen metaforicky, ale je odrazem skutečného, „chorobného“ stavu člověka. Tím, že Burton pojmenovává jednotlivé negativní záležitosti tímto způsobem, ve skutečnosti odhaluje, co je jejich skutečnou příčinou, tedy *melancholichnost* každého člověka. A na otázku „kdo není nemocen anebo náchylný k nemoci?“ tak musí odpovědět, že *Nikdo*.³⁴⁸ Všichni jsou ovlivňováni černou žlučí, každý občas trpí melancholickými náladami a stavy, nikdo o sobě nemůže říct, že by nebyl strháván prudkými vášněmi a touhami, nebo naopak neupadal do stavů lenosti a rezignace, nikdo nemůže tvrdit, že by se jeho duše nacházela v harmonickém stavu a vyznačovala se vnitřní svobodou a autonomií, dále že by jeho život nebyl plný nectnostného a nespravedlivého jednání nesoucího v sobě dědictví prvotního hříchu a kteréžto jednání se spolu s veškerým dalším lidským počínáním zdá být nutně směšné a pošetilé s ohledem na skutečnost, že je pouze konečné a směřující ke smrti. Burtonovi tak nakonec jde o samotné napravení tohoto *conditio humana*, jde mu o napravení celého lidství. Tím se smazává hranice mezi nápravou jednotlivce a společnosti, mezi jednotlivými disciplínami a přístupy, ale i hranice mezi lékařem a pacientem, Burton sám vyžaduje léčbu jako kdokoliv jiný. A právě tato snaha o proměnu lidské určenosti nakonec drží pohromadě celé jeho všeobsažné a všezahrnující dílo – léčba melancholie je pro něj důležitější než nějaké jasně vymezené stanovisko či věrnost té či oné tradici. Využití a nabídnutí jednoho přístupu nikterak nesnižuje důležitost a funkčnost přístupů ostatních. Flexibilita textu a široké spektrum možných výkladů pouze odpovídá jeho nejhlubšímu záměru. Ten spočívá v poskytnutí praktické pomoci a útěchy

³⁴⁸ *Anatomie melancholie*, s. 56, 159-160.

člověku, jehož život je určován melancholií, která se projevuje všemožnými způsoby.³⁴⁹ Takto závažný a náročný počin však nemůže spočívat v nabídnutí jedné léčby či rady, nýbrž vyžaduje léčbu *celkovou*. A ať už je tato léčba uskutečnitelná, či ne, člověk se o ni musí alespoň pokusit nebo jí jít naproti.

³⁴⁹ Burton tuto praktickou snahu zhmotněnou v *Anatomii* vyjadřuje například těmito slovy: „[...] píši pro ducha, a nikoli pro ucho, jde mi o látku samu, nikoli o slova [...]“ a „[...] nedbám na věty, protože se chci dovolávat jen a jen čtenářova rozumu, a nikoli lahodit jeho uchu; [...].“ (*Anatomie melancholie*, s. 45-46).

Závěr

Melancholie se zdá být středobodem nejen Burtonovy knihy, ale i jeho vlastního života a světa, do kterého náležel. V samotném závěru předmluvy shrnuje svůj vztah k melancholii následujícími slovy: „[...]je to nemoc závažná a tak rozšířená, [že] nemohu prokázat větší službu a strávit čas lépe než tím, že vyzkoumám prostředky, jak předcházet a léčit tak univerzální chorobu, tuto epidemickou nemoc, jež tak často sužuje tělo i ducha.“³⁵⁰ A právě v porozumění tomuto vztahu spočíval hlavní záměr mé práce, přičemž její jednotlivé části měly postupně připravit půdu pro co nejúplnější uchopení celé problematiky.

K tomu, aby bylo možné pochopit, jak Burton rozuměl konceptu melancholie a jakým způsobem jej využil ve své představě o *melancholickém světě* a jeho následné léčbě, bylo třeba prozkoumat myšlenkové a myslitelské prostředí, ve kterém se tento učenec pohyboval a ze kterého při svém počínání čerpal. Proto jsem nejprve poskytl stručný, chronologický výklad dějin tohoto konceptu zaměřený jednak na jednotlivé disciplíny a jejich představitele, kteří se jím zabývali, a jednak na základní motivy a tropy, které s ním byly spojeny. Smyslem tohoto výkladu bylo poukázání na značnou obsáhlost a pestrost tohoto konceptu a zároveň vytyčení hlavních charakteristik melancholie, se kterými následně Burton pracoval. V druhé kapitole jsem pak ukázal, že rozmanitost melancholického konceptu a jeho otevřenost vůči velkému množství různých přístupů a disciplín pak spolu s určitými kulturně-společenskými proměnami evropské civilizace vedly k tomu, že v období 16. a 17. století se v myšlení tehdejší společnosti objevila představa o všudypřítomnosti či epidemii melancholie a spolu s tím se i zvýšila produkce pojednání a děl věnujícím se melancholii. Koncept melancholie začal díky své povaze sloužit, stejně jako například vášně duše, k pojmenovávání soudobých problémů a řešení mravních či politických otázek. Nicméně, jak bylo následně v této práci předvedeno, jeho plného využití v tomto smyslu bylo dosaženo teprve (či zejména) v díle Roberta Burtona.

Abych byl dále schopen přesvědčivě vyložit způsob, jakým Burton tohoto konceptu využil ke konstrukci své představy o *melancholickém světě*, popsal jsem a rozebral Burtonovo myslitelské a badatelské zakotvení, neboli, pokusil jsem se ukázat, kterých teorií a motivů týkajících se melancholie ve své knize (a myšlení) využil, do jaké míry je

³⁵⁰ *Anatomie melancholie*, s. 164.

pouze přebíral a kdy je naopak upravoval či dokonce inovoval. Tento rozbor jednak odhalil nesmírně široké a hluboké znalosti tohoto učenice a zároveň dal vyniknout jeho originálnímu přístupu, v rámci kterého Burton kombinoval a slučoval jednotlivé teorie a motivy související s melancholií. Toto široké uchopení daného konceptu v celé jeho rozmanitosti mu následně umožnilo koncipovat svébytné pojetí světa sdružující křesťanské a antické motivy. Jeho představa *melancholického světa* v sobě zahrnovala veškeré znaky a projevy pokleslosti a chorobného stavu společnosti a lidského rodu, které Burton kolem sebe spatřoval a které všechny v této jeho představě nesly přízvisko „melancholické“. Za hlavní příčinu i projev tohoto stavu je zde označována melancholie, respektive člověk stížen touto chorobou. Z předchozího rozboru Burtonova myšlení nicméně vyplynulo, že pojem „choroba“ v konečném smyslu neznamena nějaký přechodný, neobvyklý stav, ale naopak nejhlubší určení každého člověka, charakteristiku lidství. Příčinou melancholie světa, se všemi jejími aspekty a projevy, jsou tak *všichni* lidé a jejich pokažená lidskost. Tak je třeba chápat Burtonova slova o závažnosti a rozšíření této choroby. Na základě uvědomění si této skutečnosti je pak možné porozumět Burtonově snaze o *celkovou* léčbu a útěchu, kterou formuluje i poskytuje prostřednictvím své knihy. Ta, jak jsem vyložil ve čtvrté kapitole, spočívá ve využití co největšího množství přístupů a léčebných strategií, jejich vzájemné kombinaci a ve formě, v jaké je ostatním předložena. Pouze takto komplexní a všezahrnující přístup je odpovídajícím pokusem o uchopení a praktické řešení daného problému v celé jeho hloubce a rozsahu. Burtonův myslitelský počín zhmotněný v *Anatomii melancholie*, tak není pouhým souborem léků proti různým typům tělesných či duševních chorob, ale je snahou o nápravu člověka a lidství.

Obsáhlost Burtonova encyklopedického díla, které čtenářům následujících desetiletí a století poskytovalo vyčerpávající přehled teorií a představ o melancholii, je jistě jednou z jeho hlavních předností a zároveň příčinou toho, že bylo stále znovu čteno a zkoumáno. Díky přístupnosti a variabilitě tohoto díla se jím mohli zabývat a užitek v něm hledat lidé různých profesí, s různými zájmy a potřebami, přesně tak, jak si to přál jeho autor. S ohledem na mé téma by bylo dále jistě zajímavé prozkoumat, jakým způsobem bylo jeho dílo přijímáno a zda plnilo svůj primární účel – tedy odpomoci od melancholické choroby (v „burtonovském“ slova smyslu). V tomto ohledu se Burtonovým dílem zabývala například zmiňovaná M. A. Lundová či Frances Yatesová, které zkoumaly reakce autorů a

čtenářů na *Anatomii melancholie* a dále se zabývaly odkazem Burtonova myšlení.³⁵¹ Další zajímavou oblastí, ve které by bylo možno zkoumat Burtonův přínos pro myslitelskou a intelektuální obec a která je s „lčbou melancholické choroby“ bezprostředně spojena, je oblast mravní a politické filozofie. Burtona je v jistém smyslu možné (především díky jeho zájmu o koncept vášní duše a jeho představě o utopickém státu) zařadit do tradice novověkých myslitelů, kteří se zabývali otázkami dobrého bytí člověka a společenství a dále otázkami lidské svobody, duality duše a těla, ale i představou ideálního státu a společenství. Této oblasti se ve svých pracích věnovali například zmiňovaný A. Gowland, C. Crignon-De Oliveira či E. Gidal.³⁵²

Jak bylo řečeno v úvodu této práce, Robert Burton se nacházel na jistém rozhraní mezi různými epochami a tradicemi, které se dnes zpětně snažíme vymezit a odlišit. Burton však, patrně víc než kdo jiný, jednotlivé hranice překračoval a hledal spojení mezi do té doby izolovanými systémy. Domnívám se, že to, co jeho knihu a myslitelské dílo činí tak unikátní, je právě jeho schopnost sloučit neslučitelné a sjednotit nesjednotitelné, projevit úctu k minulému a zároveň se otevřít novému a nakonec vše podřídít upřímné snaze o pomoc a nápravu člověka a světa.

³⁵¹ LUND, Mary Ann. *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England Reading 'The Anatomy of Melancholy'* [online]. [cit. 2018-04-19] Leiden: Cambridge University Press, 2010; YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. V Praze: Vyšehrad. Dějiny idejí, 2009.

³⁵² GOWLAND, Angus. *The Worlds of Renaissance Melancholy: Robert Burton in context* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006; CRIGON DE OLIVEIRA, Claire, *Mercantilisme et utopie dans la Préface de L'Anatomie de la Mélancolie de Robert Burton*, *Revue de métaphysique et de morale*, 2003/3 (No 39), p. 345-363.; GIDAL, Eric. "O Happy Earth! Reality of Heaven!": *Melancholy and Utopia in Romantic Climatology*. *Journal for Early Modern Cultural Studies*, vol. 8, no. 2, 2008, s. 74–101.

Seznam použité literatury

Primární literatura

ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozš. vyd. Praha: P. Rezek, 1996.

ARISTOTLE, and RACKHAM, H.. *The Nicomachean Ethics*. London: W. Heinemann, 1926.

ARISTOTLE. *Problems II*, Book XXX. Translated by W. S. Hett London and Cambridge, Mass.: Heinemann with Harvard University Press, 1957.

AUGUSTIN. *O Boží obci knih 22*. Praha: Vyšehrad, 1950. Kozoroh (Vyšehrad).

BACON, Francis. *Nové organon*. 2. vyd. Praha: Svoboda. Filozofické dědictví. 1990.

BACON, Francis a Rose-Mary. SARGENT. *Selected philosophical works*. Indianapolis, IN: Hackett Pub., c1999.

BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 10. vyd., (8. přeprac.) [vyd.]. Praha: Česká biblická společnost, 1995.

BOËTHIUS, Anitius Manlius Torquatus Severinus. *Filosofie utěšitelka: [podle původního vydání nakladatelství B. Hendrich v Praze roku 1942]*. Malá díla. Olomouc: Votobia, 1995.

BURTON, Robert. *The Anatomy of Melancholy: what it is, with all the kinds, causes, symptoms, prognostics, and several cures of it*. New Edition. Philadelphia, 930 Market Street: E. Claxton & Company, 1883.

BURTON, Robert a Miroslav PETŘÍČEK. *Anatomie melancholie*. V českém jazyce a v tomto výboru vydání první. Praha: Prostor, 2006.

DESCARTES, René. *Vášně duše*, Praha: MLADÁ FRONTA, (překl. Ondřej Švec), 2002.

ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, Desiderius. *Chvála bláznivosti: List Martinu Dorpiovi*. Praha: Aurora, Edice světových autorů (Aurora). 1997.

FICINO, Marsilio, Carol V. KASKE a John R. CLARK. *Three books on life*. Binghamton, N.Y., v. 57, 1989.

HIPPOCRATES. *Works of Hippocrates*. 4 vols. Translated and edited by W. H. S. Jones and E. T. Withington. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1923.

PLATÓN, *Faidros*, překlad F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 2014.

PLATÓN, *Symposion*, překlad F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 1993.

PLATÓN, *Ústava*, překlad F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003.

RÁDL, Emanuel. *Útěcha z filosofie*. Olomouc: Votobia, 2000.

Sekundární literatura

AGRELL, Beata. *Consolation of Literature as Rhetorical Tradition: Issues and Examples*. *LIR. journal* [online]. (4), 10-35. [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: <https://lir.gu.se/forskning/publikationer/journal>

BAMBOROUGH, J. B. *Burton and Hemingius. The Review of English Studies: New Series* [online]. Oxford University Press, 1983, 34(136), 441-445. [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/515542>

BOUČEK, Jan. *Motiv melancholie v 16. a na počátku 17. století*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta. Vedoucí práce Prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D. Praha, 2009.

COHEN-HANEGBI, Naama. *Caring for the living soul: emotions, medicine and penance in the late medieval Mediterranean*. Boston: Brill, 2017.

DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, Garuda, 1998.

DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14.-18. století: obležená obec*. Praha: Argo. Každodenní život. 1999.

DYKAST, Roman. *Hudba věku melancholie*. Praha: Togga, 2005.

FISH, Stanley E., *Self-Consuming Artifacts: The Experience of Seventeenth-Century Literature*, Berkeley: University of California Press, 1972, s. 303–352.

FOX, Ruth A., *The Tangled Chain: The Structure of Disorder in the 'Anatomy of Melancholy'*, Berkeley: University of California Press, 1976, s. 22–27.

FÖLDÉNYI, László F. *Melancholie: její formy a proměny od starověku po současnost*. Praha: Malvern. Literární věda (Malvern), 2013.

FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 4., dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.

- GARDINER, Judith K., *Elizabethan Psychology and Burton's Anatomy of Melancholy*. *Journal of the History of Ideas*, vol. 38, no. 3, [online], 1977, s. 373–388. JSTOR, JSTOR, [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/2708670
- GAUKROGER, *The Soft Underbelly of Reason. The Passions in the Seventeenth Century*, Taylor & Francis e-Library, 2003.
- GOWLAND, Angus. *Burton's Anatomy and the Intellectual Traditions of Melancholy*. *Babel: Littératures plurielles* [online]. [cit. 2018-04-19]. 2012, 25, s. 221-257.
- GOWLAND, Angus. *Consolations for Melancholy in Renaissance Humanism*. *Societate si politica* [online]. 2012, 2012(1), s. 10-38. [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=170979>
- GOWLAND, Angus. *The Problem of Early Modern Melancholy*. *Past & Present*, no. 191, [online], 2006, s. 77–120. JSTOR. [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/4125190
- GOWLAND, Angus. *The Worlds of Renaissance Melancholy: Robert Burton in context* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006.
- GRANT, Edward. *A history of natural philosophy from the ancient world to the nineteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- HANKINS, James, ed. *Renesanční filosofie*. Dějiny filosofie. Svazek 7. Praha: OIKOYMENH, 2011.
- HARRISON, Peter. *The Fall of Man and the Foundations of Science*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- HRABAŇOVÁ, Olga. *Pojetí humorální teorie jako prostředku umělecké tvorby Williama Shakespeara*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra estetiky. Vedoucí práce Doc. PhDr. Roman Dykast, CSc. Praha, 2016.
- HRŮZA, Jiří. *Města utopistů*. Československý spisovatel, Otázky a názory (Československý spisovatel). Praha, 1967.
- JAMES, Susan. *Passion and action: the emotions in seventeenth-century philosophy* [online]. [cit. 2018-05-01], New York: Oxford University Press, 1997.
- KLIBANSKY, R., PANOFSKY E., SAXL, F.. *Saturn and Melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*. Nendeln/Liechtenstein: Kraus Reprint, Penguin classics, L 55, 1979.

LUND, Mary Ann. *Melancholy, Medicine and Religion in Early Modern England Reading 'The Anatomy of Melancholy'* [online]. [cit. 2018-04-19] Leiden: Cambridge University Press, 2010.

LUND, Mary Ann. *Reading and the Cure of Despair in The Anatomy of Melancholy* [online]. *Studies in Philology*; 2008, Vol. 105 Issue 4, s. 533.[cit. 2018-04-19]. Dostupné z:

<http://connection.ebscohost.com/c/literary-criticism/34372729/reading-cure-despair-anatomy-melancholy>

LUND, Mary Ann. *Robert Burton the Spiritual Physician: Religion and Medicine in "The Anatomy of Melancholy". The Review of English Studies*[online]. Oxford University Press. 2006, 57(232), s. 665-683. DOI: 4501518. [cit. 2018-04-19] Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/4501518>

MANNING, C. E. *The Consolatory Tradition and Seneca's Attitude to the Emotions. Greece & Rome* [online]. 1974, (Vol. 21, No. 1), s. 71-81 [cit. 2018-03-20]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/642556>

MCCUTCHEON, Elizabeth, *Robert Burton/Democritus Junior and Thomas More, Moreana* Volume 35, 135-136 (December 1998), s. 55-74.

MORI, Giuliano, *Democritus Junior as Reader of Auctoritates: Robert Burton's Method and The Anatomy of Melancholy*. *Journal of the History of Ideas*, Volume 77, Number 3 July 2016, s. 379-400.

POTOČEK, Jan. *Jaké byly důvody, které přivedly myslitele 17. století ke zkoumání vášní?* Seminární práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta Humanitních studií, Katedra obecné antropologie. Praha, 2016.

PUMFREY, Stephen. John Dee: the patronage of a natural philosopher in Tudor England. *Studies in History and Philosophy of Science* [online]. 2012 (43), s. 449-459 [cit. 2018-04-19]. Dostupné z:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0039368111001142?via%3Dihub>

RADDEN, Jennifer. *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva* [online].[cit. 2018-04-19] New York: Oxford University Press, 2000.

- RADDEN, Jennifer. *Epidemic Depression and Burtonian Melancholy*. *Philosophical Papers* [online]. 2007, 2007 (36, 3), s. 443-464.[cit. 2018-04-19]. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/05568640709485209>
- SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie: od Descarta k Wittgensteinovi*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2005.
- SVATOŠ M. a SVATOŠ M. *Erasmus Rotterdamský. Živá tvář Erasma Rotterdamského*. Praha: Vyšehrad, 1985.
- SVOBODA, Karel, MRÁZ, Milan, ed. *Řečtí atomisté*. 2., přeprac. vyd. Praha: Svoboda. Antická knihovna (Svoboda), 1980.
- TILLMAN, James S., *The Satirist Satirized: Burton's Democritus Jr.*, *Studies in the Literary Imagination* 10. 1977, s. 89-96
- TILMOUTH, Christopher, *Burton's 'Turning Picture': Argument and Anxiety in 'The Anatomy of Melancholy.'* *The Review of English Studies*, vol. 56, no. 226, 2005, s. 524–549. JSTOR. [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/3661216
- TRAISTER, Barbara H. *New Evidence about Burton's Melancholy?* *Renaissance Quarterly*, vol. 29, no. 1, 1976, s. 66–70. *JSTOR*, JSTOR, [cit. 2018-04-19]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/2859991